

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

Установа адукацыі

“Міжнародны дзяржаўны экалагічны
ўніверсітэт імя А.Д.Сахарова”

Факультэт экалагічнай медыцыны

Кафедра замежных моў

Т. І. Красоціна, К. У. Іванец

БЕЛАРУСКАЯ МОВА. ПРАФЕСІЙНАЯ ЛЕКСІКА

Дапаможнік па курсе “Беларуская мова. Прафесійная лексіка”
для студэнтаў экалагічнага профілю

*Рэкамендавана вучэбна-метадычным аб’яднаннем вышэйшых
навучальных устаноў Рэспублікі Беларусь па экалагічнай адукацыі
ў якасці вучэбнага дапаможніка для студэнтаў вышэйшых навучальных
устаноў па ўсіх спецыяльнасцях*

Мінск
2013

УДК 811.161.3(075.8)
ББК 81.2Бей-923
К78

*Рэкамендавана ВМА вышэйшых навучальных устаноў Рэспублікі Беларусь
па экалагічнай адукацыі
(пракакол № 1 ад 22 лістапада 2012 г.)*

Аўтары:

Т. І. Красоціна, выкладчык кафедры замежных моў;
К. У. Іванец, выкладчык кафедры замежных моў
МДЭУ імя А.Д.Сахарова

Рэцэнзенты:

загадчык кафедры беларускай філалогіі БДТУ, дацэнт, к.філал.н. *Трус М. В.*;
дацэнт Жаночага інстытуту “Энвіла”, к.пед.н. *Шахаб В. В.*

К78 Красоціна, Т. І.

Беларуская мова. Прафесійная лексіка: дапаможнік па курсе “Беларуская мова. Прафесійная лексіка” для студэнтаў экалагічнага профілю / Т. І. Красоціна, К. У. Іванец. – Мінск: МДЭУ імя А.Д.Сахарова, 2013. – 88 с.

ISBN 978-985-551-073-5.

У дапаможніку спіс пададзены тэарэтычны матэрыял па раздзелах Лексікалогія, Лексікаграфія, Тэрміналогія, Марфалогія, Сінтаксіс, Стылістыка, Культура прафесійнага маўлення, таксама прапануецца сістэма практыкаванняў і заданняў, вялікая ўвага надаецца засваенню тэрміналагічнай і спецыяльнай лексікі.

Дапаможнік прызначаецца для студэнтаў экалагічнага профілю, можа быць выкарыстаны студэнтамі іншых спецыяльнасцей.

УДК 811.161.3(075.8)
ББК 81.2Бей-923

ISBN 978-985-551-073-5

© Красоціна Т. І., Іванец К. У., 2013
© Міжнародны дзяржаўны экалагічны
ўніверсітэт імя А.Д.Сахарова, 2013

ЗМЕСТ

ПРАДМОВА	5
БЕЛАРУСКАЯ МОВА. ЭТАПЫ СТАНАЎЛЕННЯ І РАЗВІЦЦЯ.....	6
ЛЕКСІКАЛОГІЯ	10
Адназначныя і мнагазначныя словы	10
Амонімы	11
Сінонімы.....	12
Антонімы	13
Паронімы	14
Лексіка беларускай мовы паводле паходжання	14
Лексіка беларускай мовы паводле сферы ўжывання.....	16
Актыўная і пасіўная лексіка.....	18
ЛЕКСІКАГРАФІЯ.....	20
ТЭРМІНАЛАГІЧНАЯ СІСТЭМА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ.....	22
З гісторыі фарміравання і развіцця беларускай навуковай тэрміналогіі.....	22
Паняцце тэрміна. Тэрміналогія на сучасным этапе	23
ФУНКЦЫЯНАВАННЕ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ	
ВА ЎМОВАХ БІЛІНГВІЗМУ	26
Фанетычная інтэрферэнцыя.....	26
Марфалагічная інтэрферэнцыя.....	27
Сінтаксічная інтэрферэнцыя.....	27
Асаблівасці пабудовы словазлучэнняў	28
Марфалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы	28
Назоўнік.....	29
Першае скланенне.....	30
Другое скланенне.....	31
Трэцяе скланенне	33
Скланенне назоўнікаў у множным ліку	33
Ужыванне і правапіс некаторых уласных назоўнікаў	34

Прыметнік	36
Лічэбнік	38
Займеннік	40
Дзеяслоў	43
Дзеепрыметнік	45
Дзеепрыслоўе.....	48
Прыслоўе.....	49
СІНТАКСІС.....	52
Каардынацыя дзейніка і выказніка	52
ФУНКЦЫЯНАЛЬНЫЯ СТЫЛІ МАЎЛЕННЯ.....	54
Навуковы стыль.....	54
Афіцыйна-дзелавы стыль	57
Узоры дзелавых папер	58
КУЛЬТУРА ПРАФЕСІЙНАГА МАЎЛЕННЯ	64
Публічная прамова і яе асаблівасці	68
Маўленчы этыкет і культура зносін	70
Новае ў беларускай арфаграфіі.....	72
Тэксты для кантрольнага (заліковага) перакладу з рускай мовы на беларускую па ўсіх спецыяльнасцях.....	74
Кароткі руска-беларускі тэрміналагічны слоўнік.....	82
Спісак літаратуры.....	87

ПРАДМОВА

Дапаможнік “Беларуская мова. Прафесійная лексіка” створаны на аснове тыпавай праграмы **Беларуская мова. Прафесійная лексіка. Вучэбная праграма для вышэйшых навучальных устаноў**, згодна з якой асноўная ўвага звяртаецца на лексіку мовы паводле паходжання і сферы ўжывання, актыўную і пасіўную лексіку, асаблівасці навуковага і афіцыйна-справавога стыляў мовы, культуру маўлення. Матэрыялы, змешчаныя ў дапаможніку, разлічаны на замацаванне і паглыбленне ведаў па асноўных раздзелах беларускага мовазнаўства, авалоданне навуковай тэрміналогіяй адпаведна выбранай прафесіі, карыстацца тлумачальнымі, перакладнымі і спецыяльнымі слоўнікамі і адпаведнымі дапаможнікамі. З улікам таго, што на Беларусі вялікі ўплыў мае інтэрферэнцыя, у выкладанні курса значная ўвага надаецца супастаўленню і выяўленню адрозненняў беларускай і рускай моў.

Матэрыял, змешчаны ў дапаможніку, сістэматызаваны па сямі раздзелах: Лексікалогія, Лексікаграфія, Тэрміналогія, Марфалогія, Сінтаксіс, Стылістыка, Культура прафесійнага маўлення. У практычную частку дапаможніка ўключаны тэксты для перакладу, кароткі руска-беларускі тэрміналагічны слоўнік, узоры справавых папер. Кожная тэма суправаджаецца невялікім граматычным матэрыялам. Пасля яго ідуць заданні і практыкаванні, на базе якіх ажыццяўляюцца ўсе віды маўленчай дзейнасці. Матэрыялы практыкаванняў прафесійна арыентаваны: грунтуюцца на прафесійнай лексіцы, галіновай і агульнанавуковай тэрміналогіі, спецыяльных тэкстах. Акцэнтаецца ўвага на тэрміналогізацыі часцін мовы. Розная ступень цяжкасці практычнага матэрыялу дае магчымасць выкарыстоўваць яго як пры групавым, так і індывідуальным навучанні студэнтаў. Пэўныя заданні дапамагаюць студэнтам набыць навыкі афармлення справавых папер і даведачна-бібліяграфічнага спісу навуковай літаратуры.

БЕЛАРУСКАЯ МОВА. ЭТАПЫ СТАНАЎЛЕННЯ І РАЗВІЦЦЯ

Адметная форма культуры народа – гэта мова, у якой выяўляецца духоўная самабытнасць пэўнай грамадскай супольнасці людзей. Як катэгорыя грамадская (або сацыяльная), яна з’яўляецца неабходнай умовай існавання грамадства, тым падмуркам, на якім яно трымаецца. Беларуская мова – нацыянальная мова беларускага народа. У яе склад ўваходзяць літаратурная мова, тэрытарыяльныя (паўночна-ўсходні і паўднёва-заходні) і сацыяльныя дыялекты (моладзевы (студэнцкі) слэнг, жаргонная і аргатычная лексіка) прастамоўе, трасянка і рускамоўны нацыялект.

У эпоху фарміравання нацыі адбываецца станаўленне адзінай літаратурнай мовы, якая пачынае абслугоўваць усе сферы пісьмовых і вусных зносін і паступова выпяняе астатнія разнавіднасці мовы. Распаўсюджваецца адзінае вуснае літаратурнае маўленне. Працэс пашырэння літаратурнай мовы асабліва паскараецца ў перыяды інтэнсіўнага сацыяльна-эканамічнага і культурнага развіцця нацыі. Павышэнне агульнаадукацыйнага ўзроўню, узростанне ролі сродкаў масавай інфармацыі ствараюць спрыяльныя ўмовы для шырокага распаўсюджвання літаратурнай мовы сярод усіх прадстаўнікоў нацыі. Гэта, у сваю чаргу, вядзе да звужэння ролі і функцый мясцовых гаворак і іншых разнавіднасцей нацыянальнай мовы.

Асаблівасць утварэння мовы беларускай нацыі – адсутнасць традыцый пераемнасці з пісьмовай старабеларускай мовай (мовай беларускай народнасці) і складанне на народна-гутарковай аснове. У пачатку XX ст. беларуская мова набыла ўсе правы і функцыі нацыянальнай мовы. Упершыню пасля некалькіх стагоддзяў перапынку яна пачала абслугоўваць усе сферы жыцця беларусаў. Значнае пашырэнне грамадскіх функцый спрыяла развіццю самой беларускай нацыянальнай мовы і, у першую чаргу, яе літаратурнай формы. За кароткі час значна ўзбагаціўся слоўніковы запас, развіліся функцыянальныя стылі, удасканаліўся граматычны лад, замацаваліся літаратурныя нормы, была створана навуковая тэрміналогія. На сучасным этапе беларуская мова паспяхова выконвае свае функцыі ў розных сферах зносін паміж людзьмі: на ёй ствараецца разнастайная мастацкая літаратура, выдаюцца газеты і часопісы, друкуюцца навуковыя працы, яна гучыць па радыё і на тэлебачанні, – што з’яўляецца сведчаннем высокага ўзроўню яе развіцця.

Беларуская мова належыць да індаеўрапейскай моўнай сям’і, славянскай моўнай групы і ўсходнеславянскай падгрупы. На працягу доўгага часу ўсходнеславянскія народнасці, у тым ліку і беларуская, карысталіся адной пісьмовай старажытнаўсходняй славянскай мовай. На ёй створана даволі шмат рукапісных помнікаў (рэлігійных, справавых, мастацкіх), найбольш вядомыя – “Слова пра паход Ігравы”, “Аповесць мінулых часоў” і інш. З улікам наяўнасці пісьмовых помнікаў, што створаны на нашай зямлі, усю гісторыю беларускай літаратурнай мовы можна падзяліць на тры перыяды развіцця.

Першы перыяд (X–XIV стст.) – агульны для ўсіх усходніх славян. Гэта час існавання і развіцця старажытнарускай літаратурнай мовы. Тады яшчэ не было кнігадрукавання, таму ўсе пісьмовыя помнікі рукапісныя; да нашага часу захавалася каля тысячы разнастайных рукапісаў гэтага перыяду.

Другі перыяд існавання беларускай літаратурнай мовы (XIV–XVIII стст.) – старажытнабеларускі. Старабеларуская мова сфарміравалася на аснове ўсходнеславянскай літаратурнай мовы. У XVI ст. у Вялікім Княстве Літоўскім старабеларуская мова была дзяржаўнай і выкарыстоўвалася ва ўсіх сферах гаспадарчага і грамадскага жыцця: ва ўрадавых установах, у судзе, школе, дыпламатычнай перапісцы. Самыя каштоўныя помнікі XIV–XVIII стст., створаныя на старабеларускай мове, – гэта Статуты ВКЛ, Літоўская метрыка (архіў урадавай канцэлярыі ВКЛ (каля 600 тамоў)), арыгінальныя паэтычныя тэксты Андрэя Рымшы, Сімяона Полацкага, публіцыстычныя тэксты (“Прамова Мялешкі”, “Ліст да Абуховіча”), летапісы (хроніка Быхаўца, Баркулабаўскі летапіс). Асабліва важную ролю ў развіцці тагачаснай культуры адыгрывала кнігадрукаванне, заснавальнікам якога быў таленавіты вучоны і асветнік Францыск Скарына. Яго выдавецкая дзейнасць паслужыла пачаткам кнігадрукавання ва ўсходніх славян. Вялікі ўклад у развіццё беларускай мовы ўнеслі Сымон Будны і Васіль Цяпінскі. Але ўжо ў канцы XVI ст. пачынаецца актыўны працэс паланізацыі беларускага і ўкраінскага насельніцтва ВКЛ. Беларуская мова паступова страчвае сваю поліфункцыянальнасць. Яе забарона Варшаўскім сеймам у 1696 г. і негатыўныя адносіны да яе царскага ўрада Расіі выклікалі разрыў паміж пісьмовымі традыцыямі старабеларускай і сучаснай беларускай мовы. Гэта быў заключны этап у працяглай гісторыі старажытнай беларускай літаратурнай мовы. Толькі народна-дыялектная мова па-ранейшаму жыла ў народзе, які нязменна карыстаўся родным словам і стварыў надзвычай багаты фальклор.

Трэці перыяд развіцця беларускай літаратурнай мовы пачынаецца з XIX ст. і доўжыцца па наш час. У працэсе станаўлення сучаснай мовы галоўную ролю адыгрывала мастацкая літаратура: узніклі вершаваныя беларускія творы (“Тарас на Парнасе”, “Энеіда навыварат”), выходзілі першыя аўтарскія творы на беларускай мове А. Баршчэўскага, А. Рыпінскага, У. Сыракомлі, Я. Чачота. У іх творах ужо можна было заўважыць такія рысы, якаканне, яканне, дзеканне, цеканне і інш. У другой палове XIX ст. на беларускай мове ствараюцца гутаркі “Пра багацце і беднасць”, “Гутарка старога дзеда”, друкаваная газета “Мужыцкая праўда” К. Каліноўскага і інш.

На пачатку XX ст. рэвалюцыя 1905–1907 гг. рашуча змяніла ўмовы культурнага развіцця народаў царскай Расіі: была знята забарона карыстацца беларускай мовай і друкаваць на ёй. У Пецябургу ў гэты час дзейнічала беларускае таварыства (“суполка”) “Загляне сонца і ў наша ваконца”, якое выдала 38 кніг агульным тыражом больш за 100 тысяч экзэмпляраў: “Першае чытанне для дзетак беларусаў” Цёткі, “Жалейка” Янкі Купалы, “Абразкі” Змітрака Бядулі, “Песні” Цішкі Гартнага і інш. Пачалі выходзіць легальныя беларускія газеты (“Наша ніва”, “Наша доля”, “Беларус”, “Гоман”) і часопісы (“Лучынка”, “Крапіва” – сатырычныя, “Саха” – сельскагаспадарчы, “Раніца” –

студэнці). Побач з вершамі, апавяданнямі, афіцыйнымі паведамленнямі і сацыяльнымі публікацыямі друкуюцца публіцыстычныя выданні: нататкі, нарысы, хронікі, інфармацыйныя паведамленні, навукова-папулярныя артыкулы і рэцэнзіі.

Новы этап у гісторыі беларускай літаратурнай мовы звязаны са стварэннем Беларускай Народнай Рэспублікі на пачатку 20-х гг. Беларуская мова стала мовай дзяржаўных і грамадскіх устаноў, школы і навукі, мастацкай літаратуры і перыядычнага друку, радыё і тэатра. Пачалося сістэматычнае і глыбокае даследаванне фанетыкі, лексікі, яе граматычнага ладу. Паўстала пытанне сістэматызаваць і упарадкаваць яе правапісныя і лексіка-граматычныя нормы. Гэту задачу фактычна выканаў Браніслаў Тарашкевіч, які ў 1918 г. выдаў “Беларускую граматыку для школ”. Аднак яго граматыка не змагла дакладна вызначыць усе характэрныя рысы беларускай мовы і паслядоўна сфармуляваць іх у адпаведных граматычных правілах, адразу і канчаткова замацаваць граматычныя і арфаграфічныя нормы. Таму ў 20-я гг. XX ст. разгарнулася шырокая дыскусія па пытаннях нармалізацыі беларускай літаратурнай мовы. Для ўпарадкавання норм роднай мовы ў лістападзе 1926 г. прайшла міжнародная акадэмічная канферэнцыя па рэформе беларускага правапісу і азбукі.

У 1933 г. была прынята пастанова Савета Народных Камісараў БССР “Аб зменах і спрашчэнні беларускага правапісу”, арыентаваная на законы арфаграфіі рускай мовы. З гэтага часу пачынаецца этанакіраванае выцясненне беларускай мовы са сферы навучальна-выхаваўчага працэсу ў школе. Паступова беларуская мова выцясняецца і з многіх іншых сфер грамадскага жыцця. Аднак праца па ўдасканаленні беларускай літаратурнай мовы працягвалася. У 1957 г. Савет Міністраў БССР прыняў пастанову “Аб удакладненні і частковых зменах існуючага беларускага правапісу”, праект якой быў абмеркаваны грамадскасцю. Звод правілаў беларускай арфаграфіі і пунктуацыі, арфаграфічны слоўнік, граматыкі, розныя граматычныя даведнікі і лексікаграфічныя дапаможнікі, выдадзеныя з улікам гэтай пастановы, унеслі неабходную дакладнасць у правапіс слоў, урэгулявалі некаторыя ўзаемаадносіны паміж фанетычным і марфалагічным прынцыпамі беларускага правапісу. Канец 30-х – 80-я гг. XX ст. – этап, калі руская мова фактычна выконвала ролю дзяржаўнай, выцесніўшы беларускую, таму што займала дамінуючае становішча ў сферах грамадска-палітычнага, адміністрацыйнага і вытворчага жыцця, пераважала ў народнай адукацыі, рэспубліканскім друку. Але беларуская літаратурная мова ў гэты час захавалася і працягвала сваё далейшае развіццё дзякуючы намаганням многіх беларускіх мовазнаўцаў, паэтаў і пісьменнікаў, якія стваралі свае творы розных мастацкіх жанраў на беларускай мове: паэзія (П. Броўка, П. Глебка, М. Танк, П. Панчанка, А. Куляшоў, Р. Барадулін), проза (М. Лынькоў, Я. Брыль, І. Мележ, У. Караткевіч, В. Быкаў, І. Шамякін, І. Навуменка, У. Арлоў), драматургія (У. Галубок, К. Крапіва, А. Маўзон, А. Макаёнак, А. Дудараў).

У 1990 г. быў прыняты Закон “Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь”, у адпаведнасці з якім беларускай мове быў нададзены статус дзяржаўнай. Ён прадугледжваў аднаўленне беларускай мовы найперш у сферы афіцыйна-

дзелаваго ўжытку і ў адукацыі. Але 14 мая 1995 г. адбыўся першы агульна-рэспубліканскі рэферэндум, дзе большая частка насельніцтва выказалася за дзяржаўнае двухмоўе. Гэта значыла, што беларуская і руская мовы могуць раўнапраўна выкарыстоўвацца як дзяржаўныя ў розных сферах жыцця рэспублікі.

Па выніках апошняга перапісу насельніцтва, 53,2 % грамадзян краіны лічаць роднай мовай беларускую, аднак дома на ёй размаўляе толькі 23 %.

23 ліпеня 2008 г. Прэзідэнтам Рэспублікі Беларусь быў падпісаны Закон Рэспублікі Беларусь № 420-З “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”, які ўступіў у сілу з 1 верасня 2010 г.

Заданні

1. Дاپішыце сказы, дапоўнішы іх інфармацыяй:

1. Старабеларуская мова ўзнікла прыкладна ў ...
2. На Беларусі ў якасці дзяржаўнай руская мова ўведзена ў ...
3. ... – вядомыя беларускія асветнікі.
4. Беларуская мова адносіцца да ... сям’і, да ... групы, да ... падгрупы.
5. Паводле новых правілаў арфаграфіі наступныя словы пішуцца з літарай: Ватэрло..., Токі..., Ры... дэ Жан...йра, прынт...р, скут...р, фламаст...р, правайд...р.

2. Прачытайце наступныя тэксты. Напішыце тэкст на пачатку.

1. Як ад нараджэння звяры, што ходзяць у пустыні, ведаюць ямы свае; птушкі, што лятаюць у паветры, ведаюць гнёзды свае; рыбы, што плаваюць па моры і ў рэках, чуюць віры свае; пчолы і падобныя ім бароняць вуліі свае, – гэтак і людзі, дзе нарадзіліся і ўскормлены, у Бога верачы, да таго месца вялікую ласку маюць (Францыск Скарына).

2. Родная мова ў дакладным значэнні ёсць самая любімая спадчына нацыі; праз яе пасярэдніцтва лягчэй за ўсё пранікнуць у душу нацыі, закрануць пачуцці, праясніць розум, падштурхнуць адпаведную думку, заклікаць да дзеяння, змагацца са страсцямі, ствараць дабрачыннасць (Аляксандр Ельскі).

3. ...Закладзі спадчыну ў мову – перш за ўсё! Бо выдзьмуць вятры з гісторыі напамінак пра тых, хто нядбала адмахваецца ад яе, як ад нечага брыдотнага і аджытага, або усчынае драгаваць роднае з родных – сваё Слова. Адно яно будзе жыць, бо ў мове закладзена вялікая жыццетрываласць, і нездарма дайшло ад старажытных: “У пачатку было Слова, і Слова было ад Бога, і Бог быў Слова” (Максім Лужанін).

3. Напішыце міні-сачыненне на адну з прапанаваных тэм:

- Мова – духоўны скарб народа;
- “Не пакідайце мовы сваёй, каб не ўмёрлі ...” (Ф. Багушэвіч).

Адназначныя і мнагазначныя словы

Лексікалогія – гэта навука аб словах і слоўнікавым складзе мовы.

Слова – найменшая сэнсавая адзінка мовы. Яго асноўная функцыя ў мове – назывная, або намінатыўная. Словы служаць для абазначэння прадметаў, іх якасцей, дзеяння, стану, прыметы дзеяння, колькасці – гэта граматычныя значэнні слоў. Яны даюць падставу для вылучэння часцін мовы і іншых граматычных класаў.

Змест слова складае яго лексічнае значэнне, у якім праяўляецца нацыянальная своеасаблівасць мовы. Са змяненнем умоў жыцця змяняецца і лексічнае значэнне слоў.

Словы, якія маюць толькі адно значэнне, называюцца **адназначнымі**. Да іх адносяцца словы, якія абазначаюць навуковыя і тэхнічныя паняцці, некаторыя назвы раслін, жывёл, птушак, прадметаў (*кісларод, гідрасфера, алень, аловак*). Большасць слоў у беларускай мове маюць не адно, а некалькі значэнняў. Такія словы называюцца **мнагазначнымі**: 1) *бялок* – празрыстая частка птушынага яйца, якая акружае жаўток; 2) *бялок* – складанае арганічнае рэчыва; 3) *бялок* – белая, празрыстая абалонка вока.

Вылучаюцца тры віды мнагазначных слоў:

1) **метафара** – перанос назвы з аднаго прадмета на іншы на аснове падабенства іх прыкмет (формы, колеру, функцыі і інш.): *ідзе чалавек – ідзе зіма, яблык* (плод) – *вочны яблык*;

2) **метанімія** – перанос назвы з аднаго прадмета на іншы на аснове сумежнасці часавых, прасторавых і асацыятыўных сувязей: *аўдыторыя* – памяшканне, слухачы; *ліст* – матэрыял для пісьма, дакумент;

3) **сінехдаха** – замена назвы цэлага на частку цэлага або перанос з адзіночнага ліку на множны лік і наадварот: *вольна ў небе птушцы* (не адной, а ўсім птушкам).

Заданні

1. Выпішыце спачатку адназначныя словы, а пасля – мнагазначныя.

Глеба, багавінне, сумесь, бактэрыя, карозія, гідроліз, стандарт, прынтар, барабан, сталь, клетка, авітаміноз, ныркі, прамысловасць, сакратар, далонь, генетыка, донар.

2. Растлумачце значэнні слоў і выразаў. Пры неабходнасці выкарыстоўвайце тлумачальны слоўнік.

Мікраарганізмы, радыебіялогія, атмасфернае паветра, экалагічны кантроль, ультрафіялетавае выпраменьванне, біяпаліва, меліярацыя, хімічнае забруджванне, антрапагенны аб'ект, ген.

3. Прачытайце тэкст. Знайдзіце ў тэксце мнагазначныя словы, падумайце іх значэнні.

Выкарыстанне ў якасці паліва для аўтамабіляў біяэтанола пацягне за сабой рост аб'ёмаў выкіданага ў атмасферу вуглякіслага газу, а таксама прывядзе да павелічэння плошчаў высечаных лясоў. Раней лічылася, што біяпаліва нейтральна па адносінах да экалогіі, аднак навукоўцы палічылі ўсю шкоду, якая прычыняецца атмасферы падчас збору раслін, з якіх робіцца біяэтанол (цукровы трыснёг, кукуруза), іх перавозкі і перапрацоўкі, і высветлілі, што выкарыстанне біяэтанола ў выніку можа прывесці да павелічэння выкідаў вуглякіслага газу. З ростам патрэбы краін у біяпаліве вырасце і плошча палёў, якія выкарыстоўваюцца для сям'і кукурузы і трыснёгу, што прывядзе да высечкі лесу. Зменшаныя лясныя масівы, у сваю чаргу, будуць перапрацоўваць у кісларод меншыя аб'ёмы вуглякіслага газу (часопіс “Экалогія Беларусі”; 2005; № 4; С. 32).

Амонімы

Амонімы (грэч. *homos* – аднолькавы і *онума* – імя) – словы, якія аднолькава гучаць і пішуцца, але маюць розныя значэнні. Выдзяляюць лексічныя, марфалагічныя, фанетычныя і графічныя амонімы. Поўныя лексічныя амонімы – гэта словы, якія супадаюць у гучанні і напісанні ва ўсіх сваіх граматычных формах: *сасновы бор* – лес, *бор* – хімічны элемент у табліцы Мендзялеева хімічны элемент.

Марфалагічная амонімы (амаформы) – словы, у якіх супадаюць у вымаўленні і напісанні толькі асобныя формы (не маюць супадзенняў у пачатковай форме). Як правіла, гэта словы розных часцін мовы: *калгасныя палі* (назоўнік), *палі агарод* (дзеяслоў).

Фанетычныя амонімы (амафоны) – гэта словы, якія гучаць аднолькава, але пішуцца па-рознаму: *цікавы раман, сын Раман*. Асобную групу складаюць графічныя амонімы (амографы). Яны ўяўляюць сабой словы, якія пішуцца аднолькава, але адрозніваюцца ў вымаўленні месцамі націску: *му́ка – мука́, па́даць – пада́ць*.

Заданні

1. Вызначце від амонімаў.

Прыгожы арол і горад Арол; вулканічная лава і драўляная лава; вечны мір і мястэчка Мір; сталы чалавек і паставіць сталы; горка мне і чыгуначная горка; везці грузы і везці дзяцей у тэатр; зайсці ў сталовую і сталовая лыжка; даць гасцінец і шырокі гасцінец; музычная арфа і арфа для ачысткі зерня.

2. Складзіце словазлучэнні з кожным словам, вызначце тып кожнай пары.

Журавель, пара, кампанія, слаць, колас, тры, пусціць, пяро, каса, рабочы.

3. Суаднясіце:

1. Дзядзькава каса – каса дзяўчыны	а) метанімія
2. Выехаць на трасу і трасу за плечы	б) сінекдаха
3. Смачны расольнік і смачная каўбаса	в) амографы
4. Чэмпіён па боксе і ляхэбны бокс	г) метанімія
5. Шкодныя краты і жалезныя краты	д) лексічныя амонімы
6. Вера ў чалавека і дачка Вера	е) адназначныя словы
7. Хвост яшчаркі і хвост калоны	ж) амафоны
8. У лясх водзяцца заяц, воўк, ліса	з) амаформы

Сінонімы

Сінонімы – словы адной частцы мовы, розныя па гучанні і напісанні, але з аднолькавым або вельмі блізкім лексічным значэннем: *журба* – туга, сум, смутак; *цень* – засень. Яны служаць для павышэння выразнасці мовы, дазваляюць пазбягаць яе аднастайнасці.

Заданні

1. Падбярэце да кожнага слова групу сінонімаў. Падкрэсліце дамінанту.

Сумна, лес, сябар, рэпарацыя, слой, рэчыва, абманваць, удалы, вінтоўка.

2. Ці правільна падабраны сінонімы да кожнага рада? Абгрунтуйце свой адказ.

- 1) дзіда – піка – кап’ё;
- 2) сябраваць – таварышаваць – варагаваць – калегаваць;
- 3) шаша – дарога – аўтамагістраль – аўтастрада – аўтабан;
- 4) мяцеліца – завея – замець – мітусня – завіруха;
- 5) ахоўнік – вартаўнік – вахцёр – каравульны – стораж.

3. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Выпішыце словы, да якіх можна падабраць сінонімы.

Признаком устойчивой экологической системы является стабильность определенных характеристик. Так, например, экологически устойчивая система Земля имеет постоянную массу и постоянную среднюю температуру. Под экологической катастрофой следует понимать переход системы из одного устойчивого состояния в другое. Например, повышение средней температуры Земли может привести к таянию полярных льдов, опустыниванию почв, вымиранию определенных видов фауны и флоры. Тем не менее, Земля, как элемент Солнечной системы, скорее всего, останется такой же стабильной, как и ранее. Экологические катастрофы могут иметь различные уровни – от локальных (гибель леса, осушение моря) до глобальных (в масштабах Земли, Солнечной системы, Галактики и даже Вселенной) (часопіс “Экалагічны веснік”; 1998; № 7; С. 54).

Антонімы

Антонімы ўяўляюць сабой словы з супрацьлеглым значэннем. Яны ўжываюцца для абазначэння паняццяў, якія ніякім чынам не суадносяцца адно з адным: *гаварыць – маўчаць; раніца – вечар*. Словы могуць набываць супрацьлеглыя значэнні, дзякуючы наступным прыстаўкам: *не-, без-, анты-, контр-* і інш.

Заданні

1. Падбярыце да слоў антонімы.

Цвёрдая мазгавая абалонка, аэробы, дыястала, дамінантнасць, асіміляцыя, пярэдні мозг, мітоз, гіпертрафія, генерацыя, павелічэнне, забруджвальнік, смяротнасць, зачыніць, выйсці, мелітарызм, аселасць, актыўнасць, туды, наперад, чысты.

2. Ці правільна падабраны да слоў антонімы? Абгрунтуйце, наколькі правільна.

Ціхі голас – гучны голас; радасны дзень – бязрадасны дзень; ціхая вуліца – шумная вуліца; дэмакрат – антыдэмакрат; ціхі ход – гучны ход; наступленне – атака; гарачы чай – цёплы чай; цёмны чалавек – светлы чалавек; цёмныя думкі – светлыя думкі; гарачы прыём – халодны прыём; цёмныя валасы – светлыя валасы; вядомы – антывядомы; цёмная справа – чыстая справа.

3. Прачытайце тэкст. Выпішыце выдзеленыя словы, падбярыце да іх антонімы.

Калі ёсць магчымасць выбіраць месца жыхарства, аддавайце перавагу загарадным і спальным раёнам, дзе няма **буйных** трас і дзе не сканцэнтраваны вытворчыя прадпрыемствы. Для дома па магчымасці набывайце **натуральную** мэблю, пры будаўніцтве і рамонце выкарыстоўвайце экалагічна чыстыя матэрыялы. Калі вы пакутуеце астмай ці іншымі рэспіраторнымі захворваннямі, сачыце за экалагічным становішчам. Калі канцэнтрацыя ў паветры **шкодных** рэчываў перавышана, пазбягайце фізічных нагрузак і трымайце пад рукой неабходныя медыкаменты. Вяртаючыся з вуліцы, вытрасайце вопратку і мыйцеся **ахалоджанай** вадой. Гэта дапаможа хача б часткова пазбавіцца ад забруджвання. Адчуўшы моцны хімічны пах, напрыклад серы, неадкладна пакіньце гэта месца. Калі ў гэты момант вы знаходзіцеся на вуліцы, хутка **ўвайдзіце ў закрытае** памяшканне. Гэтыя парады так ці інакш дапамогуць вам **знізіць** уздзеянне **неспрыяльных** фактараў на ваша здароўе (часопіс “Эколаг”; 2000; № 2; С. 14–15).

Паронімы

Паронімы – словы з блізім гучаннем, але розным лексічным значэннем: *аператыўны* і *аперацыйны*, *атамнік* і *атамшчык*, *вытворны* і *вытворчы*. Паронімамі бываюць назоўнікі (*нявеста* – *нявестка*), прыметнікі (*ласкавы* – *ласкальны*), дзеясловы (*чырванець* – *чырваніць*). Паранімічныя пары – спрадвечна беларускія словы (*сыты* – *сытны*) і запазычаныя (*абонент* – *абанемент*, *эфектны* – *эфектыўны*). Словы-паронімы адрозніваюцца паміж сабою прыстаўкамі (*павіннасць* – *правіннасць*, *надзвычайна* – *незвычайна*) або суфіксамі (*слоўны* – *слоўнікавы*, *малаважны* – *малаважкі*).

Заданні

1. Складзіце і запішыце сказы з наступнымі словамі-паронімамі.

Карысны і карыслівы; горны і гарысты; давер і даверлівасць; вадзяны і вадзяністы; гаспадарчы і гаспадарлівы; адзінкавы і адзіночны; языкаты і язычніцкі; абагуліць і абагульніць; фармаваць і фарміраваць; цэглавы і цагляны; абонент і абанемент; вугляродны і вугляродзісты; вегетацыйны і вегетатыўны.

2. Спішыце сказы, выбраўшы правільнае слова з прапанаваных.

1. На запытанне прадпрыемства Міністэрствам прамысловасці і сельскай гаспадаркі быў дадзены (пісьмовы / пісьменны) адказ.

2. Для прытоку крыві медыкі часта выпісваюць (цыркуляцыйны / цыркулярны) душ.

3. Ліст дайшоў у пункт месцажыхарства (адрасата / адрасанта).

4. На міжнародным форуме найбольш яскрава сябе праявілі (дыпламанты / дыпламаты) з Расійскай Федэрацыі.

5. Памяшканню па вытворчасці штучных угнаенняў патрабуецца (касметычны / касмічны) рамонт.

6. Толькі ў (гаспадарчага / гаспадарлівага) чалавека ў хаце будзе прыбытак.

Лексіка беларускай мовы паводле паходжання

Лексіка беларускай мовы паводле паходжання падзяляецца на тры групы: агульнаславянская, спрадвечна беларуская і лексіка іншамоўнага паходжання. **Словы агульнаславянскай лексікі** (сёння налічваецца каля 2 тыс. слоў) сустракаюцца ва ўсіх славянскіх мовах. Гэта назвы асоб (сын, сястра, брат), частак цела (глотка, валасы), свойскіх жывёл (бык, карова, каза), раслін (асака, бяроза, ліпа), адзення, абутку (кабат (безрукаўка), кашуля), адцягненых паняццяў і з'яў прыроды (заўтра, агонь), дзеянняў, стану (ісці, гаварыць, маўчаць), займеннікі (я, ты, мы), колеры (белы, чорны, зялёны). **Уласнабеларускія словы** складаюць самабытнасць і непаўторнасць беларускай мовы. Сярод іх выдзяляюць наступныя тэматычныя групы: абстрактныя паняцці (помста, адчай, пакута), назвы атмасферных з'яў

(навальніца, маланка, спёка), тэрміны (азначэнне, выклічнік, дзейнік). **Запазычаная лексіка** – гэта вынік эканамічных, палітычных і культурных сувязей з іншымі народамі, а таксама цесных моўных кантактаў. Найбольшая колькасць запазычанняў прыпадае на:

- *славянскія мовы*: аказаць, бальшавік, дзекабрыст (русізмы); боршч, журыцца, чупрына (украінізмы); рыдлёўка, слуп, кірунак (паланізмы);

- *неславянскія мовы*: акіян, этап, эпоха (грэцызмы); акварыум, апендыкс, ангіна (лацінізмы); шпрыц, бінт, вафлі, шпінат (германізмы); суфлёр, партэр, вернісаж (галіцызмы) і інш.

Асобную групу складаюць *экзатызмы* – словы і выразы, якія запазычаны з малавядомых моў і ўжываюцца звычайна для надання мове асабага каларыту (кішляк, армяк, бурштын (цюркізмы)), *украпленні* – гэта словы ці цэлыя выразы з якой-небудзь мовы, што захоўваюць сваю іншамоўную форму без усялякага змянення (*warum?* – з нямецкай – *чаму?*; *white witch* – з англійскай – *белая ведзьма*), *варварызмы* – іншамоўныя словы ці выразы, якія ў выніку пераемнасці атрымваюць больш ці менш рэгулярнае ўжыванне ў мове, але не засвойваюцца ў ёй да канца, часцей за ўсё ў сувязі з цяжкасцямі граматычнага засваення (*сэ ля ві* – з французскай – *такое жыццё*; *о'кэй* – з англійскай – *усё добра*; *veni, vidi, vici* – з лацінскай – *прыйшоў, убачыў, перамог*).

Асноўныя прыметы запазычаных слоў:

- 1) наяўнасць у слове *ф* (феномен, фасфарытны, флюараграфія);
- 2) пачатковыя *э, о* і непрыставачнае *а* (эрытрацыты, артапедыя, амяла);
- 3) спалучэнні *ге, ке, хе* ў корані (гематалогія, генетыка, геном, гемоліз);
- 4) спалучэнні *бю, вю, кю, мю, ню, фю* ў корані (бюютэнь, бюро, кювет, мюзікл, пюрэ);
- 5) спалучэнні двух галосных у корані (гігіена, радыебіялогія, фізіялогія, анаэробы);
- 6) цвёрдасць зычных *д і т* у спалучэннях *дэ, ды, тэ, ты* (адэназін дысіміляцыя, медыцына, інтэрфенон, антыген);
- 7) прыстаўкі *а-, ант(ы)-, архі-, контр-, рэ-, дэ-, дыс-, амфі-* і інш. (антыцелы, антыген, архіепіскап, контрмеры, рэвакцынацыя, рэгенерцыя);
- 8) суфіксы *-ізм (-ызм), -іст (-ыст), -ір (-ыр)* і інш. (арганізм, рэўматызм, мікраарганізмы, пузыр, антаганізм, астыгматызм, пухір).

Заданні

1. Падбярыце да запазычаных слоў беларускія адпаведнікі.

Эксперымент, анархія, атэлье, дэфект, ілюстрацыя, кашнэ, п'едэстал, фрагмент, адсарбент, канстатацыя, антытэза, сімптом, антыпод, аратар, дыктатура, градацыя, дэмаграфія, асэптыка, фагацытоз, таксін, дысперсія, ландшафт.

2. Прачытайце тэкст. Выпішыце іншамоўныя словы, растлумачце іх.

МІКАПЛАЗМЫ

Мікаплазмы з'яўляюцца самымі малымі з цяпер вядомых пракарыёт, здольных да самаўзнаўлення. Характэрная рыса гэтых мікраарганізмаў – адсутнасць клеткавай сценкі. Мікаплазмы шырока распаўсюджаны ў прыродзе. Мініяцюрнасць мікаплазм вызначае абмежаванасць іх біяхімічных магчымасцяў і залежнасць ад вышэйшых арганізмаў. У працэсе эвалюцыі мікаплазмы прыстасаваліся да цеснага суіснавання з вышэйшымі эўкарыётамі. Гэта паразіты чалавека, млекакормячых, рэптылій, рыб і раслін.

Мікаплазмы здольны пераадольваць імунны кантроль і такім чынам не выклікаць пашкоджанняў тканін, звязаных з імунарэактыўнасцю мікраарганізма. Аднак пры некаторых умовах мікаплазмы могуць выклікаць у арганізме гаспадара паталагічныя змены. Мікаплазмы ўстойлівыя да ўсіх прэпаратаў, дзеянне якіх звязана з біясінтэзам бялкоў клеткавай сценкі. Да гэтай групы ў першую чаргу ставіцца пеныцылін. Адчувальныя ж мікаплазмы да інгібітараў сінтэзу мембранных і унутрыцытаплазматycznych бялкоў (часопіс “Медыцына”; 1999; № 10; С. 32).

3. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Дайце заглавак. Падкрэсліце іншамоўныя словы.

Воздействие радиации на организм человека называют облучением. Во время этого процесса энергия радиации передается клеткам, разрушая их. Облучение может вызывать всевозможные заболевания: инфекционные осложнения, нарушения обмена веществ, злокачественные опухоли и лейкоз, бесплодие, катаракту и многое другое. Особенно остро радиация воздействует на делящиеся клетки, поэтому она особенно опасна для детей.

Организм реагирует на саму радиацию, а не на ее источник. Радиоактивные вещества могут проникнуть в организм через кишечник (с пищей и водой), через легкие (при дыхании) и даже через кожу при медицинской диагностике радиоизотопами. В этом случае имеет место внутреннее облучение. Кроме того, значительное влияние радиации находится вне тела. Наиболее опасно, безусловно, внутреннее облучение (Радиобиология и экология // выд-ва “Вена: МАГАТЭ”, 2001; С. 98–101).

Лексіка беларускай мовы паводле сферы ўжывання

Лексіка сучаснай беларускай мовы ў залежнасці ад сферы ўжывання падзяляецца на агульнаўжывальную лексіку (бытуе на ўсёй тэрыторыі дзяржавы і пашырана ва ўсіх сферах грамадскага жыцця і сацыяльных групах: *смяцца, імклівы, памяшканне*) і лексіку абмежаванага ўжывання (выкарыстоўваецца пераважна ў межах пэўнай прафесіі, галіны навукі, асобнай групы людзей: *асавік, плаваць, меліярацыя, слядак*). Да лексікі абмежаванага

ўжывання адносяцца спецыяльная (прафесіяналізмы і тэрміны), дыялектная, жаргонная і аргатычная лексіка.

Прафесіяналізмы – гэта спецыяльныя словы і выразы, якія ўжываюцца ў маўленні прадстаўнікоў пэўных прафесій (будаўнікоў, шахцёраў, пчаляроў): *тапхухі, кашалі, крыгі* (прылады для лоўлі рыбы), *майна, віра* (у будаўніцтве).

Тэрміны (лац. *terminus* – мяжа) – словы або словазлучэнні, якія абазначаюць пэўнае паняцце ў галіне навукі, тэхнікі, культуры (*інтэграл, сінус, марфема, прыслоўе*).

Дыялектызмы – гэта словы, якія бытуюць у пэўных гаворках на пэўнай тэрыторыі і не ўваходзяць у склад літаратурнай мовы (*картопля – бульба, тавар – карова на Палессі*).

Жарганізмы (фр. *jargon* – умоўная гаворка) – гэта сукупнасць слоў, зразумелых вузкаму колу людзей, аб’яднаных пэўнымі інтарэсамі (*дзед – салдат апошняга года службы; хвост па лабах, атрымаць пару*).

Аргатызмы (фр. *argot* – замкнуты, нядзейны) – адна з разнавіднасцей жаргоннай лексікі, умоўная, тайная мова, якая характарызуецца вузкаспецыяльнай накіраванасцю, штучнасцю і засакрэчанасцю (*шывар – тавар, бан – вакзал*).

Заданні

1. Вызначце, да якога тыпу паводле ўжывання адносіцца слова. Патлумачце выбар.

Філон, яршоўка, рубанак, зубрыць, хвост, галень, драч, маўчацьмеш, дамушнік, разварот, папса, бабашка, хаза, трыгубіца, ныга, хоцьму, дажджуха, краснюк, ундзіна, завяззаць, замятуха.

2. Запішыце словы па-беларуску.

Модификация, брезент, микроэлементы, этиология, нуклеиновая кислота, озоновый слой, хлорофил, окисление, клеточное дыхание, авитаминоз, водоросли, абсорбция, почва, гетерогенная система, брожение, эмульгирование.

3. Прачытайце. Выпішыце са сказаў прафесіяналізмы і навуковыя тэрміны. Вызначце, да якой галіны навукі, тэхнікі, вытворчасці яны адносяцца.

1. Асноўныя і агульныя кампаненты клеткі – вонкавая мембрана, цытаплазма і ядро. Клетка можа жыць і мінімальна функцыянаваць толькі пры наяўнасці ўсіх гэтых кампанентаў, якія цесна ўзаемадзейнічаюць між сабою і з навакольным асяроддзем. 2. Сэрца ўяўляе сабой фіб्रोзна-мускульны орган крывяноснай сістэмы, які качае кроў у артэрыяльную сістэму і забяспечвае яе зварот па венах. 3. Вынікі доследу паказалі, што атамы радыё ў працэсе радыеактыўнага выпраменьвання распадаюцца, ператвараючыся ў атамы

іншых элементаў, у прыватнасці ў атамы гелію. 4. Гармоны, як біялагічна актыўныя сігнальныя хімічныя рэчывы, аказваюць складанае і шматграннае ўздзеянне на арганізм у цэлым або на вызначаныя органы і тканкі-мішэні. 5. У сувязі з узростаннем тэндэнцыі сінантрапізацыі флоры Беларусі пад уздзеяннем тэхнагеннага забруджвання неабходна клапаціцца пра захаванне натуральнай гетэрагеннасці фітацэнафонду. 6. Вірусы з'яўляюцца своеасаблівымі паразітамі, яны не здольныя размнажацца па-за клеткай. 7. Гігіена вывучае ўплыў фактараў навакольнага асяроддзя на здароўе чалавека, яго працаздольнасць і працягласць жыцця. Сёння ў гэтую навуку ўключана некалькі самастойных частак: гігіена ваенная, гігіена камунальная, гігіена харчавання, гігіена сацыяльная, гігіена працы і інш. 8. Кругаварот рэчываў у выглядзе біягеахімічных цыклаў з'яўляецца неабходнай умовай існавання біясферы. 9. Прамянёвая паражэнне ў залежнасці ад дозы можа прывесці да гібелі, розных форм прамянёвай хваробы, астэніі, катаракты, зніжэння імунітэту, скарачэння працягласці жыцця, узростанне рызыкі з'яўлення анкалагічных захворванняў і генетычных пашкоджанняў. 10. Да найбольш небяспечных для прыродных экасістэм і чалавека адносяцца наступныя забруджвальныя рэчывы: радыёнукліды, цяжкія металы, пестыцыды, аксіды вугляроду, азоту, дыяксід серы і інш.

Актыўная і пасіўная лексіка

Паводле ступені ўжывальнасці лексіка беларускай мовы падзяляецца на актыўную і пасіўную. Большасць слоў адносіцца да актыўнай лексікі. Гэта словы агульнавядомыя і шырокаўжывальныя, пашыраныя як у вуснай, так і пісьмовай мове: *бацька, сястра, чалавек, час, хлеб*. Пасіўную лексіку складаюць словы, якія рэдка ўжываюцца. Яны маюць адценне ўстарэласці або навізны. Звязана гэта з пэўнымі працэсамі ў грамадстве, развіццём навукі, тэхнікі, культуры і мастацтва (*валока, мануфактура, вакацыі, ланіты, біёніка, акрыл, аэраплан*). Выдзяляюць наступныя віды пасіўнай лексікі:

- гістарызмы – словы, што выйшлі з актыўнага ўжывання і сталі фактам гісторыі: *фальварак, аброк, баярын*;

- архаізмы – словы, якія з'яўляюцца ўстарэлымі назвамі тых прадметаў і паняццяў, што існуюць у сучаснай рэчаіснасці, але абазначаюцца новымі словамі: *аэраплан – самалёт, гута – шклозавод, раць – войска*;

- неалагізмы – гэта новыя словы ці новыя значэнні вядомых слоў, якія называюць новыя прадметы ці з'явы рэчаіснасці, што не страцілі адцення навізны: *онлайн, смартфон, дрэскод, ф'юзар*.

Заданні

1. Выпішыце спачатку гістарызмы, затым архаізмы. Падбярыце да іх сучасныя адпаведнікі. Карыстайцеся тлумачальным слоўнікам беларускай мовы.

Ураднік, рамёны, працадзень, чырвонаармеец, пасталы, каптур, дзіда, скрыжалі, кісцень, бранзалеты, лікбез, баярын, аброк, лемантар, магерка, атрамант, ланіты, валока, уста, тлумач, калчан, тартак, жупан, чало, дойдлі, аканом, калітка, нэп, павятком, сеча, кварта.

2. Выпішыце неалагізмы, растлумачце іх.

Стаханавец, эўкаліпт, біёніка, касмадром, рызаграфія, камп'ютар, галаграфія, асаднік, ваўчар, губерня, аўтабан, менталітэт, спадарожнік, мануфактура, акванаўт, аэраджып, маніторынг, маркетынг, дысплей, імідж, гала-канцэрт, іспыты, дызайн.

3. Прачытайце верш. Выпішыце ўстарэлыя словы, вызначце іх тып і функцыю ў тэксце. Якую функцыю выконваюць устарэлыя словы ў вершы.

СЛОВА

Разбіваецца слова
аб прастору,
як птушка:
пранік, церніца, прасніца,
матавіла, барташка,
апалушкі, пярэтычкі,
дылі, білы, сявенькі...
Колькі слоў паўмірала –
Бабулек сівенькіх.

Данута Бічэль-Загнетава

ЛЕКСІКАГРАФІЯ

Лексікаграфія – раздзел мовазнаўства, у якім вывучаецца тэорыя і практыка складання слоўнікаў. Задачамі лексікаграфіі з’яўляюцца вызначэнне тыпаў слоўнікаў і будовы слоўнікавых артыкулаў, распрацоўка памет і прыёмаў тлумачэння значэнняў слова, размежаванне ў слоўніках амонімаў. Дзякуючы ўсебаковаму даследаванню слова, як моўнай адзінкі, магчыма складанне слоўнікаў. У іх не толькі фіксуецца, сістэматызуецца і апісваецца лексіка беларускай мовы, але і замацоўваюцца літаратурныя нормы, што спрыяе павышэнню пісьменнасці і культуры маўлення.

Слоўнік – гэта кніга, у якой фіксуюцца словы, пададзеныя ў алфавітным парадку; да слоў даюцца тыя ці іншыя тлумачэнні або пераклад на іншую мову. Слова, якое тлумачыцца ў слоўніку, называецца рэестравым словам. Рэестравае слова разам з усімі звесткамі пра яго складае слоўнікавы артыкул. Яго будова слоўнікавага артыкула вызначаецца тыпам слоўніка. Рэестравае слова падаецца ў слоўніках у пачатковай форме. Размяшчаюцца рэестравыя словы ў слоўніках у алфавітным або ў алфавітна-гнездавым парадку. Граматычная і стылістычная характарыстыкі слова даюцца шляхам выкарыстання розных памет. Да граматычных адносяцца паметы роду, назвы часцін мовы, паметы трывання, а таксама некаторыя іншыя паметы граматычнага характару. У стылістычную характарыстыку слова ўваходзяць паметы, якія паказваюць на абмежаванае выкарыстанне слоў: разм. (размоўнае), абл. (абласное), кніж. (кніжнае); на сферу выкарыстання. Тлумачэнне значэння слова ўдакладняецца ілюстрацыямі, якімі з’яўляюцца цытаты, узятыя з літаратурных крыніц. У якасці ілюстрацыйнага матэрыялу могуць выкарыстоўвацца таксама цытаты са старажытных помнікаў, дыялектныя запісы, прыказкі і інш. Ілюстрацыйны матэрыял залежыць ад тыпу слоўніка. У слоўніках размяжоўваюцца мнагазначныя словы і словы-амонімы. Значэнні мнагазначнага слова падаюцца ў адным слоўнікавым артыкуле, кожнае значэнне пазначаецца арабскай лічбай і падаецца з чырвонага радка (акрамя першага). Словы-амонімы пазначаюцца надрадковай лічбай, якая ставіцца пасля слова, і падаюцца ў асобных слоўнікавых артыкулах.

У слоўніках беларускай мовы сістэматызуецца і апісваецца беларуская лексіка. Вылучаюцца дзве групы слоўнікаў – энцыклапедычныя і лінгвістычныя. **Энцыклапедычныя слоўнікі** падаюць кароткія звесткі па ўсіх ці асобных галінах навукі і тэхнікі, літаратуры, мастацтва. Яны тлумачаць не словы, а самі паняцці, прадметы, з’явы, падзеі, расказваюць аб гістарычных асобах, выдатных дзеячах навукі, культуры. Загаловак слоўнікавага артыкула ў такіх даведніках – гэта назоўнік ці словазлучэнне з назоўнікам. Энцыклапедычныя слоўнікі бываюць **агульныя** (універсальныя) і **галіновыя**. Да ўніверсальных належыць “Беларуская Савецкая Энцыклапедыя”, у якой расказваецца пра чалавецтва і сусвет, пра мінулае і сучаснае Беларусі, апісваюцца яе гарады і вёскі, рэкі і азёры, раслінны і жывёльны свет. Да галіновых энцыклапедычных слоўнікаў адносяцца “Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі”. Энцыклапедычнымі даведнікамі з’яўляюцца і біяграфічныя слоўнікі, або пер-

санальныя энцыклапедыі. **Лінгвістычныя слоўнікі** тлумачаць значэнне слова (фразеалагізма), вызначаюць яго ўжыванне, паходжанне, напісанне, вымаўленне, утварэнне, даюць яго граматычную і стылістычную характарыстыку. Яны бываюць **аднамоўныя, двухмоўныя і шматмоўныя**. У залежнасці ад таго, якія словы ўключаюцца ў слоўнік і як яны тлумачацца, аднамоўныя слоўнікі падзяляюцца на тлумачальныя, дыялектныя, арфаграфічныя, арфаэпічныя, тэрміналагічныя, фразеалагічныя і інш. Двухмоўныя і шматмоўныя – гэта перакладныя слоўнікі, у якіх пры дапамозе слоў роднай мовы тлумачацца словы іншай ці іншых моў або наадварот – да беларускіх слоў падбіраюцца адпаведнікі з іншых моў. Перакладныя слоўнікі дапамагаюць пры перакладзе тэкстаў з адной мовы на другую. У тлумачальных слоўніках раскрываецца значэнне слова, даецца яго граматычная і стылістычная характарыстыка, адлюстроўваецца мнагасзначнасць, аманімія, падаюцца фразеалагізмы з гэтым словам. Будова слоўнікавага артыкула наступная: загаловачнае слова з абазначэннем націску, далей ідуць граматычная і стылістычная памета, раскрыццё сэнсу слова, пасля, пры неабходнасці, – кароткія словазлучэнні ці сказы. У канцы слоўнікавага артыкула, пасля знака < >, змяшчаюцца фразеалагізмы і тэрміналагічныя словазлучэнні. Арфаграфічныя слоўнікі вызначаюць правільнае напісанне слоў, садзейнічаюць замацаванню ў пісьмовай практыцы асноўных нормаў беларускага правапісу, павышэнню культуры мовы. Арфаэпічныя слоўнікі адлюстроўваюць літаратурнае вымаўленне слоў і іх формаў.

Заданні

1. Прачытайце. Раскажыце пра змест і будову слоўнікавых артыкулаў у тлумачальным слоўніку беларускай мовы.

НЕРВ, -а, м, *мн.* -ы, -аў, м. **1.** Адзін з найтанчэйшых адросткаў-валокнаў, якія ўтвараюць разгалінаваную сістэму, што звязвае мозг з іншымі органамі і тканкамі цела. *Зрокавы нерв.*

2. мн. Уся сістэма, якая вызначае дзейнасць арганізма, стан і паводзіны чалавека. *Нервы не вытрымалі.*

3. перан. Цэнтр якой-небудзь дзейнасці, асноўная сіла чаго-небудзь. *Нёман быў нервам сяла.* ♦ **Выматаць усе нервы** (разм.) – змучыць, давесці да знямогі. **Іграць на нервах** (разм.) – гнявіць, нерваваць каго-небудзь чым-небудзь. **Трапаць нервы** (разм.) – хвалявацца, моцна нерваваць каго-небудзь // *прым. нервовы, -ая, -ае. Навуковы цэнтр. Нервовыя хваробы. Нервовая сістэма.*

2.3 дапамогай “Русско-белорусского фразеологического словаря” А. І. Кісялёва вызначце беларускія адпаведнікі данаступных рускіх фразеалагізмаў.

Семи пядей во лбу; в два (три) счета; в ежовых рукавицах; из-под полы; набивать оскомину; отрезанный ломоть; ума не приложу; к шапочному разбору; видно птицу по полету; у черта на куличках.

3 гісторыі фарміравання і развіцця беларускай навуковай тэрміналогіі

Беларуская навуковая тэрміналогія пачала фарміравацца ў самым пачатку XX ст., калі адрадзілася кнігадрукаванне, з'явіліся кнігі, газеты, навуковыя і навукова-папулярныя брашуры на беларускай мове. У лютым 1921 г. пачала працу Навукова-тэрміналагічная камісія, у склад якой уваходзілі тры секцыі: гуманітарныя, прыродазнаўчыя і матэматычныя навукі. Яна павінна была апрацаваць беларускую тэрміналогію па ўсіх галінах ведаў у аб'ёме сярэдняй школы. За час працы камісіі было створана і прапанавана для ўжывання каля 2500 слоў-тэрмінаў. Аднак у працэсе такой дзейнасці высветлілася, што яе праца не адпавядае моўнай практыцы, а для стварэння беларускай тэрміналогіі патрэбны былі іншыя маштабы, якія б ахапілі ўсю тэрміналагічную лексіку. Таму 30 студзеня 1922 г. быў заснаваны Інстытут беларускай культуры. У выніку тэрміналагічнай працы ў перыяд з 1922 па 1930 гг. было апублікавана больш за 30 тэрміналагічных слоўнікаў па розных галінах навукі. Галоўным прынцыпам працы камісіі было ўвядзенне слоў, якія бытавалі ў жывой народнай мове. Так, у сферу навукі былі ўведзены агульнаўжывальныя словы *бялок*, *сяябло*, *ланиг*, *циск*, *сіла* і іншыя, якія страчвалі сваю бытавую выразнасць, набывалі строга акрэсленае спецыяльнае значэнне.

Другі напрамак – стварэнне неалагізмаў згодна з законамi беларускай мовы. Ва ўжытак уводзіліся калькі з рускай мовы: *азначэнне*, *вочка*, *суквецце*. Узмацненне пурыстычных тэндэнцый прывяло да таго, што часам неалагізмы пачалі стварацца без уліку пашырэння таго ці іншага слова ў мове, толькі каб пазбавіцца чужых слоў: замест *гібрыд* – *мяшанец*, *пейзаж* – *краеабраз*, *песіміст* – *смутнаглядзец*, *пралетарый* – *бабыль*, *прафесійны* – *умецкі*, *фокус* – *вогнішча*.

У 1929 г. быў створаны Інстытут мовазнаўства АН БССР, які распачаў работу па ўкладанні больш вузкіх тэрміналагічных слоўнікаў. У 1932 г. выйшаў з друку першы выпуск “Слоўнік тэхнічнай тэрміналогіі” А. Гурло. Аднак у 30–40-я гг. праца па стварэнні беларускай тэрміналогіі амаль спынілася. Пасля вайны таксама не было агульнага цэнтра па распрацоўцы і ўпарадкаванні тэрміналагічнай лексікі. Значную ролю ў нармалізацыі беларускай тэрміналогіі адыгралі “Руска-беларускі слоўнік” (1953), “Беларуска-рускі слоўнік” (1962), “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” (1977–1984) і некаторыя іншыя. Аднак шэраг задач па-ранейшаму заставаўся не вырашаным. У прыватнасці, вывучэнне практыкі ўжывання тэрмінаў у навуковых тэкстах і выданне слоўнікаў, папярэненне паняцціна-тэрміналагічнага фонду, прывядзенне яго ў адпаведнасць з узроўнем развіцця сучаснай навукі. Для вырашэння гэтых задач у 1980 г. была створана Рэспубліканская тэрміналагічная камісія, якая складаецца з прэзідыума і дзевяці секцый (грамадазнаўчай, навукова-тэхнічнай, фізічнай і матэматычнай, хімічнай, біялагічнай, сельскагаспадарчай, геалагічнай і ге-

аграфічнай, медыцынскай і фізіялагічнай, секцыі па архітэктуры і будаўніцтве). З 1989 г. працуе Тэрміналагічная камісія ТБМ імя Ф. Скарыны.

З прычыны даволі значнага перыяду заняпаду ў развіцці нацыянальнай мовы беларуская навуковая тэрміналогія і на сённяшні дзень знаходзіцца на стадыі фарміравання. Да ліку адносна ўпарадкаваных тэрміналагічных сістэм можна аднесці гістарычную, грамадска-палітычную, сельскагаспадарчую, лінгвістычную і інш. Значна менш распрацаваны матэматычная, фізічная, тэхнічная, біялагічная, экалагічная і іншыя сістэмы, што, у сваю чаргу, патрабуе далейшага вывучэння і асэнсавання.

Паняцце тэрміна. Тэрміналогія на сучасным этапе

Тэрмін – слова ці словазлучэнне, якое з’яўляецца назвай спецыяльнага паняцця якой-небудзь сферы вытворчасці, навукі, тэхнікі і інш. Тэрміны падзяляюцца на **ўласнамоўныя** (агульнаўжывальныя словы, звязаныя з грамадствам, прыродай, раслінным і жывёльным светам: *высыпанне, абалонка, тканка*) і **іншамоўныя** (словы, запазычаныя з іншых моў: *грануляванне, геліялячэнне, акацыяненне*). Па структуры яны падзяляюцца на простыя (*меліярацыя, імуналогія*), складаныя (*прыкладная экалогія, аднаўляльная энергія*) і тэрміны ў выглядзе абрэвіатуры (ДНК, ЦНС). Не кожнае спецыяльнае слова тэрмін. Спецыфіка тэрмінаў наступная:

- выкарыстоўваюцца толькі ў пэўнай сферы дзейнасці і з’яўляюцца эканомнымі выражэннямі паняццяў, як вынік навуковай і тэхнічнай дзейнасці людзей;

- у слоўніках яны не тлумачацца, ім даецца азначэнне;

- іх засваенне – вынік прафесійнай падрыхтоўкі;

- пазбаўлены экспрэсіі і эмацыянальнасці, нават калі ўзнікаюць шляхам метафарызацыі, які губляюць сваю эмацыянальную афарбоўку: *вочны яблык, цела клеткі*.

Тэрміналогія – раздзел мовазнаўства, які займаецца вывучэннем тэрмінаў, сукупнасці тэрмінаў пэўнай галіны навукі, тэхнікі, мастацтва, якая адлюстроўвае тую ці іншую сістэму паняццяў (юрыдычная, медыцынская, экалагічная тэрміналогіі).

Для таго, каб слова з’яўлялася тэрмінам, яно павінна быць адназначным. Але сёння ў навуковай тэрміналогіі можна часта заўважыць тэрміны, якія ўступаюць у адносіны полісеміі (мнагазначныя тэрміны), аманіміі (тэрміны-аманімы), сінаніміі (тэрміны-сінонімы), антаніміі (тэрміны-антонімы). **Мнагазначныя тэрміны** ўзнікаюць толькі ў межах адной галіны навукі, але набываюць пры гэтым розныя значэнні (*аўтагамія* – самаапыленне, пападанне пылку на рыльца песціка; самаапладненне, зліццё двух ядраў у адно). У ідэале тэрмін не павінен мець сінонімаў, бо ён характарызуе розныя ўласцівасці паняццяў. **Тэрміны-сінонімы** адлюстроўваюць такую-небудзь адну адметную рысу зместу паняцця (*калоідны раствор цытаплазмы* – гэта і гіяплазма, і цытазол, і цытаплазматычны матрыкс, і асноўная плазма). **Тэрміны-аманімы** (міжнавуковыя аманімы) узнікаюць у выніку распаду полісеміі, калі

адно слова набывае абсалютна розныя значэнні ў межах розных галін навукі (*аберацыя* – апісанне скажэння адлюстравання (фізіка), змяненне становішча святла (астраномія), апісанне храмасомных мутацый (біялогія)). У навуковай тэрміналогіі выдзяляюцца і **тэрміны-антонімы**. Яны падзяляюцца на **лексічныя** (утвараюцца дзякуючы розным лексемам з супрацьлеглым паняццем: *задні мозг – прыдні мозг*) і **словаўтваральныя** (адрозніваюцца толькі марфемнай будовай: *асіміляцыя – дысіміляцыя*).

Заданні

1. Карыстаючыся тэрміналагічным слоўнікам, дайце тлумачэнне наступным тэрмінам.

Біягеаэноз, ветравая эрозія глебы, гамеастаз, інвазія, ксерафіты, макрафаг, осмас, парніковы эффект, сімбіёз, фрэон, хларафіл, адаптацыя, экалагічны маніторынг, мульчыраванне, некроз, мікарыза, сукцэсія, трансгенэз, флуктуацыя, экалагічная піраміда.

2. Перакладзіце тэрміны на беларускую мову. Пры ўзнікненні цяжкасцей карыстайцеся перакладным слоўнікам.

Генофонд, кровообращение, окружающая среда, устойчивое развитие, радиоволна, ультрафиолетовое излучение, опорно-двигательная система, загрязнение, адаптационный синдром, канцерогенные вещества, агробиоценоз, патогенные микроорганизмы, первичная профилактика, бактериофаги, дифференцировка, углеводы, антибиотики, обезвреживание отходов, среда обитания животного мира.

3. Суаднясіце:

1. Навука, якая вывучае заканамернасці жыццядзейнасці арганізмаў на ўсіх узроўнях арганізацыі.	а) вакцына;
2. Значнае парушэнне ўстойлівасці экасістэмы.	б) генетыка;
3. Сукупнасць знешніх прыкмет храмасомнага набору.	в) эндэмія;
4. Асноўная структурная адзінка раслінных і жывёлных арганізмаў, здольная да самааднаўлення.	г) лейкацыты;
5. Навука аб заканамернасцях спадчыннасці і зменлівасці.	д) біяпаліва;
6. Галоўная адзінка класіфікацыі раслін і жывёл.	е) экалогія;
7. Белыя крывяныя клеткі.	ё) від;
8. Захворванне людзей пэўнай мясцовасці.	ж) экалагічны крызіс;
9. Паліва з біялагічнай сыравіны, якое атрымоўваецца ў выніку перапрацоўкі біялагічных адходаў.	з) клетка;
10. Прэпарат для папярэджальных прышчэпак супраць цяжкіх хвароб.	і) карыётып.

4. Прачытайце тэксты. Перакладзіце на беларускую мову.

РАДИОАКТИВНЫЕ ОТХОДЫ

Радиоактивные отходы (различные материалы и изделия, биологические объекты и т. д.) содержат радионуклиды в высокой концентрации и не подлежат дальнейшему использованию. Наиболее опасные радиоактивные отходы – это отработанное ядерное топливо. Его перед переработкой выдерживают во временных хранилищах от нескольких суток до десятков лет с целью уменьшения активности. Нарушение режима хранения может иметь катастрофические последствия. Газообразные и жидкие радиоактивные отходы, очищенные от высокоактивных примесей, сбрасывают в атмосферу или водоемы. Высокоактивные жидкие радиоактивные отходы хранят в виде солевых концентратов в специальных резервуарах в поверхностных слоях земли, выше уровня грунтовых вод.

Твердые радиоактивные отходы цементируют, битумируют, остекловывают и захоранивают в контейнерах из нержавеющей стали: на десятки лет – в траншеях и других неглубоких инженерных сооружениях, на сотни лет – в подземных выработках, соляных пластах, на дне океанов (часопис “Экология Беларуси”; 2006; № 1; С. 15).

БИОЛОГИЧЕСКОЕ РАЗНООБРАЗИЕ

Биоразнообразие (биологическое разнообразие) – это разнообразие жизни во всех ее проявлениях. В более узком смысле под биоразнообразием понимают разнообразие на трех уровнях организации: генетическое разнообразие и разнообразие самих экосистем. Величина биоразнообразия как внутри вида, так и в рамках всей биосферы признана в биологии одним из главных показателей жизнеспособности вида экосистемы в целом и получила название “Принцип биологического разнообразия”. Действительно, при большом разнообразии характеристик особей внутри одного вида любое существенное изменение внешних условий (погода, эпидемия, изменение кормов) более критично скажется на выживаемости вида, чем в случае, когда последний имеет большую степень биологического разнообразия.

Биоразнообразие приносит как хозяйственную, так и научную пользу (например, в поисках новых лекарственных препаратов или способов лечения). Выбор в пользу сохранения биоразнообразия – это этический выбор. Человечество в целом – это часть экологической системы планеты, потому оно должно бережно относиться к биосфере. Значимость биоразнообразия можно также характеризовать в эстетическом, сущностном и этическом плане. Природа прославляется и воспевается художниками, поэтами и музыкантами всего мира; для человека природа является вечной и непреходящей ценностью (часопис “Экология Беларуси”; 2006; № 3; С. 18).

ФУНКЦЫЯНАВАННЕ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ ВА ЁМОВАХ БІЛІНГВІЗМУ

Білінгвізм, або двухмоўе, уяўляе сабой папераменнае карыстанне двума мовамі. Ва ўмовах білінгвізму часта ўзнікае такая з’ява, як інтэрферэнцыя. Інтэрферэнцыя (ад лац. *inter* – паміж, узаемна і *ferens* – які нясе) – памылковае збытванне розных элементаўмоў, якія кантактуюць. Выдзяляюць некалькі моўных узроўняў, дзе можа ўзнікаць беларуска-руская і руска-беларуская інтэрферэнцыя: фанетычны, акцэнталагічны, словаўтваральны, лексічны, марфалагічны, сінтаксічны.

Больш падрабязна спынімся на фанетычнай, марфалагічнай і сінтаксічнай інтэрферэнцыях.

Фанетычная інтэрферэнцыя

1. Мяккім зычным [д], [т] у рускай мове адпавядаюць мяккія свісцячыя афрыкаты [дз], [ц] у беларускай, так званае дзеканне і цеканне: *дивно* – *дзіўна*, *дикообраз* – *дзікаобраз*, *тишина* – *цішыня*, *карантин* – *каранцін*.

2. У беларускай мове [р] заўсёды цвёрды: *рэцэптары*, *арытмія*.

3. Прыстаўны зычны [в] у беларускай мове ўжываецца перад пачатковымі [о], [у]: *окись* – *вокіс*, *углекислый газ* – *вуглякіслы газ*.

4. Чаргаванне [в] з зычнымі [ў], [в]: *радиоактивность* – *радыеактыўнасць*, *евгеника* – *еўгеніка*.

5. Наяўнасць прыстаўных галосных *i-*, *a-* перад пачатковымі санорнымі зычнымі *-р-*, *-л-*, *-м-*, калі пасля санорных ідзе іншы зычны: *імгненне*, *ільняны*.

6. Чаргаванне складоў *-ро-*, *-ло-* з *-ры-*, *-лы-*: *бровы* – *брыво*, *глотка* – *глытаць*.

7. Наяўнасць у беларускай мове акання і якання (пераход галосных *-е-*, *-ё-ў* *-я-ў* першым складзе перад націскам): *организм* – *арганізм*, *озон* – *азон*, *десятый* – *дзясяты*.

8. Наяўнасць у беларускай мовесамастойных гукаў *дж*, *дз*: *среда обитания* – *асяроддзе пражывання*, *жизнедеятельность* – *жыццядзейнасць*.

9. Выбухны *г* у рускай мове адпавядае фрыкатыўнаму *г* у беларускай: *генетика* – *генетыка*, *демография* – *дэмаграфія*.

10. Падаўжэнне зычных на канцы і ў сярэдзіне слоў: *излучение* – *выпраменьванне*, *повреждение* – *пашкоджанне*.

11. Захаванне цвёрдых зычных у словах іншамоўнага паходжання ў беларускай мове: *протеины* – *пратэіны*, *интерферон* – *інтэрферон*.

12. Наяўнасць чаргавання ў беларускай мове ў давальным і месным склонах зычных *г*, *к*, *х* з адпаведнымі *з*, *ц*, *с* або адсутнасць такога чаргавання ў словах іншамоўнага паходжання: *тканка* – у *тканцы*, *генетыка* – *абгенетыцы*, *бляк* – *аб бялку*, *мониторинг* – *аб маніторынг*.

Марфалагічная інтэрферэнцыя

1. У беларускай і рускай мовах можа быць несупадзеннероду: *отрасль* – *галіна*, *мусор* – *смецце*, *производство* – *вытворчасць*. Найчасцей такія несупадзенні ў родзе адбываюцца ў словах, якія пры перакладзе з адной мовы на другую адрозніваюцца каранямі.

2. Некаторыя назоўнікі ў беларускай мове могуць адрознівацца формай ліку ў параўнанні з рускай мовай: *лекарство* – *лекі*, *грудь* – *грудзі*, *канопля* – *каноплі*.

3. Назоўнікі назоўнага склону множнага ліку ў беларускай мове маюць канчаткі *-і*, *-ы*: *антитела* – *антыцелы*, *доктара* – *доктары*. Толькі словы тыпу *армянін*, *мінчанін* маюць канчатак *-е* (*армяне*, *мінчане*).

4. Назоўнікі жаночага і ніякага роду ў множным ліку могуць мець канчаткі *-аў* (*-яў*): *брытваў*, *забойстваў*, *бітваў* (у рускай мове *бритв*, *убийств*, *бритв*).

5. У беларускай мове прыметнікі вышэйшай ступені параўнання маюць суфіксы *-эйш*, *-ейш*, *-ш* і з’яўляюцца поўнымі зменнымі формамі: *мудрэйшы* за дзеда, *саладзейшы* за цукар, *бялейшы* за снег. У рускай мове прыметнікі вышэйшай ступені ўяўляюць сабой нязменную, закасяццелую форму, якая граматычным складам не адрозніваецца ад прыслоўяў: *мудрее*, *слаще*, *белее*.

6. Лічэбнікі *два*, *тры*, *чатыры* ўжываюцца з формамі назоўнага склону множнага ліку: *чатыры лішнія дні*, *два лісты*, *тры прачытаныя раманы*.

7. Некаторыя формы скланення лічэбнікаў *два*, *дзе* для мужчынскага і жаночага роду адрозніваюцца ад рускай мовы: *двух студэнтаў* – *дзвюх студэнтак* (*двух студентов* – *двух студенток*).

8. Лічэбнікі *дзевяноста*, *паўтары*, *паўтара* не скланяюцца.

9. Дзеепрыслоўям незакончанага трывання з суфіксамі *-учы*, *-ючы*, *-ачы*, *-ячы* ў рускай мове адпавядаюць дзеепрыслоўі з суфіксамі *-а*, *-я*: *ідучы*, *гавораць*, *несучы* – *идя*, *говоря*, *неся*.

Сінтаксічная інтэрферэнцыя

Для правільнай пабудовы словазлучэнняў і сказаў у беларускай мове створаны сінтаксічныя нормы, якія грунтуюцца як на правілах сувязі дзейніка і выказніка, слоў у словазлучэннях (дапасаванне, кіраванне, прымыканне), так і на сінтаксічных асаблівасцях асобных слоў, іх семантыкі. Сінтаксічныя нормы амаль аднолькавыя ва ўсіх славянскіх мовах, толькі пераважна ў словазлучэннях праяўляецца нацыянальная спецыфіка і адметнасць кожнай мовы.

Асаблівасці пабудовы словазлучэнняў

У беларускай мове	У рускай мове
1. Дзеясловы ветлівасці (дараваць, прабачыць, дзякаваць) + назоўнік ці займеннік у Д. скл.: <i>выбачаць сябру, дзякаваць прафесару.</i>	1. Ужываецца форма В. скл.: <i>простить друга, благодарить профессора.</i>
2. Дзеясловы руху (пайсці, паехаць, накіравацца) і волевыяўлення (выправіць, паслаць) пры абазначэнні мэты дзеяння ўтвараюць сінтаксічныя канструкцыі з прыназоўнікам <i>на</i> і В. скл. назоўніка ці займенніка: пайсці па малако. Назоўнікі грыбы, ягады ў падобных словазлучэннях звычайна ўжываюцца ў В. скл. з прыназоўнікам <i>у</i> : <i>хадзілі ў лісічкі, паехалі ў суніцы.</i>	2. Прыназоўнік за і Т. скл.: пойти за молоком. Адпаведны дзеяслоў + назоўнік ці займеннік у Т. скл. з прыназоўнікам <i>за</i> : <i>ходили за лисичками, поехали за земляничкой.</i>
3. Дзеясловы смяяцца, насміхацца, жартаваць, кпіць, здэкавацца, дзівіцца, цешыцца + назоўнік ці займеннік у Р. скл. з прыназоўнікам <i>з</i> : <i>жартаваць з дзіцяці, смяяцца з сястры.</i>	3. Адпаведны дзеяслоў + назоўнік ці займеннік у Т. скл. з прыназоўнікам <i>над</i> : <i>шутить над ребенком, смеяться над сестрой.</i>
4. Дзеяслоў хварэць і прыметнік хворы + назоўнік у В. скл. з прыназоўнікам <i>на</i> : <i>хварэць на адзёр, хворы на сухоты.</i>	4. Болеть, больной + назоўнік у Т. скл.: <i>болеть корью, больной туберкулезом.</i>
5. Пры форме вышэйшай ступені параўнання прыметніка ці прыслоўя ўжываюцца прыназоўнік <i>за</i> і злучнікі <i>як, чым</i> : <i>старэйшы за брата (як брат, чым брат), лепшы за яго (як ён, чым ён).</i>	5. У рускай мове нарматыўнай з'яўляецца беспрыназоўнікавая канструкцыя: <i>старше брата, лучше его.</i>
6. Дзеясловы ажаніцца, ажаніць, пажаніцца, пажаніць + назоўнік ці займеннік у Т. скл. з прыназоўнікам <i>з</i> : <i>ажаніцца з ёй, пажаніць з дзяўчынай.</i>	6. Адпаведныя дзеясловы ўжываюцца з М. скл. і прыназоўнік <i>на</i> : <i>жениться на ней, оженить на девушке.</i>
7. Пры абазначэнні адлегласці ўжываецца сінтаксічная канструкцыя з прыназоўнікам <i>за</i> і В. скл. колькасна-іменнага спалучэння: <i>за дзвесце кіламетраў ад Брэста, за трыццаць метраў ад універсітэта.</i>	7. Ужываецца прыназоўнік <i>в</i> : <i>в двухстах километрах от Бреста, в тридцати метрах от университета.</i>

Марфалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы

Марфалагічныя нормы вызначаюць ужыванне слова ў словазлучэннях і сказах у адпаведнасці з уласцівымі яму граматычнымі катэгорыямі, правільнае ўтварэнне формаў слова. Парушэнне граматычных нормаў прыводзіць да граматычных памылак.

Назоўнік

Назоўнік – самастойная часціна мовы, якая абазначае прадмет і мае граматычныя катэгорыі роду, ліку, склону: *вада, агрэгат, уласціvasць*.

Даволі часта род назоўнікаў у рускай і беларускай мовах супадае, напрыклад: *імунітэт* (м. р.), *радыёбіялогія* (ж. р.), *размнажэнне* (н. р.). Аднак ёсць выпадкі, калі адны і тыя ж назоўнікі ў беларускай і рускай мовах маюць розны род: *бронзавы медаль* (м. р.), *белая гусь* (ж. р.), *вялікі боль* (м. р.).

Некаторыя назоўнікі ўжываюцца толькі ў адзіночным ліку (*імунітэт, метабалізм, вакцына*) або толькі ў множным ліку (*радыёнукліды, эрытрацыты, пестыцыды*). Некаторыя адзіночналікавыя назоўнікі ў кантэксце (напрыклад, у навуковым стылі) могуць набываць формы множнага ліку: *тэмпература – высокія тэмпературы, вада – мінеральныя воды, метал – каляровыя металы*.

Назоўнікі *грудзі, дзверы, крупы, каноплі* ў беларускай мове ўжываюцца толькі ў форме множнага ліку (руск. – *грудь, дверь, крупа, конопля*), а назоўнікі *бяліла, чарніла* толькі ў форме адзіночнага ліку (руск. – *эти белила, синие чернила*).

Заданні

1. Запішыце словазлучэнні па-беларуску. Складзіце з імі сказы і запішыце.

Технические масла, производственные отходы, полезные ископаемые, лучевая болезнь, ядерная реакция, отравляющие вещества, поджелудочная железа, ионизирующее излучение, неизвестная рукопись, инкубационный период, окружающая среда.

2. Адзначце назоўнікі, якія не маюць формы множнага ліку.

Амплуа, інтэлігенцыя, папуляцыя, багавінне, фермент, інтэрв'ю, драпежніцтва, алерген, газаабмен, усмоктванне, клетка, абстрактнасць.

3. Прачытайце тэкст, выпішыце назоўнікі, якія ўжываюцца толькі ў форме адзіночнага ліку.

Складаныя вугляводы, такія як, напрыклад, крухмал, ёсць у хлебзе, кашах, макаронных вырабах, рысе, сушаных бабах і гаросе, іншай гародніне (кукурузе і бульбе). Клятчатка ж, якая ўваходзіць у склад раслінных прадуктаў, утрымліваецца ў хлебзе з мукі грубага памолу і кашах з цэльных круп, сушаных бабах і гаросе, садавіне і гародніне. Лепей, калі чалавек ёсць розныя прадукты, багатыя на клетчатку, бо яны ўтрымліваюць розныя яе віды.

Клятчатка неабходна для нармальнай працы стрававальнага тракту. Яе спажыванне ў патрэбнай колькасці дазваляе паслабіць сімптомы хранічнага запару, дывертыкулёзу і гемарою. Людзі, чый рацыён уключае недастаткова клетчаткі і складаных вугляводаў, але шмат тлушчоў, болей схільныя да сардэчных захворванняў, атлусцення і захворвання ракам. Разам з тым яшчэ цалкам не вызначана, якую ролю клетчатка адыгрывае ў нашым арганізме (Правільнае харчаванне / Мінск: Народная асвета, 1994; С. 68).

4. Прачытайце тэкст, вызначце асноўную думку, дайте заглавак. Выпішыце з тэксту назоўнікі і пастаўце іх у месным склоне, растлумачце напісанне канчаткаў.

Добрае самаадчуванне – гэта асаблівы лад жыцця, які чалавек выбірае, каб дасягнуць вышэйшага ўзроўню свайго дабрабыту. Гэта вера ў тое, што кожны ўчынак чалавека ўплывае на яго стан здароўя. Добрае самаадчуванне – гэта не нешта нязменнае, гэта працэс, які знаходзіцца ў пастаянным руху. Чалавек можа імкнуцца да добрага самаадчування незалежна ад таго, здаровы ён ці мае фізічныя хібы. Добрае самаадчуванне спалучае ў сабе ўсё: і жыццёвыя мэты чалавека, і яго інтарэсы, і яго звычкі. Яно ўсяму дазваляе вызначыць сваё месца. Яно азначае станаўленне чалавека да самаго сябе з годнасцю, павагаю і любоўю (газета “Звязда”; 2011; № 5; С. 5).

Першае скланенне

Да першага скланення адносяцца назоўнікі жаночага роду, якія ў назоўным склоне адзіночнага ліку маюць канчатак *-а (-я)*: *сфера, тэорыя*.

Склон	Канчаткі назоўнікаў з асновай на		
	цвёрды	зацвярдзелы	мяккі
Н.	<i>вакцын-а</i>	<i>атмасфер-а</i>	<i>зямл-я</i>
Р.	<i>вакцын-ы</i>	<i>атмасфер-ы</i>	<i>зямл-і</i>
Д.	<i>вакцын-е</i>	<i>атмасфер-ы</i>	<i>зямл-і</i>
В.	<i>вакцын-у</i>	<i>атмасфер-у</i>	<i>зямл-ю</i>
Т.	<i>вакцын-ай</i>	<i>атмасфер-ай</i>	<i>зямлёй (ёю)</i>
М.	<i>(аб) вакцын-е</i>	<i>(аб) атмасфер-ы</i>	<i>(аб) зямл-і</i>

Канчаткі назоўнікаў з асновай на <i>з, к, х</i>				
	<i>з // з'</i>	<i>к // ц</i>	<i>к // ц</i>	<i>х // с'</i>
Д.	<i>кніз-е</i>	<i>руц-э</i>	<i>асэптыц-ы</i>	<i>страс-е</i>
М.	<i>(у) кніз-е</i>	<i>(аб) руц-э</i>	<i>(аб) асэптыц-ы</i>	<i>(на) страс-е</i>

Заданне

Пастаўце назоўнікі ў давальным і месным склонах адзіночнага ліку. Складзіце з імі сказы, абгрунтуйце выбар канчаткаў.

Асцярога, аптэка, геральдыка, ладдзя, абноўка, біяграфія, легенда, навальніца, скруха, авечка, школа, сяброўка, аднакласніца, вішня, студня, пасадка, рэспубліка, уборка, крыўда, доля, мачаха, рачулка, хваля, пушча, шчака, загартоўка.

Другое скланенне

Да другога скланення адносяцца назоўнікі мужчынскага роду з нулявым канчаткам у назоўным склоне адзіночнага ліку, ніякага роду з канчаткамі *-о (-ё), -а, -е: вадарод, рух, галлё, цягло і пяць назоўнікаў на -мя: полімя, сямя, вымя, цемя, бярэмя.*

Неасабовыя назоўнікі на				
Склон	цвёрды	зацвярдзелы	г, к, х	мяккі
Н.	<i>электрон</i> □	<i>дазіметр</i> □	<i>маніторынг</i> □	<i>харчаванн-е</i>
Р.	<i>электрон-а</i>	<i>дазіметр-а</i>	<i>маніторынг-у</i>	<i>харчаванн-я</i>
Д.	<i>электрон-у</i>	<i>дазіметр-у</i>	<i>маніторынг-у</i>	<i>харчаванн-ю</i>
В.	<i>электрон</i> □	<i>дазіметр</i> □	<i>маніторынг</i> □	<i>харчаванн-е</i>
Т.	<i>электрон-ам</i>	<i>дазіметр-ам</i>	<i>маніторынг-ам</i>	<i>харчаванн-ем</i>
М.	<i>(аб) электрон-е</i>	<i>(аб) дазіметр-ы</i>	<i>(аб) маніторынг-у</i>	<i>(аб) харчаванн-і</i>
Асабовыя назоўнікі				
Н.	<i>аспірант</i> □	<i>рэктар</i> □	<i>супрацоўнік</i> □	<i>жыцц-ё</i>
Р.	<i>аспірант-а</i>	<i>рэктар-а</i>	<i>супрацоўнік-а</i>	<i>жыцц-я</i>
Д.	<i>аспірант-у</i>	<i>рэктар-у</i>	<i>супрацоўнік-у</i>	<i>жыцц-ю</i>
В.	<i>аспірант-а</i>	<i>рэктар-а</i>	<i>супрацоўнік-а</i>	<i>жыцц-ё</i>
Т.	<i>аспірант-ам</i>	<i>рэктар-ам</i>	<i>супрацоўнік-ам</i>	<i>жыцц-ём</i>
М.	<i>(аб) аспіранц-е</i>	<i>(аб) рэктар-у</i>	<i>(аб) супрацоўнік-у</i>	<i>(аб) жыцц-і</i>

Назоўнікі мужчынскага роду ў Р. склоне маюць канчаткі *-а, -я* або *-у, -ю* ў залежнасці ад лексічнага значэння слова.

-А, -Я:

- назоўнікі, якія абазначаюць асоб і жывых істот: *брата, мядзведзя*;
- часткі цела чалавека: *носа, лоця, рота (але твару)*;
- канкрэтныя прадметы: *медаля, прыбора*;
- установы, грамадскія арганізацыі, прадпрыемствы, населеныя пукты: *універсітэта, прафсаюза, завода, Віцебска*;
- геаграфічныя і астранамічныя назвы: *Нёмана, Юнітэра, горада*;
- навуковыя тэрміны, адзінкі вымярэння, адрэзкі часу: *плюса, ромба, косінуса, літра, электрона, дня, года, тыдня*;
- назвы танцаў, гульняў: *гапака, вальса, баскетбола, хакея*.

-У, -Ю:

- хімічныя элементы: *фосфару, цынку, вадароду*;
- абстрактныя назоўнікі: *адпачынку, гонару, розуму, вопыту*;
- дзеянні, стан чалавека: *прыходу, запісу, руху, плачу, смеху*;
- зборныя прадметы: *торфу, лесу, бярэзніку, натоўпу*;
- рэчывы, матэрыялы: *мёду, пяску, асфальту, аксаміту (але аўса, хлеба, жаўтка)*;

- з'явы прыроды: *сухавею, агню, ветру, змроку*;
- прасторавыя і часавыя паняцці: *лугу, стэпу, захаду, часу*;
- грамадскія фармацыі, вучэнні, тэорыі: *дарвінізму, плюралізму, капіталізму*.

Заданні

1. Спішыце сказы, дапісваючы патрэбныя канчаткі назоўнікаў і расставіваючы неабходныя знакі прыпынку.

1. Бактэрыі з'яўляюцца ўзбуджальнікамі дызентэрыі, чумы, туберкулёз(...), дыфтэрыі, тыф(...), сібірскай язвы і іншых хвароб. 2. Сілы электростатычнага ўздзеяння(...) накіраваны ад іон(...) ва ўсе бакі, таму іоннае злучэнне ўяўляе сабой гіганцкую асацыяцыю ў форме іоннага крыштал(...). 3. Разнастайнасць у будове кветкі звязана з адрозненнямі ў спосабах апылення(...), перанос(...) пылк(...) на рыльца песцік(...). 4. Прыкладам арагэнез(...) параўнальна невялікага маштаб(...) з'яўляецца ўзнікненне і росквіт клас(...) птушак. 5. Трапіць у новую адаптыўную зону продкі сучасных птушак маглі толькі дзякуючы з'яўленню крыла як орган(...) палёт(...), дасканалага чатырохкамернага сэрца, што значна павысіла інтэнсіўнасць абменных працэсаў і забяспечыла цеплакроўнасць, развіццю аддзелаў мозг(...), што кардынуюць рухі ў паветры. 6. Непатрабавальнасць лішайнікаў звязана з тым, што яны здольныя ўсмоктаць вільгаць усім целам з даждж(...), туман(...), расы, а таксама паглынаць пажыўныя рэчывы з пыл(...). 7. Вуглярод можа выходзіць з кругаварот(...) на даволі працяглы тэрмін у выглядзе залежання каменнага вугал(...), вапняк(...), торф(...), сапрапел(...), гумус(...) і інш.

2. Назоўнікі, што ў дужках, пастаўце ў патрэбнай граматычнай форме. Запішыце словазлучэнні, растлумачце правапіс канчаткаў назоўнікаў. З трыма словазлучэннямі (на выбар) складзіце сказы і запішыце іх.

Прыехаў з (Гомель), сігналы з (Марс), вядро (торф), засваенне вуглякіслага (газ), літр (квас), метр (паркаль), шмат (час), тона (хлеб), дастатковая колькасць свабоднага (кісларод), удзельнічаць у (кангрэс), быць у (страх), знаходзіцца ў (тэатр), на самым (верх), сустрэцца каля (ўваход), быць у (гушчар), каністра (бензін), часы (феадалізм), ганарыцца прафесарам (Барысаў), няма іншага (шлях), святло (Месяц).

3. Растлумачце, чаму ў адным выпадку выдзеленыя словы пішуцца з канчаткам -а, а ў другім – -у.

Не выканаць загаду і не бачыць загада; студэнт другога курса і збіцца з курсу; каля чацвёртага пад'езда і няма пад'езду да дому; беларускага народа і шмат народу; будынак завода і паломка заводу гадзінніка; у канцы лістапада і час залатога лістападу; спыніліся каля дуба і мэбля з дубу.

Трэцяе скланенне

Да трэцяга скланення адносяцца назоўнікі жаночага роду з нулявым канчаткам у назоўным склоне адзіночнага ліку: *якасць, інтэнсіўнасць*.

Склон	Назоўнік на		
	цвёрды	зацвярдзелы	мяккі
Н.	<i>Свір</i> □	<i>поўнач</i> □	<i>медзь</i> □
Р.	<i>Свір-ы</i>	<i>поўнач-ы</i>	<i>медзі-і</i>
Д.	<i>Свір-ы</i>	<i>поўнач-ы</i>	<i>медзі-і</i>
В.	<i>Свір</i> □	<i>поўнач</i> □	<i>медзь</i> □
Т.	<i>Свір'-ю</i>	<i>поўначч-у</i>	<i>меддз-ю</i>
М.	<i>Свір-ы</i>	<i>поўнач-ы</i>	<i>медзі-і</i>

Заданне

Пастаўце назоўнікі ў творным склоне, складзіце з імі сказы і запішыце.

Крышталічнасць, асабліваць, разнастайнасць, ртуць, жыццядзейнасць, зменлівасць, вытворчасць, электрычнасць, каніфоль, завязь, водарасць, радыеактыўнасць, магутнасць, кроў, колькасць, верф, інтэнсіўнасць, горыч, бездараж, роўнядзь, любоў, вечнасць, радасць, адлучанасць, медзь, шыр, глуш.

Скланенне назоўнікаў у множным ліку

Большасць склонавых канчаткаў назоўнікаў усіх трох скланенняў у множным ліку супадае.

Склон	Назоўнікі		
	1 скланення	2 скланення	3 скланення
Н.	<i>біясфер-ы (-і)</i>	<i>вірус-ы (-і)</i>	<i>уласцівасц-і (-ы)</i>
Р.	<i>біясфер</i> □ (-аў, -яў)	<i>вірус-аў</i> (-яў, оў, ёў, эй, ей)	<i>уласцівасц-яў</i> (-аў, эй, ей)
Д.	<i>біясфер-ам (-ям)</i>	<i>вірус-ам (-ям)</i>	<i>уласцівасц-ям (-ам)</i>
В.	як <i>Н.</i> (неадущ.) як <i>Р.</i> (адущ.)	як <i>Н.</i> (неадущ.) як <i>Р.</i> (адущ.)	як <i>Н.</i> (неадущ.) як <i>Р.</i> (адущ.)
Т.	<i>біясфер-амі (-ямі, ь, мі)</i>	<i>вірус-амі (-ямі)</i>	<i>уласцівасц-ямі</i> (-амі, мі)
М.	(аб) <i>біясфер-ах (-ях)</i>	<i>вірус-ах (-ях)</i>	<i>уласцівасц-ях (ах)</i>

Заданні

1. Прачытайце тэкст, знайдзіце назоўнікі, якія стаяць у форме множнага ліку, вызначце іх склон. Утварыце ад іх формы адзіночнага ліку, калі гэта магчыма.

У выніку інтэнсіўнай гаспадарчай дзейнасці чалавека адбываецца спусташэнне прыродных рэсурсаў, выміранне шмат якіх відаў арганізмаў, забруджванне асяроддзя ядахімікатамі, радыёнуклідамі, прамысловымі і бытавымі адходамі, разбурэнне прыродных экасістэм (лясоў, балот, азёр, стэпаў), шкодныя рэчывы, якія перадаюцца па ланцугах харчавання, назапашваюцца ў тканках раслін і жывёл, а праз іх – у арганізме чалавека, часта выклікаючы пры гэтым розныя захворванні (чуму, воспу, халеру, дызентырыю і інш.). Акрамя таго, кожнае моцнае ўздзеянне чалавека на экасістэмы біясферы прыводзіць да ланцуга разнастайных экалагічных наступстваў (“Агульная біялогія” / пад рэд. Д. К. Бяляева, А. А. Рувінскага // Мінск: Народная асвета, 1995; С. 58–69).

2. Адзначце назоўнікі, якія ў форме роднага склону множнага ліку маюць варыянтныя канчаткі.

Тлушч, ёмістасць, прадпрыемства, абавязак, возера, вольха, страта, пляцоўка, кілаграм, мяжа, імя, соль, тундра, бяроза, кафедра, уласцівасць, чысло, пісьмо, скронь, племя, гняздо, экспедыцыя, далонь, плынь, антэна, нарада, вадкасць.

Ужыванне і правапіс некаторых уласных назоўнікаў

Некаторыя прозвішчы на *-ін (-ын)*, *-оў (-аў)*, *-еў (-ёў)* – скланяюцца, як назоўнікі другога скланення, толькі ў творным склоне адзіночнага ліку маюць канчатак *-ым*: *Пятровым, Жураўлёвым, але Дарвінам, Уотсанам*. Геаграфічныя назвы з такімі суфіксамі ў творным склоне маюць канчатак *-ам*: *пад Барысавам, пад Кіравам*.

У беларускай мове шмат прозвішчаў на *-а (-я)*: *Саўчанка, Каляда*. Большасць іх скланяецца, як назоўнікі агульнага роду (канчаткі залежаць ад таго, асоб жаночага ці мужчынскага полу яны абазначаюць): *Святланай Саўчанкай, Іванам Саўчанкам; Вольгай Калядой, Сяргеем Калядой*.

Прозвішчы, якія паходзяць ад назоўнікаў ніякага роду (*Бірыла, Лойка*) скланяюцца толькі тады, калі абазначаюць асоб мужчынскага полу: *няма Ганны Бірылы, але Пятра Бірылы*.

Прозвішчы асоб жаночага полу, якія заканчваюцца на зычны, не змяняюцца: *Ніне Андрэюк, Тамары Корбан*. Не скланяюцца прозвішчы асоб мужчынскага і жаночага полу, якія заканчваюцца на *-о*: *Бажко, Ляўко, як і Гюго, Дэфо*.

Заданні

1. Прачытайце тэкст, знайдзіце ўласныя назоўнікі і праскланяйце іх.

У XIII ст. ў прыродазнаўстве стаў развівацца новы напрамак – трансфармізм. У аснове яго ляжыць уяўленне аб зменлівасці відаў жывых арганізмаў і магчымасці пераўтварэння аднаго віду ў другі. У той жа час трансфармізм не прызнаваў пераемнасці і натуральнага характару развіцця арганічнага свету. Прыхільнікамі трансфармізму былі рускія матэрыялісты

М. В. Ламаносаў, А. М. Радзішчаў, К. Ф. Вольф, французскія вучоныя Э. Ж. Сент-Ілер, Ж. Л. Бюфон, Ж. Б. Ламарк.

Вялікую папулярнасць сярод навукоўцаў-натуралістаў паступова набыла ідэя зменлівасці прыроды. Нямецкі вучоны Г. В. Лейбніц абвясціў прынцып градацыі і прадказаў існаванне пераходных форм паміж раслінамі і жывёламі. Гэты прынцып быў развіты Ш. Банэ ва ўяўленні аб іерархічным размяшчэнні цел прыроды. Найбольш актуальнымі ў гэтым кірунку можна лічыць працы П. Гольбаха і Д. Дзідро, дзе выказвалася думка аб развіцці прыроды на аснове прыродных законаў (Агульная біялогія / пад рэд. Д. К. Бяляева, А. А. Рувінскага // Мінск: Народная асвета, 1995; С. 25–26).

2. Дاپішыце канчаткі назоўнікаў.

Працаваў з (Ляпееў Валодзя), сябраваць з (Ціханчук Васіль і Лявошык Міхась), перадалі пакет (Лінкевіч Саша, Сінкевіч Слава), сумую па (Глебаў Косця), падараваць (Алеся Ганчар), сустрэцца пад (Лоеў), прыпынак перад (Магілёў), з пісьменнікам (Іван Чыгрынаў), захапляцца горадам (Мсціслаў), перад далёкай (Сібір), з рэжысёрам (Тураў), вёска пад (Крычаў).

3. Прачытайце тэкст. Назоўнікі пастаўце ў родным, давальным, месным склонах, абгрунтуйце напісанне канчаткаў.

Бактэрыі размнажаюцца дзяленнем клеткі на дзве часткі. Пры гэтым хра-масома падвойваецца, паміж даччынымі храмасомамі ўтвараецца пе-рагародка. У спрыяльных умовах у сярэднім праз 25–30 хвілін з'яўляюцца новыя пакаленні бактэрыяў. Падлічана, што пры такой хуткасці размнажэння патомства адной клеткі бактэрыі за 10 сутак па аб'ёме было б роўна зямному шару. Гэтага не адбываецца з-за недахопу прадуктаў жыўлення, атручвання асяроддзя жыццядзейнасці бактэрыяў, іншых неспрыяльных фактараў, напрыклад высокіх тэмператур і ўздзеяння сонечнага святла.

4. Прачытайце тэкст. Выпішыце асобна назоўнікі, якія абазначаюць жывыя істоты, прадметы рэчаіснасці, прыродныя з'явы, апрадмечаныя якасці, апрадмечаныя дзеянні, абстрактныя паняцці.

Мы зберажом і зуброў, і чалавечнасць, і старыя вежы, і ўсплёскі бабра, і дзіва сонечных палян, і вуркатанне дзікага голуба, і святую гучную цішыню Пушчы.

Тады будзе мір усім. Усяму жывому. Не будзе каменя ў запазусе і прыхаваных стрэльбаў. Настане такі час. І вось тады ўся зямля, паўсюль, дзе ёсць нечাপаныя стэпы, горы, першабытныя лясы, уся зямля стане падобная да цябе, пушча. І прырода адпловіць дабром: неўміручымі дубамі, стронгавымі рэкамі, якія так ласкава мыюць пыльныя ногі, сонцам і крышталёвым небам, якое не захмарваецца дым і пыл. І не будуць хавацца ад чалавека бабёр і алень (У. Караткевіч).

Родная палеская зямля... Зялёныя ўрочышчы, купчастыя дубровы сярод сенажацў, адвечныя белыя плёсы па суседству з утравелымі стромамі, пясчаныя водмелі, што на заваротках выбягаюць ледзь не да сярэдзіны ракі... Велічная задуменнасць лазняковага краю, закалыханага шэптам спелае нівы,

зямя, дзе буслы ладуець свае буслянкі на дрэвах-волатах і дзе птушыны клёкат з узнесеных высока над зямлёй гнёздаў спадае ўніз, каб вольна і нязмушана ўліцца ў працоўную мелодыю раніцы... здавалася, заўсёды будзе такім гэты запаведны куточак зямлі. Але бяда Чарнобыля абрынулася на палескія вёскі і селішчы (У. Глушакоў).

Прыметнік

Прыметнік – гэта самастойная часціна мовы, якая абазначае прымету прадмета, мае катэгорыі роду, ліку, склону: *цёплы, агністы, бурытынавы, пчаліны*.

Ступені параўнання якасных прыметнікаў

ВЫШЭЙШАЯ СТУПЕНЬ ПАРАЎНАННЯ

Простая форма	Складаная форма
1. Аснова ці корань прыметніка + суфікс <i>-эйш, -ейш</i> : <i>высокі – вышэйшы</i> .	Прыметнік + больш (болей), менш (меней): <i>светлы – менш светлы</i> .
2. Суплетыўная (іншая) аснова прыметніка + суфікс <i>-ш</i> : <i>добры – лепшы</i> .	

НАЙВЫШЭЙШАЯ СТУПЕНЬ ПАРАЎНАННЯ

Простая форма	Складаная форма
Простая форма вышэйшай ступені + прыстаўка <i>най-</i> : <i>смачнейшы – найсмачнейшы</i>	Прыметнік + самы, найбольш, найменш: <i>высокі – самы высокі, светлы – найменш светлы</i>

Значэнне найвышэйшай ступені якасці перадаецца і спалучэннямі прыметнікаў з прыслоўямі **вельмі, надта, надзвычай**: *вельмі руплівы, надта вясёлы, надзвычай здольны*.

Для абазначэння гранічнай (самай высокай ці самай нізкай) ступені якасці прадмета без параўнання з якасцю іншых прадметаў нярэдка выкарыстоўваецца простая форма вышэйшай ступені – **форма элятыва** (ад лац. *elativus* – узвышаны): *прыгажэйшы горад Еўропы – Мінск; старажытнейшы горад; цікавейшы раман*. Форма элятыва не характэрная для беларускай літаратурнай мовы, ужыванне яе – парушэнне нормы. Ёй адпавядаюць формы найвышэйшай ступені параўнання: *Мінск – самы прыгожы горад Еўропы; найстаражытнейшы горад; самы цікавы раман*.

Заданні

1. Адзначце сказы з няправільным утварэннем ступеняў параўнання прыметнікаў. Адрэдагуйце сказы і запішыце іх.

1. Найстарэйшым запаведнікам Еўропы з'яўляецца Белавежская пушча.
2. У 60-я гады ў Беларусі будаваліся самыя буйнейшыя прадпрыемствы.

3. Геалагі адкрылі ў Беларусі багацейшыя залежы нафты. 4. На сярэдзіне ракі цячэнне больш хуткае. 5. Яшмат бачыў харошых мясцін, але прыгажэйшых за беларускія лясы не сустракаў. 6. Плённасць жыцця – найвышэйшае шчасце. 7. Асобыны аднаго віду сустракаюцца на тэрыторыях, дзе яны знаходзяць умовы, найбольш прыдатнейшыя для жыцця. 8. Сярод сучасных поглядаў на паходжанне жыцця найважнейшае месца займае біяхімічная канцэпцыя, якую прпанаваў у 1924 годзе А. І. Апарын. 9. Самыя найстаражытнейшыя людзі жылі “першабытнымі статкамі”. 10. Самым лёгкаплаўкім металам з’яўляецца ртуць, тэмпература плаўлення якой складае – 39 °С, а самым тугаплаўнейшым – вальфрам, ён плавіцца амаль пры 3400 °С. 11. Аварыя на Чарнобыльскай АЭС з’яўляецца буйнейшай радыяцыйнай катастрофай. 12. Забеспячэнне харчовай бяспекі – адна з найбольш найважнейшых задач любой краіны.

2. Перакладзіце словазлучэнні на беларускую мову.

Сталь прочнее стекла, гранит тверже стали, масло тяжелее воды, сестра старше брата, клюква крупнее брусники, озеро Нарочь больше и глубже Святи-
язи, летние дни длиннее зимних, железо легче золота, кирпич холоднее де-
рева, южные моря теплее северных, запах сирени сильнее запаха фиалки,
свинец по сравнению с медью более плавкий металл.

3. Прачытайце верш, выпішыце прыметнікі, з якімі можна ўтварыць ступені параўнання. Растлумачце спосабы іх утварэння.

Будзь заўсёды, як Радзіма, добры,
Будзь ласкавы, як яе трава,
Будзь высокі, без памкненняў дробных,
Як над полем неба сінява.
Просты будзь, як калыханка маці,
Дбайны будзь, як сейбіт і ратай,
Нават калі ўсё на свеце страціў –
Заклінаю: гэта не аддай!

Васіль Зуёнак

4. Прачытайце тэкст, вызначце асноўную думку. Знайдзіце прыметнікі, вызначце іх граматычныя катэгорыі і сінтаксічную функцыю.

Пасля аварыі на Чарнобыльскай АЭС у навакольнае асяроддзе быў выкінуты шэраг біягенна актыўных радыенуклідаў. Аказаліся забруджанымі вялікія масівы сельскагаспадарчых і лясных угоддзяў. Частка тэрыторый з павышанай шчыльнасцю забруджвання ўжо выведзена з гаспадарчага карыстання, другая частка выкарыстоўваецца абмежавана. Вядома, што на такіх тэрыторыях жывёлы і расліны канцэнтруюць у сабе радыенукліды цэзію-134, цэзію-137, стронцыю-90 вышэй гранічна дапушчальных норм і робяцца непрыгоднымі як крыніцы харчавання для насельніцтва.

Цэзій – вельмі актыўны і рухомы элемент, ён не стварае нерастваральных у вадзе солей, а таму хутка пераходзіць у раствор. Стронцый стварае з воцатнай кіслатай гідраокіслы, якія не раствараюцца ў вадзе, а выпадаюць у асадак.

Тэхналогія выдзялення радыенуклідаў ажыццяўляецца найпрасцейшым прыёмам – перыядычнай заменай раствору на свежы, што спрыяе інтэксфікацыі дыфузіі радыенуклідаў і прыводзіць да больш хуткага ачышчэння прадукту.

Прапанаваныя спосабы могуць быць выкарыстаны як для прамысловай перапрацоўкі сельскагаспадарчых прадуктаў жывёльнага паходжання (вырабу кансерваў), так і ў любой асабістай падсобнай гаспадарцы (В. Іванчанка).

Лічэбнік

Лічэбнік – самастойная частка мовы, якая абазначае колькасць прадметаў, іх парадак пры лічэнні, адцягненыя лікі: *адзінаццаць, трыці, пяцёра*.

1. Амаль усе лічэбнікі, за выключэннем *дзевяноста, паўтара* (спалучаюцца з назоўнікамі мужчынскага і ніякага роду), *паўтары* (спалучаецца з назоўнікамі жаночага роду), скланяюцца. Лічэбнікі *сорак і сто* ва ўсіх склонах (акрамя назоўнага і вінавальнага) маюць канчаток *-а*.

2. У колькасных лічэбніках ад *адзінаццаці* да *дваццаці* і лічэбніка *трыццаць* пішацца дзве літары *ц*. Падвоеннае *ц* пішацца таксама ў творным склоне лічэбнікаў *пяць, дзесяць – дваццаць, трыццаць*.

3. Лічэбнікі *два (дзе), абодва, абедзве, тры, чатыры* ўжываюцца з назоўнікамі і прыметнікамі ў назоўным склоне з канчаткамі *-ыя, -ія і -ы, -і (чатыры новыя сталы)*, а ў творным склоне пішуцца з канчаткам *-ма (двума, чатырма)*.

4. У складаных і састаўных колькасных лічэбнікаў ад *яцідзесяці* да *васьмідзесяці* і ад *двухсот* да *дзесяцісот* пры скланенні змяняюцца ўсе іх часткі: *шасцюстамі васьмюдзсяццю сямю*.

5. Пры скланенні састаўных парадкавых лічэбнікаў змяняецца толькі апошняе слова (у *дзе*) *тысячы дзясятым годзе*, а парадкавыя лічэбнікі, якія заканчваюцца на *-дзясяты, -соты, -тысячны, -мільённы*, пішуцца ў адно слова.

Заданні

1. Запішыце лічэбнікі словамі.

Звыш 4214 студэнтаў; каля 73 працэнтаў; 1949 год; звыш 30 кніг; ад 700 адняць 215, атрымаецца 485; да 302 дадаць 731, атрымаецца 1033; з 44 выкладчыкамі; з 400 рублямі; з 13 вагонамі; з 535 кілаграмамі; з 528 гектарамі; на 2000 метраў; да 300 кіламетраў; колькі разоў 10 змяшчаецца ў 100?

2. Запішыце лічэбнікі па-беларуску. Параўнайце гучанне і напісанне.

Двести шестнадцать, шестьсот восемьдесят четыре, один миллион триста тысяч, тысяча девятьсот шестьдесят семь, девятьсот одиннадцать, тысяча триста двадцать пять, семьсот пятьдесят два, шестьсот сорок девять.

3. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Лічэбнікі запішыце словамі.

При изучении влияния табака на здоровье людей установлено, что если 25-летний человек не курит, то он в среднем может прожить еще 48,6 лет. Если же он выкуривает от 1 до 9 сигарет в день, этот срок сокращается до 44 лет. Ну а если он выкуривает от 10 до 19 сигарет в день, то сокращает свою жизнь на 5,5 лет, а курящий от 20 до 39 сигарет еще больше – на 6,2 года. По данным ученых из Германии, курящие в возрасте от 40 до 49 лет умирают в 3 раза чаще, чем некурящие.

Доктор медицинских наук Л. В. Островский приводит такие данные: длительно курящие в 13 раз чаще заболевают стенокардией, в 12 раз – инфарктом миокарда и в 10 раз – язвой желудка. Каждый седьмой длительно курящий человек страдает облитерирующим эндартериитом – тяжелым заболеванием кровеносных сосудов ног.

Риск умереть от болезней сосудов сердца у курящих в 2–3 раза больше, чем у некурящих. Особенно курение опасно тем, что вызывает рак легких. Установлено, что люди, выкуривающие по 10–12 сигарет в день, заболевают раком легких в 15 раз чаще некурящих, а выкуривающие по 2 пачки сигарет – в 30 раз (Н. Коростелев).

4. Адзначце словазлучэнні, у якіх назоўнікі і прыметнікі ўжываюцца правільна.

Сорак тры высокія дрэвы, два драўляных дома, трыццаць пяць устаноў, чатыры старыя кусты, абодва абрывістыя берагі, пяцьдзсят тры раённыя кварталы, абодва старэйшыя браты, сто два ссечаных дрэвы, чатыры маладых артыста, восемдзсят пяць тоўстых бяровёнаў, чатыры электрычных засцерагальнікі, тры металічныя каркаса, абодва знакамітыя землякі, сем хуткіх цягнікоў, дзевяноста два новыя дамы.

5. Спішыце, замяняючы лічэбнікі словамі. Вызначце лік, род, склон парадкавых лічэбнікаў.

Гісторыкі сведчаць: пра гэты кут зямлі нашай ведалі ў старажытныя часы. Яшчэ Герадот пісаў аб Нурскай зямлі і неўрах, якія сяліліся па рэках Нараву, Лясной, Нараўцы. Тады пушча займала значна большую тэрыторыю, багатым быў яе жывёльны свет.

Потым пайшло знішчэнне звера. Апошняя турыца загінула ў 1627 годзе. Еўрапейскі высакародны алень поўнаасцю знішчаны ў пушчы ў другой палове XVIII стагоддзя. На пачатку XIX стагоддзя ў пушчы зніклі бабры. У 1878 годзе забіты апошнія тры мядзведзі. Астатні зубр, які жыў на волі, быў забіты ў Белавежы браканьерам у 1919 годзе.

Знішчалі звера хто хацеў, калі хацеў і колькі хацеў. За два дні ў кастрычніку 1860 года цар Аляксандр II і яго світа забілі 28 зуброў, 23 вепры, 36 казуль і шмат іншых звяроў. Цар Мікалай III у час палявання з 18 па 30 жніўня 1900 года таксама вызначыўся: адных толькі зуброў было забіта 40 (Я. Пархута).

6. Спішыце, устаўляючы прапушчаныя літары ў адпаведнасці з новымі правіламі арфаграфіі.

С...мнаццаць, с...мнаццаты, дз...вяты, дз...вятка, дзес...ць, пяцьдз...сят, пяцідз...сяці, пяцідз...сяты, тыс...ча, міл...ярд, восемдз...сят, васьмюдз...сяццю, с...мёра, с...мярых, дз...сяцера, дзев...ць, дз...сяты, дз...сятка, вас...мнаццаць, шэсцьдз...сят, сямідз...сяці, п...цёра, п...цярых, дз...вяцера, дз...вец...рых, ст...мільёны.

7. Пастаўце лічэбнікі ў патрэбнай склонавай форме і запішыце іх словамі. Выпішыце тэрміны, растлумачце іх значэнне.

1. Змяншэнне росту пры старэнні звязана, перш за ўсё, з прыплюшчваннем міжпазванковых дыскаў і павелічэннем сутуласці. Пасля 60 гадоў рост змяншаецца ў сярэднім на 0,5–1 см за пяцігоддзе. 2. Колькасць мышачнай тканкі пасля 50-ці пачынае актыўна зніжацца. Зніжэнне мышачнага тону пачынаецца ў абодвух палоў пасля 35-ці: да 70–80 гадоў сілавая паказчыкі змяншаюцца прыкладна ўдвая. 3. Узроставыя змяненні скуры пачынаюцца каля 40 гадоў. Да 60 гадоў прыкметна станчаюцца закрытыя слаі скуры. 4. Пачынаючы ўжо з 30 гадоў, змяншаецца колькасць валасоў, яны сівеюць, паколькі клеткі валасяных цыбулін страчаюць здольнасць утвараць пігмент. 5. Для старэючага чалавека тыповы астэахандроз пазваночніка, або дэструктыўныя змяненні храстковай тканкі міжпазванковых дыскаў, што ў старэйшых узростах сустракаецца ў 85–98 % выпадкаў. 6. Спандылёз – утварэнне косных разрастанняў на пазванках – сустракаецца літаральна пасля 45 гадоў. 7. У людзей пасля 60 гадоў звычайна пакутуюць нагрузачныя суставы – тазасцегнавыя, каленныя, галёнкаступнёвыя. 8. Старэнне органа слыху пачынаецца звычайна пасля 40–50 гадоў і праяўляецца тугавухасцю, якая прагрэсуе з цягам часу. 9. Даследаванні функцыі нырак паказваюць, што ва ўзросце ад 20 да 60 гадоў адбываецца іх адваротнае развіццё – фізіялагічная інвалюцыя.

Займеннік

Займеннік – самастойная частка мовы, якая ўказвае на прадмет, прымету, асобу, колькасць, але не называе іх: *мы, кожны, ніхто, чыйсьці*.

1. Асаблівасю асабовых займеннікаў *я, мы, ты, вы* з’яўляецца тое, што яны ва ўскосных склонах маюць суплетыўныя асновы (іншыя ў параўнанні з асновамі назоўнага склону): *мяне, цябе, нас, вас; мне, табе, нам, вам; (пры) мне, табе, нас, вас*.

2. Зваротны займеннік *сябе* скланяецца як займеннік *ты*, але не мае формы назоўнага склону, таму ў Р. і В. склонах пішам займеннік *сябе*, у Д., М. – *сабе*, Т. – *сабой* (ою).

3. Пры скланенні займеннікаў *сам* (сама, само) націск падае на канчатак (самога, самому), займеннікасамы – на аснову (самага, самаму).

4. Праз злучок пішуща займеннікі з часткамі *абы-* і *небудзь-*: *абы-як*, *куды-небудзь*.

5. У Н. склоне множнага ліку займеннікі *мой* (*мая*, *мае*), *твой* (*твая*, *твае*), *свой* (*свая*, *свае*) маюць канчатак *-е*: *мае* *доследы*, *твае* *справы*, *свае* *адкрыцці*.

6. Займеннікі *свой*, *наш*, *ваш* у Р. склоне адзіночнага ліку жаночага роду побач з формай *свайёй*, *нашай*, *вашай* маюць і менш пашыраную – *свае*, *нашае*, *вашае*.

7. Для абазначэння прыналежнасці прадмета 3-й асобе ўжываюцца займеннікі *яго*, *яе*, *іх*. Формы *ягоны*, *ягоная*, *іхні*, якія часам сустракаюцца ў гутарковым маўленні і мастацкіх творах, не адпавядаюць марфалагічным нормам беларускай літаратурнай мовы.

8. Пры скланенні адмоўных займеннікаў *ніхто*, *нішто* націск падае на першы галосны канчатка – *нікога*, *нічога*. У займенніку *ніякі* (*ніякая*, *ніякае*, *ніякія*) ва ўсіх склонавых формах націск захоўваецца на аснове – *ніякага*, *ніякаму*.

9. У няпэўных займенніках *нехта*, *нешта*, *нечы*, *нейкі* ва ўсіх склонах націск падае на прыстаўку *-не*: *некага*, *некаму*. Займеннік *некаторы* захоўвае націск на апошнім складзе асновы – *некаторага*, *некатораму*, *некаторым*.

10. Большасць займеннікаў дапасуецца да назоўнікаў і скланяецца на ўзор прыметнікаў.

Заданні

1. Спішыце, устаўляючы прапушчаныя літары. Вызначце склон звяротнага займенніка *сябе*.

“У природы нет плохой погоды. Каждая погода – благодать”... Той, хто метэаралагічныя выкрунтасы зведаў на с...бе, з крылатай фразай з папулярнага кінафільма наўрад ці пагодзіцца. Нічога с...бе “благодать”калі з першым жа паніжэннем ртутнага слупка пачынаеш літаральна развальвацца на часткі. Не адчуць на с...бе збою біярытмаў практычна немагчыма.

Засцерагчы с...бе ад “шкоднага” надвор’я, на жаль, немагчыма. Але вось аблегчыць с...бе жыццё ў складаны для вас перыяд па сілах кожнаму. Для таго, каб падтрымаць с...бе ў няўстойлівым сезон, замест звычайнай піце травяную гарбату праз 15–20 хвілін пасля яды. А на вячэру прыгатуе с...бе дэсерт са шклянкі цёплага малака, яечнага жаўтка, цукру і выпіце пакуль не астыў (газета “Звязда”, 2011, № 7, С. 8).

2. Складзіце сказы з займеннікам *сябе* і прыназоўнікамі *над*, *перад*, *аб*, *ад*, *пры*, *у*, *за*, *каля*, *дзеля*.

3. Запішыце словазлучэнні, паставіўшы займеннікі, запісаныя ў дужках, у патрэбным ліку і склоне, ужываючы пры неабходнасці прыназоўнік.

Удзячны (ты), недалёка ад (мая) вёскі, пагаварыць з (хто-небудзь), убачылі (усе) нас, рад сустрэчы з (яна), несці на (сябе), жартавальнік(ён), ажаніцца(яна), прабачыць (я), не сустрэць (ніхто), зразумець (яны) словы, вітаць (ты), узяць (свой) дакументы, камандаваць (мы), знаходзіцца каля (самы) берагу.

4. Прачытайце тэкст. Вызначце асноўную думку. Выпішыце займеннікі, вызначце іх разрад.

Ці думаем мы пра глабальныя праблемы сучаснасці, пра тое, як пасля нас будуць жыць нашчадкі? Магчыма, нам дастаткова і сённяшніх дробных клопатаў, якімі напоўнена жыццё?

І сапраўды, такія пытанні хвалююць нас нячаста. Імклівае ХХІ стагоддзе часу для філасофскіх разважанняў не пакідае. Пастаянна кудысьці спяшаемся, бяжым, мітусімся, захлынаемся ў бязмежным акіяне інфармацыі. А між тым, душа чалавека даўно просіць спакою, дабрыні, пяшчоты, спачування...

“Экалогія душы” – так назвалі выставу сваіх работ беларускія мастакі, удзельнікі творчага аб’яднання “Арцель”. Іх палотны – своеасаблівае запрашэнне да роздуму над сучасным жыццём. “Утэхнакратычны век нам не хапае духоўнасці” – вось галоўная думка, з якой аўтары звяртаюцца да гледачоў. Сёння многа гаворым пра стан навакольнага асяроддзя, экалагічныя праблемы горада, вёскі і вельмі мала – пра духоўны стан чалавека. Але ж ад таго, як мы сябе адчуваем у гэтым свеце, залежыць існаванне ўсяго жывога на зямлі. Экалогія душы – паняцце, якое паступова ўваходзіць у нашу рэчаіснасць, прыносіць разуменне, што душу і сапраўды трэба лячыць. “Як?” – адказ на гэта пытанне мастакі “Арцелі” прапануюць знайсці разам.

Вярнуць чалавеку гармонію з сабой, з навакольным светам – вось, пэўна, той шлях, па якім накіравана ісці. Кожны мастак імкнуўся данесці сваё разуменне гармоніі. Для некага яе ўвасабленне – чыстыя, безабаронныя дзеці, хтосьці бачыць дасканаласць у сціплых пейзажах, някідкіх колерах прыроды, камусьці мрояцца казачныя сюжэты. У любым выпадку, карціны і сапраўды настройваюць на філасофскі лад, прымушаюць сцішваць думкі, пакідаць на час дробязныя, мітуслівыя клопаты.

Без любові, спачування, чалавечнасці не выжыць ні нам, ні прыродзе. Гэта не заклік, з якім звяртаюцца творцы да сучаснікаў. Гэта напамін пра каштоўнасці, вартасць якіх не падуладная часу. Вылечыць свае душы можам толькі мы самі. Калі сярод будзённых праблем будзем знаходзіць час, каб проста слухаць адзін аднаго і шчыра захопляцца прыгажосцю навакольнага свету (І. Драбшэўская).

Дзеяслоў

Дзеяслоў – знамянальная частціна мовы, якая абазначае дзеянне, працэс або стан і мае катэгорыі асобы, лік, часу, ладу, роду, трывання, стану: *экспартаваць, даследаваць, вырашчываць*.

Лік	Асоба	І спражэнне		II спражэнне	
		канчаткі	прыклады	канчаткі	прыклады
Адзіночны	1-я	-у (-ю)	<i>берагу, будую, ствараю</i>	-у (-ю)	<i>гавару, сплю, адрозню</i>
	2-я	-еш (-эш, -аш)	<i>беражэш, будуеш, ствараш</i>	-іш (-ыш)	<i>гаворыш, спіш, адрозніш</i>
	3-я	-е (-э, -а)	<i>беражэ, будуе, стварае</i>	-іць (-ыць)	<i>гаворыць, спіць, адрозніць</i>
Множны	1-я	-ём (-ем, -ом, -ам)	<i>беражом, будуюм, ствараем</i>	-ім (-ым)	<i>гаворым, спім, адрознім</i>
	2-я	-еце (-яце, -аце)	<i>беражце, будуюце, стварайце</i>	-іце (-ыце)	<i>гаворыце, спіце, адрозніце</i>
	3-я	-уць (-юць)	<i>берагуць, будуюць, ствараюць</i>	-аць (-яць)	<i>гавораць, спяць, адрозняць</i>

ЗВЯРНІ ЎВАГУ!

Часта дапускаюцца памылкі пры ўжыванні дзеясловаў 2-й асобы множнага ліку. Трэба памятаць, што націск ў дзеясловах 2-й асобы множнага ліку падае на аснову або на апошні склад канчатка: *знойдзеце, несяце*. Праверыць сябе можна па форме 2-й асобы адзіночнага ліку: *ты рыхтуеш – вы рыхтуеце; ты тчэш – вы тчаце*.

Да дзеясловаў II спражэння варта адносіць дзеясловы на *-іць, (-ыць)*, дзе *-ы-, -і-* суфікс (*насіць, смажыць*); дзеясловы на *-эць (-ець)*, калі *э (е)* не захоўваецца ў 1-й асобе адзіночнага ліку (*ненавідзець – ненавіджу, глядзець – гляджу*); асобныя дзеясловы на *-аць (гнаць, спаць, баяцца, залежаць)* і ўсе вытворныя ад іх.

Да I спражэння належаць аднаскладовыя дзеясловы тыпу *біць, ліць, віць, шыць*; дзеясловы з націскнымі канчаткамі: *маляваць – маляю, маляеш, маляеце*.

Заданні

1. Запішыце словы па-беларуску. Абазначце суфіксы і растлумачце іх праваніс.

Контролировать, демонстрировать, договаривать, комбинировать, выдумывать, доказывать, удваивать, отстаивать, оклеивать, отгадывать, показывать, раскапывать, выполнять, формулировать, овладевать, подписывать, обессиливать, отговаривать, переписывать, закрепить, разглядывать.

2. Прачытайце тэкст, паставіўшы дзеясловы ў скобках у патрэбнай форме. Выпішыце граматычныя асновы сказаў, абазначце канчаткі дзеясловаў і вызначце іх спражэнне.

Асноўным элементам АЭС (з’яўляцца) энергаблок, у якім зманціраваны ядзерны рэактар – “атамны кацёл”, які грэе ваду, і турбагенератар, які выпрацоўвае электраэнергію. Паслядоўнасць працэсаў наступная: цепланасіцель першага контуру (прапампоўвацца) праз рэактар чатырма цэнрабежнымі цыркулярнымі помпамі, вада ў рэактары (грэцца) і (перадаваць) сваё цяпло вадзе другога контуру ў парагенераторах, нагрэтая вада ў парагенераторах (ператварацца) ў пару, якая (круціць) турбіну. Турбіна, у сваю чаргу, (круціць) ратар-магніт. Электрычны ток (выпрацоўвацца) дзякуючы вядомай з курса школьнай фізікі з’яўе электрамагнітнай індукцыі – узнікненню электрарухаючай сілы ў замкнутым праводзячым контуры пры змяненні магнітнага патоку, які (працінаць) гэты контур. Пры вярчэнні ротара-магніта ў вітках статара, які (абкружаць) яго, (з’яўляцца) электрычны ток. (Застацца) толькі “зняць” напружанне з абмотак і (перадаваць) электраэнергію знешнім спажывцам. Аднак за ўяўнай прастотой гэтага апісання канструкцыі энергаблока (хавацца) вялікая колькасць выпрацоўваючых, кантралюючых, кіруючых устаноў, прыбораў, механізмаў, якія дакладна, прадумана і эфектыўна аб’яднаны ў адзіны энергетычны ланцужок (часопіс “Полымя”; 1999; № 2; С. 67–68).

ПАРАЎНАННЕ ЦЕПЛАВОЙ І АТАМНАЙ СТАНЦЫІ

Цеплавая электрастанцыя, якія (працаваць) на арганічным паліве, (выкідаць) у наваколле вялікую колькасць таксічных рэчываў – вокісаў серы і азоту, якія не толькі (магчы) выклікаць захворванні верхніх дыхальных шляхоў, але і (выпадаць) пасля на вялікіх тэрыторыях шкоднымі кіслотнымі дажджамі, а таксама дробнадысперсным лятучым попелам, які (мець) прыродныя радыенукліды і цяжкія металы (нікель, хром, кадмій), якія (магчы) выклікаць анкалагічныя захворванні. Падчас работы вугальнай электрастанцыі ў атмасферу (трапляць) у 2,5 разы болей радыенуклідаў, чым ад АЭС той самай магутнасці.

Параўнальная ацэнка магчымай шкоды для здароўя чалавека, нанесенай у выніку работы электрастанцыі на ядзерным і вугальным паліве, (паказваць), што шкода здароўю ад выкідаў ЦЭС у сярэднім у 500–700 разоў вышэйшая за выкіды АЭС, якая нармальна (функцыянаваць). Прычына гэтага – у нашмат небяспечным уздзеянні хімічных канцэрагенаў, якія (утварацца) ў час работы цеплавых электрастанцый (ЦЭС), уключаючы і попел арганічнага паліва. Вынікі атрыманы пасля доўгатэрміновых даследаванняў захворванняў і смерці насельніцтва, што (жыць) у рэгіёнах, дзе даўно (дзеінічаць) ЦЭС і АЭС аднолькавай магутнасці. Акрамя таго, вынікі гэтых даследаванняў (сведчыць), што дадатковая колькасць выпадкаў смерці ад раку для АЭС складае 0,5, тады як для звычайнай і, здавалася б, звычайнай і небяспечнай цеплавой электрастанцыі – 200! “Хвасты” выкідаў ЦЭС (распаўсюджвацца) на сотні кіламетраў у адрозненне ад выкідаў АЭС – проста таму, што аксіды і попел, якія

(выкідацца), досыць лёгка. Так што цяжка знайсці тэрыторыю, куды не (дабірацца) дым ЦЭС.

Тут выкарыстаны некаторыя ўмоўныя адзінкі. Аднак параўнанне (паказваць), што атамная станцыя, якая нармальна (працаваць), не (ствараць) ніякай сур'ёзнай рызыкі для здароўя насельніцтва, якое (жыць) паблізу.

Выснова: правільна спраектаваная, якая пабудаваная атамная станцыя, якую (эксплуатаваць) належным чынам, (з'яўляцца) надзейнай і бяспечнай вытворцай электраэнергіі. Пры гэтым АЭС (выкідаць) ў навакольнае асяроддзе такую малую колькасць радыяцыі, што яе ўздзеянне на чалавека і прыроду не магчыма (выяўляць) (часопіс “Полымя”; 2000; № 2; С. 45–46).

3. Дзеясловы закончанага трывання замяніце дзеясловамі незакончанага трывання, растлумачце правапіс суфіксаў дзеясловаў. Назавіце дзеясловы, у якіх адбываецца чаргаванне гукаў у дзеяслоўнай аснове.

Даказаць, пераадолець, наведць, папярэдзіць, атрымаць, выкарыстаць, рашыць, параўнаць, замяніць, абвадніць, абсталяваць, аб'яднаць, адыграць, распытаць, абмяняць, пераканаць, прастудзіць, вывесіць, затраціць, зацікавіць, абламаць, праіграць, выканаць.

Дзеепрыметнік

Дзеепрыметнік – гэта неспрагальная форма дзеяслова, якая абазначае прымету або ўласцівасць прадмета паводле дзеяння: *выраблены, рухаючы, вядомы*.

1. Беларускай мове больш уласцівы дзеепрыметнікі прошлага часу з суфіксамі *-л-, -н-, -ен-, -т-, -ан-*: *спісаны шыйтак, зжатая збажына, ачышчанае насенне*; зрэдку ўжываюцца з суфіксамі *-ўш-, -ш-*: *прыехаўшыя салдаты, нёсшыя зброю*.

2. Вельмі рэдка ўжываюцца (часцей як тэрміны) дзеепрыметнікі цяперашняга часу з суфіксамі *-уч- (-юч-), -ач- (-яч-), -ем- (-ім-)*: *знікаючыя віды, рухаючая сіла, дрыжачыя галінкі, кіруемы апарат*.

3. Зваротных дзеепрыметнікаў у беларускай мове няма: *ожидающие результаты – чакаемыя вынікі*.

4. Пры перакладзе дзеепрыметнікаў і дзеепрыметных словазлучэнняў з рускай мовы на беларускую могуць ужывацца:

- даданыя сказы: *в настоящее время насчитывается более 500 вредных веществ, загрязняющих атмосферу – сёння налічваецца больш за 500 шкодных рэчываў, якія забруджваюць атмасферу;*

- прыметнікі: *предшествующее время – ранейшыя (мінулыя, даўнія) часы;*

- дзеепрыметнікі з суфіксамі *-н-, -ен-, -ан-, -т-, -л-*: *самым распространенным проявлением ишемии миокарда принято считать стенокардию – самым распаўсюджаным праяўленнем ішэміі міякарда прынята лічыць стэнакардыю;*

- дзеясловы: *звезды, светившиеся на небе – зоркі свяціліся на небе;*

- дзеепрыслоўе: *останавливался сбоку шагающий человек – спыняўся, крочачы збоку, чалавек;*

- назоўнікі: *будущая жизнь – будучыня;*

- развіты прыдатак: *вещества, стимулирующие рост – рэчывы – стымулятары росту.*

5. Дзеепрыметнікі разам з паяснёнымі словамі ўтвараюць дзеепрыметныя звароты, у пазіцыі пасля паяснёнага слова яны выдзяляюцца коскамі: *Тканкі – групы клетак, падобныя па паходжанні, будове і прыстасавання да выканання адной або некалькіх функцый.*

Заданні

1. Ад дзеясловаў, што ў дужках, утварыце ўласцівыя беларускай мове дзеепрыметнікі і запішыце сказы. Абазначце суфікс, з дапамогай якога ўтварылі кожны дзеепрыметнік.

1. Важнай экалагічнай праблемай на сучасным этапе з’яўляецца распрацоўка біялагічных метадаў барацьбы са шкоднікамі, навукова (абгрунтаваць) мерапрыемстваў па біялагічнай ачыстцы асяроддзя. 2. Ахова біясферы – гэта комплексная сістэма мерапрыемстваў, (накіраваць) на захаванне, рацыянальнае выкарыстанне і ўзнаўленне прыродных сістэм і рэсурсаў Зямлі ў інтарэсах сённяшніх і будучых пакаленняў людзей. 3. Запаведнікі (заснаваць) для захавання і развіцця ў прыродных умовах прадстаўнікоў найбольш каштоўных ці (знікаць) відаў жывёльнага і расліннага свету. 4. Вакуоля – поласць у цытаплазме, (запаўняць) клетачным сокам. 5. Зона дзялення з’яўляецца зонай кораня, (прадстаўляць) верхавінкавай утваральнай тканкай, дзе клеткі інтэнсіўна дзяляцца. 6. У праекце беларускай АЭС (улічыць) асабліваці інжынерна-геалагічных, гідрагеалагічных, структурна-тэктанічных і сейсмічных умоў пляцоўкі АЭС, (прыняць) тэхнічныя рашэнні і (распрацаваць) шырокая сістэма мерапрыемстваў, якая зніжае ці выключае ўздзеянне станцыі на навакольнае прыроднае асяроддзе да экалагічна (дапускаць) і бяспечнага ўзроўню пры будаўніцтве і эксплуатацыі. 7. Відавочна, што чалавецтва не збіраецца спыняцца на (дасягнуць) і будзе працягваць свой рух наперад – да новых высокіх тэхналогій. 8. Непазбежнасць развіцця ядзернай энергетыкі ў ХХІ стагоддзі зрабілася (зразумець) для вялікай колькасці людзей. 9. Заслуга Ч. Дарвіна заключаецца ў тым, што ён метадычна правільна выбраў лагічную схему для аналізу фактараў эвалюцыі і паспяхова вырашыў пытанне аб (рухаць) сілах – барацьбе за існаванне і натуральным адборы.

2. Перакладзіце словазлучэнні на беларускую мову.

Содержащееся топливо, используемый прибор, выпадающие осадки, окружающая среда, вызываемое заболевание, поглощенная доза, полученные результаты, пострадавшие люди, стекающая жидкость, взболтанная смесь, концентрированный раствор, дистиллированная вода, ненасыщенный угле-

водород, полученный раствор, проникающая радиация, поражающий фактор, охлаждающий воздух, повышенное излучение, установленные законы, измеряющие дозиметры, поднимающаяся пыль, возникшее поражение, спроектированный реактор.

3. Перакладзіце сказы на беларускую мову, выкарыстоўваючы магчымыя формы замены дзееспрыметнікаў.

1. Нестабильные самопроизвольно распадающиеся атомы называют радионуклидами. 2. Излучения радионуклидов, попадающих в организм с пищей, водой или воздухом, могут ионизировать клетки живого организма и повреждать его ткани и органы. 3. Менее значимым, но довольно ощутимым источником облучения человека является радон, содержащийся в природном горючем газе и природных водах. 4. Ядерная (атомная) энергия – внутренняя энергия атомного ядра, выделяющаяся при ядерных превращениях. 5. Асептика – комплекс мероприятий, направленных на предупреждение попадания микробов в рану. 6. Фактором, обостряющим экологические проблемы, является также резкое увеличение численности населения в мире в XX веке, что привело к усилению давления на окружающую природную среду.

4. Ад дзеясловаў утвараце ўсе магчымыя формы дзееспрыметнікаў.

Распрацаваць, утвараць, спрашчаць, ажыццяўляць, завяршаць, распаўсюджаць, абгрунтаваць, выяўляць, раствараць, абагуліць, перапрацаваць, акісляць, сінтэзаваць, аднавіць, абмежаваць, размяшчаць, заржавець, упарадкаваць, абумовіць, прымяняць, перапрацоўваць.

5. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Параўнайце напісанне дзееспрыметнікаў у рускай і беларускай мовах.

ШУМОВОЕ ЗАГРЯЗНЕНИЕ

Любой шум, который неприятен для человеческого слуха, является шумовым загрязнением. Громкие и резкие звуки, издаваемые фабриками, машинным оборудованием, поездами, автомобилями, тресканьем от нагревания и взрывами тоже являются шумовым загрязнением. Оно также вызывается некоторыми природными катаклизмами, такими как ураганы и извержения вулканов. Как природные, так и антропогенные факторы, создающие шумовое и звуковое загрязнение, влияют на здоровье человека. Они вызывают раздражение, проблемы со слухом и головную боль. Но это еще не главные проблемы, ведь совсем невыносимые звуки могут быть очень опасны, поскольку из-за них увеличивается уровень холестерина, сужаются артерии, усиливается приток адреналина, учащается сердцебиение. Все эти факторы опасны для жизни, ведь они могут привести к инфаркту и инсульту.

Шумовое загрязнение быстро вызывает нарушение естественного баланса в экосистемах. Шумовое загрязнение может приводить к нарушению ориентирования в пространстве, общения, поиска пищи. В связи с этим некоторые животные начинают издавать более громкие звуки, из-за чего они сами будут ста-

новиться в роли вторичных звуковых загрязнителей, еще сильнее нарушая равновесие в экосистеме. Одними из самых известных случаев ущерба, наносимых шумовым загрязнением природе, являются многочисленные случаи, когда дельфины и киты выбрасывались на берег, теряя ориентацию из-за громких звуков военных гидролокаторов (Экосистема / вид-ва “ЛіМ”; 2002; С. 59).

Дзеепрыслоўе

Дзеепрыслоўе з’яўляецца нязменнай формай дзеяслова, якая абазначае дадатковае дзеянне і ўдакладняе галоўны выказнік, які выражаны дзеясловам: *даследуючы, прыехаўшы*. Утвараюцца дзеепрыслоўі незакончанага трывання ад дзеясловаў пры дапамозе суфіксаў *-учы-* (*-ючы-*), *-ачы-* (*-ячы-*): *несучы, кіруючы, сочачы, просячы*, – закончага трывання – пры дапамозе суфіксаў *-ўшы-*, *-шы-*: *прачытаўшы, завёзшы*.

Звычайна дзеепрыслоўе мае пры сабе паясняльныя словы, утвараючы дзеепрыслоўныя звароты. У сказе яны заўсёды выдзяляюцца коскамі: *Ізатоп вадароду трытый, уключаючыся ў водны абмен, поўнасю выводзіцца за некалькі тыдняў*.

Заданні

1. Знайдзіце сказы з няправільна выкарыстанымі дзеепрыслоўямі і выпраўце памылкі.

1. Выкарыстоўваючы метады, што ўжо засвоены прыродай, біятэхналогі спадзяюцца атрымаць з дапамогай фотасінтэзу вадарод (самае экалагічна чыстае паліва будучага) і электраэнергію, ператвараючы аміяк атмасферны азот пры звычайных умовах. 2. Захапляючыся веліччу і хараством лесу, з’явілася адчуванне радасці. 3. У горад, пераадольваючы апошнія зімовыя перашкоды, упарта і ўрачыста ішла вясна. 4. Рыхтуючыся да экзамена, у нас былі незразумелыя пытанні. 5. Успамінаючы дарагія сэрцу мясіны, смутак зноў агарнуў мяне. 6. П’ючы чай, іх гутарка часта перабягала з тэмы на тэму. 7. Удыхаючы густы пах багуну, кружылася галава. 8. Разважаючы над праблемамі патрыятычнага выхавання, міжволі прыгадваюцца словы ветэранаў.

2. Спішыце сказы, замяняючы дзеясловы, змешчаныя ў дужках, дзеепрыслоўямі. Пастаўце, дзе трэба, коскі.

1. Непасрэдна (парушыць) сувязі што склаліся на працягу эвалюцыі жыцця (знішчыць) біясферу чалавецтва само не зможа больш існаваць і будзе (асуджаць) на гібель. 2. (Трапіць) ў клетку вірыёны ВІЧ распадаюцца. 3. (Пасяляцца) ў клетках жывых арганізмаў вірусы выклікаюць многія небяспечныя хваробы сельскагаспадарчых раслін, дамашніх жывёл і чалавека. 4. Шкодныя рэчывы трапляюць уваветра глебу і вадаёмы і (перадавацца) па ланцугах харчавання у выніку назапашваюцца ў тканках раслін і жывёл а праз іх – у арганізме чалавека і часта выклікаюць пры гэтым розныя захворванні. 5. Некаторыя

від аселых жывёл упадаюць у спячку папярэдне (назапасіць) энергетычную сыравіну – тлушч. 6. (Займацца) даследаваннем будовы нервовай крывяноснай дыхальнай і другіх сістэм Ж. Б. Ламарк размясціў 14 класаў жывёл на 6 ступенях у парадку іх ускладнення – ад інфузорый і паліпаў да птушак і млекакормячых. 7. Перыядычны закон і перыядычная сістэма адлюстроўваюць заканамернасці змянення ўласцівасцей элементаў простых і складаных рэчываў (пацвярджаць) існаванне сувязі паміж усімі хімічнымі элементамі і (даказваць) што развіццё мае месца не толькі ў жывой прыродзе але і свеце хімічных рэчываў. 8. Атрутнае дзеянне серавадароду тлумачыцца тым што (пападаць) у арганізм пры дыханні ён звязваецца з жалезам гемаглібіну крыві.

3. Перакладзіце сказы на беларускую мову.

1. Взаимодействуя с атомом или молекулой тела, радиоактивное излучение может выбить оттуда электрон. 2. Витамины участвуют во множестве биохимических реакций, выполняя каталитическую функцию в составе активных центров большого количества разнообразных ферментов либо выступая информационными регуляторными посредниками, выполняя сигнальные функции экзогенных гормонов. 3. Все биологически активные вещества, включая и фитонциды, относят к продуктам вторичного обмена, считая первичным в обмене белки, углеводы, жиры. 4. Накапливаясь в костях, стронций-90 облучает костный мозг, поражает кроветворную систему. 5. Антиоксиданты – это ингибиторы, то есть вещества, которые, действуя в теле, замедляют или сдерживают протекание определенной химической реакции. 6. Растекаясь тонким слоем по поверхности воды, нефтепродукты нарушают ее газообмен с атмосферой, лишая растительные и животные организмы нормальных условий жизнедеятельности.

Прыслоўе

Прыслоўе з’яўляецца самастойнай нязменнай часцінай мовы, якая абазначае прымету дзеяння або стану, прымету якасці або прадмета: *дакладна, заўтра, па-нямецку*.

ВЫШЭЙШАЯ СТУПЕНЬ ПАРАЎНАННЯ ПРЫСЛОЎЯЎ

Простая форма	Складаная форма
<i>зручна – зручней</i> <i>хутка – хутчэй</i> <i>блізка – бліжэй</i> Але: <i>мала – менш (меней),</i> <i>многа – больш (болей),</i> <i>добра – лепш (лепей),</i> <i>дрэнна – горш (горай)</i>	<i>выразна – больш выразна</i> <i>эфектыўна – менш эфектыўна</i>

НАЙВЫШЭЙШАЯ СТУПЕНЬ ПАРАЎНАННЯ

Простая форма	Складаная форма
<i>прыкметней – найпрыкметней</i>	<i>дакладна – найбольш дакладна</i>
<i>даражэй – найдаражэй</i>	<i>удала – найбольш удала</i>
<i>больш – найбольш</i>	<i>лепи – лепи за ўсё</i>
	<i>мацней – мацней за ўсё</i>

Да формаў вышэйшай і найвышэйшай ступеней параўнання прыслоўяў могуць далучацца часціцы *яшчэ, усё, куды, як, чым, сама* і іншыя, якія ўзмацняюць значэнне ступеней: *яшчэ выразней, усё горш, куды цяжэй, як найхутчэй, чым найкарацей, сама лепш.*

Заданні

1. Спішыце сказы, падкрэсліце прыслоўі і пастаўце да іх пытанні. Зрабіце марфемны разбор прыслоўяў.

1. Каб лепей забяспечыць мозг кіслародам, практыкуйце глыбокае дыханне. 2. У апошні час усё больш магутным фактарам глебаўтварэння робіцца вытворчая дзейнасць чалавека – унясенне ўгнаенняў, меліярацыя і г. д. 3. Пад верхнім цёмным слоём глеба больш светлая, таму што ў ёй менш перагною. 4. Яшчэ ніжэй залягае горная парода. 5. Лепш за іншыя раствараюцца ў вадзе азотныя і калійныя ўгнаенні. 6. Фосфарныя ўгнаенні раствараюцца горш, таму іх уносяць у глебу восенню разам з гноем. 7. Даўней павышаны крывяны ціск сустракаўся толькі ў старых людзей, але цяпер ён усё часцей бывае і ў маладых, нават у дзяцей. 8. Пастаўце перад сабой задачу, класі як мага меней солі ў ежу. Ешце менш салёнасцяў і венджаных прадуктаў. 9. У курцоў часцей сустракаецца рак капшукі (мачавога пузыра), ротавай поласці, вуснаў, языка, гартані і стрававода. 10. У дзяцей, чые бацькі кураць дома, рэспіраторныя захворванні адзначаюцца ўдвая часцей, чым у тых, чые бацькі не кураць.

2. Спішыце сказы, раскрываючы дужкі. Растлумачце правапіс прыслоўяў.

1. Натрый – гэта мінерал і (жыццёва) неабходнае пажыўнае рэчыва. 2. Кожны чалавек павінен ведаць дзве рэчы: (па) першае, залішняе соль толькі шкодзіць нашаму арганізму, і, (па) другое, шмат хто з нас спажывае солі занадта многа. 3. У людзей, чый рацыён харчавання ўключае (не) шмат натрыю, павышаны крывяны ціск сустракаецца рэдка. 4. У лік асноўных пажыўных рэчываў уваходзяць вітаміны, мінералы, амінакіслоты, пэўныя тлустыя кіслоты, а так (сама) калорыі, крыніцамі якіх з’яўляюцца бялкі, вугляроды і тлушчы. 5. Ж. Дорст пісаў: “У чалавека даволі дастаткова аб’ектыўных прычын, каб імкнуцца захаваць здзікую прыроду. Але (ў) рэшце рэшт прыроду можа выраптаваць толькі любоў”. 6. Палёты (да) зорак маглі б стаць крыніцай вечнай маладосці, (па) колькі (пры) дасягненні караблём скорасці святла час практычна спыняецца. 7. Укараненне патрэбных генаў у клеткі раслін, жывёл і чалавека

дазволіць паступова пазбавіцца ад шмат якіх спадчынных хвароб чалавека, пры-
мусіць клеткі сінтэзаваць неабходныя лякарствы і (біялагічна) актыўныя злучэн-
ні, а (за) тым – не (пасрэдна) бялкі і незаменныя амінакіслоты, што выкарыс-
тоўваюцца ў ежу. 8. Пры стварэнні эвалюцыйнай тэорыі Ч. Дарвін (не)
аднаразова звяртаўся да вынікаў селекцыйнай практыкі. 9. Жывыя арганізмы
(на) дзіва прыстасаваны да ўмоў навакольнага асяроддзя. 10. (На) працягу мно-
гіх мільёнаў гадоў на планеце назапашваліся рэшткі калісыці жывых арганізмаў.

3. Перакладзіце на беларускую мову.

Излагать бессистемно; писать безошибочно; бродить бесцельно; идти впе-
ред бесстрашно; служить беззаветно Отечеству; уверенно приближаться к цели;
ответственно отнестись к заданию; работать серьезно, увлеченно, вдохновенно.

Где-то внизу стучат, смотреть куда-то вдаль, где-нибудь остановишься,
когда-то слышал, куда-либо спрятать, когда-то предлагали, как-нибудь найду,
когда-нибудь расскажу, куда-то завалилось.

4. Утварыце ўсе магчыя формы ступеней параўнання ад наступных прыслоўяў.

Мякка, светла, павольна, цяжка, дрэнна, мала, густа, цёпла, глыбока, тан-
на, высока, далёка, моцна, дакладна, ярка.

Каардынацыя дзейніка і выказніка

Пры дзейніку, які выражаны колькасна-іменным спалучэннем, выказнік можа ўжывацца як уадзіночным, так і множным ліку.

У адзіночным ліку выказнік ужываецца, калі:

- дзейнікам з'яўляюцца назвы неадушаўлёных прадметаў: *Мноства шматгадовых раслін на працягу года значна змяняюць свой знешні выгляд;*

- у склад дзейніка разам з назоўнікам уваходзяць словы *большасць* або *меншасць*: *Большасць студэнтаў справілася з заданнем;*

- у склад дзейніка ўваходзяць назоўнікі са значэннем пэўнай колькасці (*дзясятка, сотня, пара, двойка*) або няпэўнай колькасці (*безліч, маса, процьма*): *Маса раслін, здольная ўтвараць прыдаткавыя пупышкі на каранях, размнажаецца каранёвымі чаранкамі;*

- колькасна-іменнае спалучэнне абазначае адрэзак часу: *Мінула некалькі гадоў пасля адкрыцця новай электрычнай станцыі;*

- у склад дзейніка ўваходзяць зборныя лічэбнікі, а таксама словы *тысяча, мільён, мільярд*: *У біясферы існуе каля 5 мільёнаў розных відаў жывых арганізмаў.*

Выказнік мае форму множнага ліку, калі:

- дзейнік называе асоб: *Пятнаццаць чалавек прыбылі на канферэнцыю;*

- падкрэсліваецца актыўнасць дзеяння: *Некалькі дзён радавалі людзей цеплынёй і сонцам.*

Заданні

1. Прачытайце сказы. Знайдзіце і выпраўце памылку у каардынацыі дзейніка і выказніка. Запішыце выпраўленыя варыянты сказаў.

1. Адною з важнейшых задач маніторынгу з'яўляецца своечасовая ацэнка вынікаў антрапагенных уздзеянняў на жывыя арганізмы, экасістэмы і здароўе чалавека, а таксама эфектыўнасці прыродаахоўных мерапрыемстваў. 2. Ртуць і яе злучэнні пападаюць навакольнае асяроддзе з адходамі хлора-шчолачнай вытворчасці, няспраўнымі ртутнымі лямпамі і вымяральнымі прыборамі, з ртутьзмязчальнымі пестыцыдамі. 3. У біясферы існуюць каля пяці мільёнаў розных відаў жывых арганізмаў. 4. Большасць жывёл хутка перамяшчаюцца ў пошуках ежы. 5. Мноства водных водарасцей выклікаюць інтэнсіўнае размнажэнне бактэрый, якія разбураюць іх целы. 6. У свеце існуюць каля 80 тыс. відаў ядомых раслін, але пакуль толькі 20 з іх вырошчваюцца ў значных маштабах. 7. Па віне чалавека больш чым 70 відаў раслін зніклі з расліннага покрыву Беларусі, іншыя сталі рэдкімі. 8. Мікрабіёлагі з універсітэта штата Джорджыя (ЗША) лічаць, што на Зямлі жывуць 5 мільёнаў

бактэрыі – па 718 г на кожнага жыкара планеты. 9. Большасць відаў бактэрыі здольныя існаваць пры тэмпературы ад 0 да +95 °С, а аптымальная тэмпература для развіцця бактэрыі знаходзіцца ў дыяпазоне ад +3 да +45 °С.

2. Прачытайце тэксты. Раскрыйце дужкі, ужываючы выказнік у адпаведнай форме.

Раслінны свет багаты і разнастайны. У цяперашні час (налічвацца) каля 500 тысяч відаў раслін, якія распаўсюджаны на ўсіх кантынентах зямнога шара. Нават суровыя Арктыка і Антарктыка не (пазбавіцца) раслін. Сярод іх ёсць і гіганты вышыняй 120–150 м (секвой, эўкаліпт, баабаб), аднак ёсць і расліны мікраскапічных памераў (многія водарасці). Расліны разнастайны і па знешняму выглядзе (Агульная біялогія / пад рэд. Д. К. Бяляева і А. А. Рувінскага // Мінск: Народная асвета, 1995, С. 34).

Плод – гэта орган кветкавай расліны. Ён (складацца) з каляплодніка і насення. У прыродзе (існаваць) вялікая разнастайнасць пладоў. Іх (ад-розніваць) па будове і развіццю каляплодніка, колькасці насення, асаблівасцях раскрывання, наяўнасці прыстасаванняў для распаўсюджвання і іншых прыметах. Плады (мець) вялікае біялагічнае і гаспадарчае значэнне: для раслін – як орган распаўсюджвання насення, для чалавека і жывёл – як крыніца пажыўных, лекавых раслін (Агульная біялогія / пад рэд. Д. К. Бяляева і А. А. Рувінскага // Мінск: Народная асвета, 1995, С. 47).

З усёй Сонечнай сістэмы Зямля – адзіная населеная планета. Чалавецтва (жыць) на Зямлі ўсяго каля мільёна гадоў, аднак ужо (магчы) прыдумаць сродкі ўласнага знішчэння. Нам выпала шчасце жыць, мысліць і вызначаць нашу будучыню. Якой яна будзе на Зямлі пасля нас? Каб захаваць і ўмацаваць жыццё, якое ўпрыгожвае нашу планету, мы павінны змагацца супраць варварства і бескультур’я, супраць пагрозы ядзернай вайны (Глобальныя праблемы // выд-ва “Вена: МАГАТЭ”, 2001; С. 14).

ФУНКЦЫЯНАЛЬНЫЯ СТЫЛІ МАЎЛЕННЯ

На працягу гістарычнага развіцця кожная нацыянальная мова ўзбагачаецца сінанімічнымі рэсурсамі. Каб з усяго багацця сінанімаў выкарыстаць тыя, якія будуць найбольш адпавядаць камунікатыўнай сітуацыі і мэце выказвання, неабходна ўсвядомлена і мэтанакіравана адбіраць моўныя сродкі. Такі адбор, спалучэнне і арганізацыя моўных сродкаў у залежнасці ад задач камунікацыі фарміруюць стыль. **Функцыянальны стыль** – гэта гістарычна абумоўленая і ўсвядомленая грамадствам разнавіднасць літаратурнай мовы, якая функцыянуе ў розных умовах маўленчай практыкі.

На фарміраванне функцыянальных стыляў уплываюць такія знешнія экстралінгвістычныя (пазамоўныя) фактары, як форма зносін (вусная і пісьмовая, дыялагічная і маналагічная), сацыяльная сфера (бытавая, вытворчая, афіцыйна-дзелавая і інш.), змест інфармацыі (тэма і прадмет выказвання), мэта (просьба, загад, паведамленне) і ўмовы (характар узаемаадносін паміж удзельнікамі камунікатыўнага акта).

Звычайна вылучаюць *афіцыйна-дзелавы, навуковы, публіцыстычны, гутарковы (размоўны)стылі і мастацкі стылі*.

У залежнасці ад разнастайных дадатковых фактараў, спецыфічных для кожнага стылю, вылучаюцца пэўныя **падстылі**. У афіцыйным маўленні гэта *заканадаўчы, канцылярскі* падстылі; у навуковым – *уласна-навуковы, навукова-папулярны, навукова-вучэбны*; у публіцыстычным – *газетна-публіцыстычны, прамоўніцкі, радыё- і тэлежурналісцкі*; у гутарковым – *размоўна-бытавы, размоўна-афіцыйны*; у стылі мастацкай літаратуры – *празаічны, паэтычны і драматургічны* падстылі.

Кожны падстыль выяўляецца ў акрэсленых тыпах тэкстаў, якія прынята называць **жанрам**. Напрыклад, у газетна-публіцыстычным падстылі вылучаюць наступныя жанры: хроніку, рэпартаж, інтэрв'ю, нарыс, фельетон, артыкул; ва ўласна навуковым – манаграфію, рэферат, даклад, тэзісы і г. д.; у навукова-вучэбным – падручнік, вучэбны дапаможнік, дыпломную ці курсавую працу і г. д.; у канцылярскім падстылі – заяву, аб'яву, акт, даверанасць, распіску, характарыстыку і інш.

Навуковы стыль

Сфера выкарыстання – разнастайныя галіны навукі (дакладныя, прыродазнаўчыя, гуманітарныя), тэхнікі і вытворчасці.

Падстылі: уласна навуковы, навукова-папулярны, навукова-вучэбны.

Жанры: навуковыя працы, даклады, лекцыі, падручнікі, дапаможнікі, дысертацыі, рэфераты, анатацыі, рэзюмэ, рэцэнзіі.

Асаблівасці: сэнсавая дакладнасць (адназначнасць выражэння думкі), інфармацыйная насычанасць, аб'ектыўнасць выкладу, бязобразнасць, лагічнасць, доказнасць, яснасць, паслядоўнасць выкладу інфармацыі, абмежаванасць эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкі.

Моўныя сродкі на:

лексічным узроўні – шырокае ўжыванне абстрактнай лексікі; адцягненасць і абагуленасць лексікі; абмежаванасць слоў, якія выражаюць адзінкавыя паняцці; выкарыстанне нейтральных слоў і выразаў з прамым (намінатыўным) значэннем і спецыяльных тэрмінаў міжгаліновай лексікі; агульнанавуковы і інтэрнацыянальны характар лексікі; выкарыстанне фразеалогіі тэрміналагічнага характару; абмежаванасць тэрмінаў-сінонімаў і шырокае выкарыстанне антаніміі; наяўнасць моўных клішэ; адсутнасць устойлівых спалучэнняў з эмацыянальна-экспрэсіўнай і размоўнай афарбоўкай, слоў абмежаванага ўжывання (архаізмаў, жарганізмаў, дыялектызмаў);

марфалагічным узроўні – перавага іменных часцін мовы (шырокае ўжыванне адцягненых назоўнікаў для абазначэння абстрактных паняццяў), формаў адзіночнага ліку назоўнікаў у значэнні множнага, адцягненых і рэчыўных назоўнікаў у форме множнага ліку; перавага роднага склону назоўнікаў у субстантыўных спалучэннях; выкарыстанне аналітычных формаў ступеняў параўнання прыметнікаў у састаўных тэрмінах; ужыванне ў ролі прыназоўнікаў і злучнікаў поўназначальных слоў; ужыванне пераважнай большасці дзеясловаў у формах цяперашняга часу незакончнага трывання; распаўсюджанасць формаў 3-й асобы адзіночнага і множнага ліку, формы 1-й асобы множнага ліку (разам з займеннікам *мы*), безасабовых формаў і інфінітываў; неўжывальнасць формы 1-й асобы адзіночнага ліку дзеясловаў і займенніка *я*, а таксама формы 2-й асобы адзіночнага і множнага ліку; выкарыстанне дзеясловаў шырокай абстрактнай семантыкі, дзеясловаў-звязак; адсутнасць эмацыянальных і суб'ектыўна-мадальных часціц і выклічнікаў;

сінтаксічным узроўні – шырокае ўжыванне пасіўных канструкцый; перавага кампактных сінтаксічных канструкцый (простыя развітыя і складаназалежныя сказы); ужыванне сінтаксічных сінонімаў; абмежаванасць намінатыўных сказаў (ужыванне пераважна ў загаловах і фармулёўках пунктаў плана); частае ўжыванне двухсастаўных сказаў з састаўным іменным выказнікам (у цяперашнім часе характэрна наяўнасць звязкі *ёсць*), складаных сказаў (складаназлучаных і складаназалежных); распаўсюджанасць такога віду сувязі сказаў, як паўтор назоўнікаў, часта ў спалучэнні з указальнымі займеннікамі; выкарыстанне прыслоўяў, іншых часцін мовы і спалучэнняў слоў; наяўнасць пабочных слоў і словазлучэнняў, дзеепрыметных і дзеепрыслоўных словазлучэнняў, устаўных канструкцый, удакладняльных членаў сказа; характэрная для навуковага тэксту пабудова з трох частак (уступ, галоўная частка, заключэнне).

Заданні

1. Прачытайце тэкст, вызначце яго стыль і тып маўлення. Абгрунтуйце адказ.

Пад маніторынгам (ад лац. *monitor* – які напамінае, папярэджае) разумеюць комплексную сістэму назіранняў, ацэнкі і прагнозу змяненняў стану навакольнага асяроддзя пад уплывам антрапагенных уздзеянняў.

Адной з важнейшых задач маніторынгу з’яўляецца своечасовая ацэнка вынікаў антрапагенных уздзеянняў на жывыя арганізмы, экасістэмы і здароўя чалавека, а таксама эфектыўнасці прыроднаахоўных мерапрыемстваў. Акрамя таго, маніторынг – гэта не толькі бесперапыннае назіранне і ацэнка фактаў, але і эксперыментальнае мадэліраванне, прагноз і рэкамендацыі па кіраванні станам навакольнага прыроднага асяроддзя.

Маніторынг можа быць лакальным (біякалагічным, санітарна-гігіенічным), рэгіянальным (геасістэмным, прыродна-гаспадарчым) і глабальным (біясферным).

Маніторынг, што праводзіцца на лакальным узроўні, уключае назіранні са змяненнямі ў розных сферах утрымання забруджвальных рэчываў, якія валодаюць канцэрагеннымі, мутагеннымі і іншымі неспрыяльнымі ўласцівасцямі. Да найбольш небяспечных для прыродных экасістэм і чалавека адносяцца наступныя забруджвальныя рэчывы: радыенукліды, цяжкія металы, пестыцыды, аксіды вугляроду, азоту, дыаксід серы і інш.

Біяэкалагічны маніторынг дапускае таксама назіранні за ростам прыроджаных дэфектаў у папуляцыях чалавека і выяўленне дынамікі генетычных вынікаў забруджвання біясферы ў першую чаргу мутагенамі.

На рэгіянальным узроўні назіранні вядуць за станам экасістэм буйных прыродна-тэрытарыяльных комплексаў, дзе аналізуюць характар і колькасны паказчык антрапагенных уздзеянняў на навакольнае прыроднае асяроддзе.

Задача глабальнага маніторынгу – забяспечыць назіранне, кантроль і прагноз магчымых змяненняў у біясферы ў цэлым.

Такім чынам, маніторынг дае магчымасць не толькі меркаваць пра стан асяроддзя ў дадзены адрэзак часу, але і выяўляць яго змяненні, прадбачыць і прагназаваць іх напрамак, высвятляць прычыны і своечасова прадухіляць узнікненне крытычных сітуацый у прыродзе (Агульная біялогія / пад рэд. Д. К. Бяляева, А. А. Рувінскага // Мінск: Народная асвета, 1995; С. 79–80).

2. Вызначце стыль, падстыль і жанр тэксту. Зрабіце яго пераклад на беларускую мову, выкарыстоўваючы адпаведныя моўныя сродкі дадзенага стылю, адзначце яго лексічныя, марфалагічныя і сінтаксічныя асаблівасці.

ВОЗДЕЙСТВИЕ ВРЕДНЫХ ХИМИЧЕСКИХ ЭЛЕМЕНТОВ

...Существуют необходимые для жизни элементы – это кальций и магний. Есть вещества, полезные в малых дозах, но вредные в больших. К ним относятся медь. И, наконец, целый ряд элементов не имеет никакой ценности для организма и является ядовитым в любых количествах. К последней группе относятся свинец, кадмий, ртуть и алюминий.

Эти металлы могут серьезно нарушать состояние здоровья человека. И хотя многие медицинские исследования говорят о вреде этих элементов, практикующие врачиредко учитывают их влияние при постановке диагноза заболевания.

В большинстве рассуждений о здоровом образе жизни и рациональном питании редко слышна мысль о количественной оценке токсичных металлов

в организме и их влиянии на нарушение функций внутренних органов. Не имеет значения, какие аминокислоты улучшают функции мозга и какие вещества способствуют росту мышечной массы или похудению. Наш организм работает на пониженных оборотах до тех пор, пока ослаблена иммунная система. Наши почки и печень должны оперативно справляться с обезвреживанием и выводом из организма ядовитых веществ. Радиоактивное воздействие окружающей среды требует постоянного очищения организма (Радиация и человек / Г. Н. Дерябина // Мариуполь: изд-во "Стакс", 2001; С. 26).

АЛЮМИНИЙ

Несмотря на то, что алюминий является легким металлом, его в последнее время считают токсичным. В течение многих лет никто не подозревал, что он может поглощаться в организме, и поэтому его все еще используют при изготовлении кухонной посуды. Алюминий используют также при изготовлении множества медицинских приспособлений, а также добавляя в виде алюмосульфата натрия во многих технологических процессах при спекании порошков. Иногда его находят в питьевой воде.

Устранение источников алюминия, таких, как кухонная посуда, алюминиевая фольга, антиокислитель, чрезвычайно важно ввиду того, что в пище уже, как правило, присутствует некоторое количество алюминия из природных источников (почвы). Подобно другим примесям, концентрация алюминия возрастает при движении по пищевой цепочке. У пациентов с болезнью Альцгеймера (старческое слабоумие) количество алюминия в нервных клетках мозга в четыре раза превышало норму. Большие дозы алюминия могут способствовать появлению этого заболевания. Кроме того, алюминий может стать причиной появления повышенной возбудимости и нарушения психомоторных реакций у детей, анемии, головной боли, заболеваний почек и печени, слабоумия у пожилых пациентов и неврологических изменений, связанных с болезнью Паркинсона (Радиация и человек / Г. Н. Дерябина // Мариуполь: изд-во "Стакс", 2001; С. 51).

Афіцыйна-дзелавы стыль

Сфера выкарыстання – правая і адміністрацыйная дзейнасць, афіцыйна-дзелавыя адносіны, грамадская, дзяржаўная і вытворчая дзейнасць.

Падстылі: заканадаўчы, канцылярскі.

Жанры: законы, указы, загады, інструкцыі, дагаворы, узгадненні, распараджэнні, акты, дзелавая перапіска, даведкі юрыдычнага характару, справаздачы, даверанасці і г. д.

Асаблівасці: стандартызацыя, афіцыйнасць, імператывнасць, дакладнасць, аб'ектывнасць, дакументальнасць, канкрэтнасць, лагічнасць.

Моўныя сродкі на:

лексічным узроўні – ужываннеслоў-канцылярызмаў, устарэлых слоў, тэрмінаў, наменклатурных найменняў, нейтральнай і міжстылёвай лексікі, скла-

данаскарочаных слоў, графічных скарачэнняў і г. д.; абмежаванасць эмацыянальнай лексікі;

марфалагічным узроўні – ужыванне іменных часцін мовы, аддзяяслоўных назоўнікаў з адмоўем *не* і без яго, дзяяслоўных словазлучэнняў (дзяяслоў + назоўнік) замест дзяясловаў, інфінітываў, дзяясловаў цяперашняга часу са значэннем загаду, выклічнікаў, займеннікаў 1–2-й асобы, складаных адыменных прыназоўнікаў; асаблівае афармленне лічэбнікаў;

сінтаксічным узроўні – апаўдальны характар мовы, абмежаванасць пытальных і клічных сказаў, строгі і пэўны парадак членаў сказа, выкарыстанне простых і складаных канструкцый, канструкцый з адыменнымі прыназоўнікамі і аддзяяслоўнымі назоўнікамі, высокая частотнасць дзеепрыметных і дзеепрыслоўных зваротаў, выкарыстанне складаных злучнікаў у склада-назалежных сказах, адсутнасць простаў і няўласна-простаў мовы.

Узоры дзелавых папер

Асабістыя дакументы

Заява – дакумент, у якім сцісла выкладаецца пэўная просьба.

Дэкану факультэта экалагічнай медыцыны
Марозіку М. С.

студэнта(ткі) 1 курса ФЭМ, 3 групы
Іванова Мікалая Андрэевіча

Заява
12.01.2012 г.

Прашу дазволіць датэрмінова здаць зіменную сесію ў сувязі з працай на прамысловым прадпрыемстве.

Студэнт 1 курса 3 групы (подпіс)
факультэта экалагічнай медыцыны

Іваноў М. А.

Аўтабіяграфія – апісанне свайго жыццёвага шляху (пішацца ў адвольнай форме з указаннем месца нараджэння, навучання, працы; сям’і, у якой нарадзіўся; грамадская дзейнасць, сямейнага становішча; звестак пра бацькоў).

Аўтабіяграфія

Я, Пякарская Наталля Сяргееўна нарадзілася 21 лютага 1978 года ў Мінску ў сям’і рабочых. Бацькі – Пякарскі Сяргей Лявонавіч і Пякарская Станіслава Францаўна працавалі на Мінскім трактарным заводзе, а цяпер з’яўляюц-

ца пенсіянерамі. У 1984 г. пайшла ў 1 клас Мінскай сярэдняй школы, якую закончыла з сярэбраным медалём у 1995 годзе. У гэтым жа годзе паступіла ў Беларускаю дзяржаўную політэхнічную акадэмію па спецыяльнасці “Эканоміка будаўніцтва”, якую скончыла ў 2000 годзе.

Пасля заканчэння вучобы па сённяшні дзень працую на Мінскім аўтамабільным заводзе ў планава-эканамічным аддзеле, спачатку займала пасаду эканаміста, а з 2002 года – старшага эканаміста.

Дата (подпіс) *расшыфроўка подпісу
(прозвішча, імя, імя па бацьку)*

Распіска – дакумент, які пацвярджае атрыманне чаго-небудзь.

Распіска

Я, кіраўнік фотагуртка Паўловіч Іван Адамавіч, атрымаў у бухгалтэрыі ўніверсітэта трыста тысяч (300 000) рублёў для набыцця фотаматэрыялаў.

15 лістапада 2012 года (подпіс) кіраўнік фотагуртка
Паўловіч І. А.

Даручэнне – дакумент, што дае права выконваць даручэнне ад імя асобы, якая выдала яго.

Даручэнне

Я, Круталевіч Марыя Міхайлаўна, студэнтка 1 курса факультэта медыцынскай экалогіі Міжнароднага дзяржаўнага экалагічнага ўніверсітэта імя А.Д.Сахарова давяраю Клімовічу Аляксею Фёдаравічу атрымаць на пошце пасылку, дасланую на маё імя.

Дата (подпіс) *расшыфроўка подпісу
(прозвішча, імя, імя па бацьку)*

Адміністрацыйна-арганізацыйныя дакументы

Дамова – пагадненне пра ўзаемныя абавязацельствы (дамова пра выкананне работ і грашовай аплаце, пра куплю і продаж будынкаў, пра здачу ў арэнду кватэраў і інш.).

Дамова

Вёска Малинаўка, дзве тысячы дванаццаты год, 3 лютага.

Мы, хто падпісаўся ніжэй, студэнты будаўнічага атрада “Зорка”, у асобе камандзіра атрада Зуёнка Васіля Іванавіча, з аднаго боку, і старшыні Малинаўскага сельсавета Міхайлаўскага раёна Хвашчынскага Станіслава Барысавіча, з другога боку, заключылі гэты дагавор пра наступнае:

1. Будаўнічы атрад абавязуецца выканаць наступныя будаўнічыя работы:

1) перавезці транспартам сельсавета будынак школы з вёскі Дубкі ў вёску Малинаўка;

2) зрабіць цагляны падмурак;

3) замяніць у сценах зруба 5 падвалінаў;

4) зрабіць капітальныя сцены паміж класнымі пакоямі.

2. Малинаўскі сельскі Савет абавязуецца: даставіць на будаўнічую пляцоўку транспартам калгаса ўвесь матэрыял, прадугледжаны каштарысам, у наступныя тэрміны: цэмент, пясок, дзелявая драўніна, піламатэрыялы – да 1 мая 2012 г., шыфер, фарбы – да 1 ліпеня 2012 г.

3. За выкананне работы Малинаўскі сельсавет абавязуецца аплаціць атраду пяць мільёнаў рублёў.

4. Будроўлю распачаць 5 лютага 2012 г. і скончыць да 20 жніўня 2012 г.

Юрыдычныя адрасы бакоў:

Малинаўскі сельскі Савет Міхайлаўскага раён

Студэнцкі будаўнічы атрад “Зорка”.

Дата

Подпісы бакоў

Кантракт

Мінскі трактарны завод, у асобе кіраўніка Саланца Р. В., і грамадзянкі Пятровай Н. В. у адпаведнасці з ст. 33 Закона Рэспублікі Беларусь заключылі дадзены кантракт пра наступнае:

1. Гр. Пятрова Н. В. назначаецца на пасаду інжынера тэрмінам з 12.01.12 г. па 12.01.13 г.

2. Адміністрацыя завода гарантуе забяспечыць матэрыяльна-тэхнічныя ўмовы для забеспячэння кантракту.

3. Гр. Пятровай Н. В. устанаўліваецца аклад, прадугледжаны на дзень назначэння на пасаду, у адпаведнасці з гэтым кантрактам.

4. Кантракт уступае ў сілу з моманту назначэння гр. Пятровай Н. В. на ўказаную ў ім пасаду загадам па заводзе.

5. Кантракт складзены ў 2-х экз., па адным для кожнага боку кантракта.

Дата

Наймальнік

(подпіс)

кіраўнік завода

Саланец Р. В.

Наёмны гр.

(подпіс)

Пятрова Н. В.

Прадакол – дакумент, які фіксуе ход абмеркавання пытанняў і прыняцце пастаноў на сходах, нарадах, канферэнцыях, пасяджэннях калегіяльных органаў.

Датай пратакола з’яўляецца дзень пасяджэння, а нумарам пратакола – парадкавы нумар пасяджэння калегіяльнага органа. У пратаколе абавязкова пералічваецца склад прысутных. Прозвішчы падаюцца ў алфавітным парадку. Указваецца, хто старшыня і сакратар.

У парадку дня падаюцца пытанні, што прапаноўваюцца на абмеркаванне. У асноўнай частцы запісваюцца ўсе выступленні.

Прадакол № 3

пасяджэння педагагічнага савета Міжнароднага дзяржаўнага экалагічнага ўніверсітэта імя А.Д.Сахарава ад 18 сакавіка 2012 года.

Прысутнічала 17 чалавек.

Парадак дня:

1. Арганізацыя студэнцкай навуковай працы на факультэце экалагічнай медыцыны.

2. Пра падрыхтоўку навуковых даследаванняў на рэспубліканскі конкурс.

I. Слухалі:

Справаздачу старшыні педагагічнага савета Міжнароднага дзяржаўнага экалагічнага ўніверсітэта імя А.Д.Сахарава Іванова А. А. пра арганізацыю студэнцкай навуковай працы ў 2011–2012 навучальным годзе (тэкст справаздачы прыкладаецца).

II. Выступілі:

Гапановіч Д. Т. адзначыла, што цікавілася, як на факультэце экалагічнай медыцыны працуюць навуковыя гурткі, вядуцца даследаванні пад кіраўніцтвам выкладчыкаў. У апошні час студэнты працуюць у навуковых групах, якія створаны пры кафедрах факультэта. Першакурснікі атрымліваюць тэмы даследаванняў і маюць магчымасць выступаць на пасяджэннях гурткоў, студэнцкіх канферэнцыях.

Вашкевіч Р. С. звярнула ўвагу на тое, што педагагічны савет МДЭУ імя А.Д.Сахарава мае план, які ў асноўным выконваецца. Савет дапамагае старшам гурткоў, асабліва ў час правядзення канферэнцый і студэнцкіх алімпіяд, якія некалькі гадоў запар адбываліся на базе нашага ўніверсітэта. Аднак трэба сказаць, што апошні час некаторыя гурткі працуюць неактыўна.

Пастанавілі:

1. Ухваліць працу педагагічнага савета МДЭУ імя А.Д.Сахарава.

2. Рэкамендаваць савету ў канцы года правесці выніковую канферэнцыю.

Старшыня савета
Сакратар

(подпіс)
(подпіс)

расшыфроўка подпісу
расшыфроўка подпісу

Дакладная запіска – дакумент, якім карыстаюцца ў службовых мэтах, калі трэба паведаміць або растлумачыць што-небудзь адказнай асобе ці кіраўніку ўстанова.

Дакладная запіска

Дата

Рэктару МДЭУ імя А.Д.Сахарава
Кундасу Сямёну Пятровічу
выкладчыка фізкультуры
Ігнатоўскага В. І.

Паведамляю Вам, што са студэнтаў 1–3 курсаў створаны фізкультурны калектывы, у якім налічваецца 40 чалавек. Для сістэматычнай працы фізкультурнага калектыву неабходна:

1) замяніць вароты на футбольным полі, абсталяваць пляцоўку для правядзення заняткаў па лёгкай атлетыцы;

2) закупіць 20 (дваццаць) камплектаў летняй спартыўнай формы, 5 мячоў.

На правядзенне гэтых мерапрыемстваў патрабуецца прыкладна 250 000 (дзвесце пяцьдзясят тысяч) рублёў.

Выкладчык фізкультуры

(подпіс)

расшыфроўка подпісу

Акт – дакумент, які складаецца ў сувязі з прыёмам і здачай матэрыяльных каштоўнасцей пры правядзенні рэвізіі, спісанні ці інш.

Акт

прыёму-здачы маёмасці і абсталявання хімічнай лабараторыі МДЭУ імя А.Д.Сахарава.

Акт складзены 25 лютага 2012 года загадчыкам лабараторыі Чарняўскім І. М. і ст. лабарантам Дашкоўскай А. В. у прысутнасці сведак Кавалевіча С. К. і Раманюка З. Т.

Прынята:

а) лабараторныя сталы – 15, крэслы – 30;

б) хімічны посуд колькасцю 40 адзінак;

в) камплект плакатаў па тэхніцы бяспекі.

Здаў: Чарняўскі І. М.

(подпіс)

Прыняла: Дашкоўская А. В.

(подпіс)

Сведкі: Кавалевіч С. К., Раманюк З. Т.

(подпіс)

Даведка – дакумент з пэўнымі звесткамі аб чым-небудзь.

(штамп ўстановы)

Даведка

дадзена Буракову Леаніду Сямёнавічу аб тым, што ён скончыў 1 курс
Міжнароднага дзяржаўнага экалагічнага ўніверсітэта імя А.Д.Сахарова.
Даведка дадзена для прадстаўлення ў Вілейскі райваенкамат.

Начальнік аддзела кадрў *(подпіс)* *расшыфроўка подпісу*
МДЭУ ім. А.Д.Сахарова

Распарадчыя дакументы

Загад – дакумент, абавязковы для выканання пэўнымі асобамі
і падраздзяленнямі ўстановы.

установа адукацыі
“Міжнародны дзяржаўны
ўніверсітэт імя А.Д.Сахарова”

Загад № _____

Дата

Аб назначэнні на працу
Сіўца С. Ю.

Загадваю:

Назначыць з 1 красавіка па 31 мая 2012 года на 0,5 стаўкі для працы ў на-
вукова-даследчай лабараторыі студэнта 4 курса факультэта экалагічнай ме-
дыцыны Сіўца С. Ю.

Падстава: прадстаўленне загадчыка лабараторыі Міхалькова Н. С.

Рэктар МДЭУ імя А.Д.Сахарова	<i>(подпіс)</i>	<i>расшыфроўка подпісу</i>
Загад падрыхтаваны спецыялістам па кадрам	<i>(подпіс)</i>	<i>расшыфроўка подпісу</i>
	<i>(подпіс)</i>	<i>расшыфроўка подпісу</i>
З загадам азнаёмланы		<i>(пачатка ўстановы)</i>

КУЛЬТУРА ПРАФЕСІЙНАГА МАЎЛЕННЯ

Мова – неацэнны скарб народа. У жыцці кожнага чалавека яна адыгрывае надзвычай важную ролю. З яе дапамогай чалавек думае, афармляе і выражае свае думкі і пачуцці, яна з’яўляецца сродкам шматбаковых зносін з іншымі народамі, магутным сродкам ідэалагічнага ўздзеяння і выхавання патрыятызму. Кожны аспект чалавечага жыцця звязаны з мовай. Без яе немагчыма існаванне ніякага калектыву. У мове адлюстравана ўся мінуўшчына народа і яго гістарычная памяць. Мова забяспечвае гістарычную пераймальнасць духоўнай культуры народа. Усё гэта патрабуе ад нас беражліва і дбайна ставіцца да яе, імкнуцца да найбольш эфектыўнага выкарыстання яе неабмежаваных выяўленчых здольнасцяў, няспынна рупіцца пра павышэнне культуры ўласнага вуснага і пісьмовага маўлення.

Пад паняццем культуры маўлення разумеецца, перш за ўсё, правільнасць літаратурнага вымаўлення, згоднасць з прынятымі лексічнымі і граматычнымі нормамі.

Найважнейшай прыметай літаратурнай мовы з’яўляецца яе нарматыўнасць, якая характэрна для пісьмовай і вуснай формаў маўлення. Літаратурная норма – агульнапрынятыя правілы, замацаваныя ў маўленчай практыцы і зафіксаваныя ў слоўніках, даведніках, граматыках. У сучаснай беларускай літаратурнай мове існуюць арфаэпічныя, акцэнталагічныя, лексічныя, фразеалагічныя, словаўтваральныя, арфаграфічныя, марфалагічныя, сінтаксічныя, пунктуацыйныя і стылістычныя нормы.

Паняцце нормы звязана з уяўленнем аб правільнасці ўжывання моўнай адзінкі ў дадзенай сітуацыі зносін. **Правільным**, дапушчальным у мове лічыцца тое, што адпавядае законам яе развіцця і спрыяе працэсу камунікацыі. **Няправільным**, недапушчальным – усё, што парушае яе ўнутраныя законы і перашкаджае выконваць асноўную функцыю – быць сродкам зносін.

Характэрнымі асаблівасцямі літаратурнай нормы з’яўляюцца:

- адносная ўстойлівасць, уласцівая для пэўнага перыяду развіцця мовы;
- шырокая распаўсюджанасць у маўленчай практыцы;
- аб’ектыўнасць, адлюстраванне тыповасці, заканамернасці пэўнай моўнай з’явы;
- зафіксаванасць у слоўніках, даведніках, падручніках.

Нормы літаратурнай мовы (фанетычныя, лексічныя, марфалагічныя, сінтаксічныя) рэгулююцца спецыяльнымі раздзеламі мовазнаўства. Працэс замацавання літаратурнай нормы ў нарматыўных слоўніках і граматыках з мэтай яе далейшага пашырэння называецца кадыфікацыяй.

Літаратурная норма – з’ява гістарычная, зменлівая, абумоўленая развіццём мовы. Тое, што было нормай для пэўнага перыяду развіцця, з часам можа разглядацца і кваліфікавацца як адхіленне ад яе. Устарэлыя нормы з часам могуць станавіцца агульнапрынятымі. Напрыклад, сёння ўжываюцца ўста-

рэлыя словы: *бортнік* – пчаляр, *вакацыі* – канікулы, *гута* – шклозавод, *мыта* – пошліна, *скрыжалі* – законы, *спадар* – гаспадар, *таварыш*.

Літаратурная норма можа быць варыянтнай. Варыянтнасць нормы – гэта паралельнае суіснаванне магчымых, раўнацэнных варыянтаў словаўжывання, словаўтварэння. Як правіла, адзін з варыянтаў больш часты, распаўсюджаны або ўніверсальны. У сучаснай беларускай мове ўжываюцца: *вачыма* і *вачамі*, *форм* і *формаў*, *песняй* і *песняю*, *ядзім*.

Нормы дапамагаюць літаратурнай мове захаваць цэласнасць, агульнаразумеласць. Яны аберагаюць мову ад неапраўданага ўжывання дыялектнага маўлення, жарганізмаў, прастамоўных, вульгарных слоў. Дзякуючы літаратурным нормам дасягаецца адзінства мовы, узаемаразуменне ў маўленчых зносінах.

Культура маўлення заключаецца таксама ва ўменні дакладна і поўна выражаць любую думку, лагічна разгортваць яе, падбіраць словы, фразеалагічныя звароты і граматычныя формы, найбольш адпаведныя стылю маўлення, творча выкарыстоўваць моўныя скарбы для выражэння паняццяў з розных галін жыцця народа. Чалавек з дапамогай мовы думае, афармляе і выражае свае думкі. Менавіта таму ўзбагачэнне і ўдасканаленне ўласнага маўлення – гэта развіццё і ўдасканаленне свайго лагічнага мыслення.

З улікам вышэйзгаданага, вылучаюць наступныя камунікатыўныя якасці культуры маўлення:

правільнасць – адпаведнасць нормам літаратурнай мовы;

дакладнасць – выкарыстанне слоў, фразеалагізмаў з уласцівым ім значэннем, адпаведнасць выказвання мэце і сітуацыі ўжывання;

лагічнасць яксэнсавая несупярэчлівасць паміж ужытымі моўнымі адзінкамі і законамі лагікі;

чысціня – адсутнасць у маўленні нелітаратурных слоў і выразаў (жарганізмаў, слоў-паразітаў, беспадстаўна ўжытых дыялектных і запазычаных слоў);

дарэчнасць, пры якой моўныя сродкі адпавядаюць стылю, жанру, мэтам і ўмовам зносін;

багацце – выкарыстанне разнастайных сінанімічных моўных сродкаў;

выразнасць якэмацыянальнае ўздзеянне выказвання, развіццё ўвагі, цікавасці чытачоў (слухачоў) праз фанетычныя і сінтаксічныя сродкі, мастацкія тропы (параўнанне, метафара, эпітэт).

Культура маўлення падразумявае веданне мовы, валоданне нормамі і стылямі літаратурнай мовы ў адпаведнасці з мэтай і задачамі зносін. Паняццё ўключае і захаванне асноўных якасцей культуры маўлення, і маўленчае майстэрства, і ўменне выбраць з некалькіх магчымых варыянтаў найбольш дакладны, дарэчны і дасканалы.

Вядома, што маўленне чалавека непарыўна звязана з мысленнем, свядомасцю, аб'ектыўнай рэчаіснасцю. Таму **дакладнасць маўлення** – гэта адэкватнасць выказвання рэчаіснаму прадмету ці яго паняццёваму ўзнаўленню. Каб маўленне было дакладным, неабходна ведаць тое, пра што гаворыш, улічваць мнагазначнасць слоў і словазлучэнняў, размяжоўваць паронімы і ўмела выбіраць неабходнае слова з рада сінанімаў.

Дакладнасць маўлення непарыўна звязана з правільнасцю, асабліва з лексічнымі, фразеалагічнымі і сінтаксічнымі нормамі. Часцей за ўсё яна парушаецца ў выніку фактычных памылак, а таксама:

- а) няведання лексічнага значэння слова (*вырэзаць апендыцыт*);
- б) няведання спалучальнасці слоў (*адчыніце падручнік*);
- в) няўдалага выкарыстання аднаго з сінонімаў (*Хатнія свінні пасябравалі з дзікімі кабанамі*. Сінонімы – *свойскі, дамашні, хатні*);
- г) няўдалага парадку слоў (*Арганізатары фестывалю разлічваюць атрымаць грошы ад продажу білетаў і спонсараў*);
- д) пропуску неабходных слоў (*Я заўсёды купляю гэтых паэтаў*. Прапушчана слова *творы*);
- е) няўдалага ўжывання займеннікаў (*Максім ужо дастаў з партфеля шыйтак, але, пачуўшы голас бацькі, паклаў яго на стол і пайшоў да яго*);
- ж) ненаарматыўнага ўжывання фразеалагізмаў (*Мы пагаварылі душа ў душу*).

Маўленне з'яўляецца **лагічным**, калі сэнсавыя сувязі паміж яго асноўнымі элементамі (словамі, словазлучэннямі, сказамі) адпавядаюць законам логікі і мыслення.

Да лінгвістычных сродкаў, што забяспечваюць лагічнасць маўлення, акрамя дакладнага словаўжывання, адносяцца правільны парадак слоў, выбар патрэбнай сінтаксічнай канструкцыі, сродкаў лагічнай і сінтаксічнай сувязі паміж часткамі выказвання (тэксту). У тэкстах вялікая роля адводзіцца абзацам і параграфам.

Чыстае маўленне – гэта маўленне, у якім адсутнічаюць моўныя сродкі, не ўласцівыя літаратурнай мове, а таксама беспадстаўна ўжытыя моўныя адзінкі.

Чысціня, як якасць маўлення, патрабуе стылістычна абгрунтаванага ўжывання адзінак літаратурнай мовы (запозычаных слоў і выразаў; моўных штапаў; слоў і выразаў, якія не нясуць ніякай сэнсавай нагрузкі – словы-паразіты) і моўных элементаў, якія знаходзяцца за межамі літаратурнай мовы (дыялектных слоў, прафесіяналізмаў, жарганізмаў, вульгарызмаў).

Асноўнымі характэрнымі рысамі **багатага маўлення** з'яўляюцца вялікі аб'ём актыўнага слоўніка і разнастайнасць марфалагічных формаў і сінтаксічных канструкцый. Пры гэтым маўленне аптымальна насычана рознымі сродкамі мовы.

Багацце і беднасць маўлення чалавека залежыць ад яго адукацыі, жыццёвага вопыту, умення гаварыць і пісаць, адносін да мовы як сродку зносін і інш. Багацце маўлення вызначаецца, як правіла, на аснове ўліку частаты ўжывання тым ці іншым індывідам слоў, словазлучэнняў, сказаў. Асабліва частыя немагавараныя паўторы тых самых моўных адзінак, аднастайнасць выкладу (выражэння думкі) сведчаць пра беднае вуснае ці пісьмовае маўленне аўтара. Праўда, тут трэба ўлічваць і нормы функцыянальных стыляў літаратурнай мовы, бо, напрыклад, у афіцыйным і навуковым стылях часцей дапускаюцца паўторы, чым сінанімічныя замены.

Багацце маўлення – гэта не толькі развіццё сінанімікі і варыянтнасці літаратурнай мовы, але і ўменне карыстацца ўсім скарбам нацыянальнай мовы, найперш апрабаванымі ўжо сінонімамі і варыянтамі. Яно непарыўна звязана з формай і зместам, якія, усваю чаргу, залежаць і ад функцыянальных стыляў, і ад моўна-выяўленчых сродкаў. Акрамя таго, павінна дзейнічаць і мера ўжывання ўсіх сродкаў мовы, якая вызначаецца інтэлектам, чутцём і адчуваннем мовы.

Выразнасць маўлення ствараецца пры дапамозе адбору моўных сродкаў, якія ў найбольшай ступені адпавядаюць умовам і задачам зносін. Гэта азначае, што той, хто гаворыць або піша, адчувае асаблівасці сітуацыі зносін і ўлічвае іх пры выбары слоў, канструкцый і ўвогуле стылю, тыпу, жанру маўлення.

Кожны функцыянальны стыль мае свае сродкі выразнасці, для вуснага маўлення гэта тэмп, тон, тэмбр і гучнасць голасу. Выразнасць маўлення непарыўна звязана з яго правільнасцю і багаццем.

Выбраць тон выказвання дапаможа вызначэнне асноўнай ідэі. Тон падкрэслівае асноўную думку выказвання, адносіны аўтара да таго, пра што ён гаворыць. Адно і тое ж можна сказаць розным тонам, выражаючы тым самым розныя адносіны да сказанага і выклікаючы адпаведную рэакцыю слухачоў.

У паняцце тэмп маўлення ўваходзяць хуткасць маўлення ў цэлым, працягласць гучання асобных слоў, інтэрвалы і працягласць паўз.

Маўленне лічыцца **дарэчным**, калі ажыццяўляецца з улікам месца, часу, мэт і ўмоў зносін, авыкарыстання ў ім моўных сродкі адпавядаюць стылю і жанру маўлення. Важнае значэнне для дарэчнасці мае стылістычная норма, якая не заўсёды супадае з літаратурнай нормай. Літаратурная норма не ўлічвае канкрэтных умоў, у якіх адбываюцца зносіны, яна безадносная да індывідуальнай маўленчай практыкі і аднолькавая для ўсіх камунікатыўных сітуацый. У сваю чаргу, стылістычная норма вызначае патрабаванні да розных камунікатыўных сітуацый.

Стылістычная норма дапамагае людзям не толькі дакладна і вобразна перадаваць думкі, але і правільна разумець выказванне.

Стылістычнай нормай для гутарковай мовы, акрамя нейтральнай лексікі, з'яўляецца выкарыстанне, слоў і выразаў з выразнай эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкай, разнастайных вобразных сродкаў мовы – эпітэтаў, метафар, параўнанняў. Гутарковая мова характарызуецца ўжываннем выклічнікаў, частіц, усечаных дзеяслоўных формаў (*глянь, скок, хваць*).

Мова афіцыйных дакументаў патрабуе дакладнасці і адназначнасці фармулёвак. стылістычным нормам дзелавых папер уласціва сцісласць, эканомнасць выкладу, своеасаблівая кніжная лексіка, ужыванне спецыфічнай тэрміналогіі. У афіцыйнай мове не павінны ўжывацца эмацыянальна-афарбаваныя выразы, дыялектызмы, словы ў пераносным значэнні, клічныя, пытальныя, інверсійныя сказы, простая мова.

Для мовы навуковых твораў характэрна аб'ектыўнасць, акрэсленасць, лаканічнасць, інфармацыйная насычанасць. Лексіка напоўнена кніжнымі словамі, навуковымі тэрмінамі. Сінтаксіс вызначаецца ўскладненымі і складанымі сінтаксічнымі канструкцыямі.

Мова мастацкай і публіцыстычнай літаратуры характарызуецца стылістычнай незамкнутасцю, здольнасцю сумяшчаць розныя лексічныя, марфалагічныя, сінтаксічныя сродкі ў адпаведнасці са спецыфікай твора. У ім можна сустрэць устарэлыя словы, жарганізмы, нават вульгарызмы, калі гэта матывавана, стандартныя ўстойлівыя выразы, эмацыянальна-экспрэсіўную лексіку і інш.

Культура мовы прадугледжвае дбайнае стаўленне да чысціні мовы, яе прыроднай красы. Неаспрэчна і тое, што носьбіт высокай агульнай культуры ніколі не дазволіць сабе засмечваць маўленне, псаваць мову, якой ён карыстаецца, парушаць яе ўнутраныя законы. Скалечаная, папсаваная мова толькі прыніжае чалавека, прымітывізуе яго мысленне, перашкаджае інтэлектуальнаму росту. Таму справядліва кажуць, што культура роднай мовы – гэта важны паказчык агульнай культуры чалавека.

Публічная прамова і яе асаблівасці

Выступленне перад аўдыторыяй (ці невялікая група, ці натоўп) заўсёды можа быць паспяховым, калі прамоўца выкарыстоўвае адпаведныя правілы. Менавіта яны, а не асаблівы талент красамоўства ці яго знешнія дадзеныя пракладаюць шлях да поспеху:

1. Вусны даклад павінен быць падрыхтаваны і папярэдне прадуманы.
2. Калі Вы абмежаваны рэгламентам, скараціце змест даклада.
3. У кожнай прамове павінны быць пачатак, сярэдзіна і фінал, пры гэтым фінал мае выключна важнае значэнне.
4. План выступлення павінен размяшчацца на адным баку паперы, яго не варта пісаць на некалькіх лістах.
5. Вы павінны быць фізічна сабранымі, бадзёрымі, аптымістычнымі, спакойнымі, упэўненымі ў сабе.
6. Жэстыкуляцыя павінна быць умеранай, трымайце рукі вольна. Прамоўніцкі жэст адпавядае тэмпу і зместу прамовы, ён павінен быць плаўным і упэўненым, але не занадта шырокім.
7. Рэгулюйце гучнасць голасу ў залежнасці ад аб'ёму памяшкання і велічыні аўдыторыі.
8. Зрабіце невялікую пачатковую паўзу. Плаўна ўступайце ў прамову. Не пачынайце занадта энергічна, інакш Вам не хопіць сіл завяршыць прамову, а слухачам – вырываць яе да канца.
9. Гаварыце гучна, выразна, захоўваючы мерны тэмп. Не спрабуйце змясціць максімум інфармацыі ў мінімум часу.
10. Падчас выступлення глядзіце на аўдыторыю, паслядоўна фіксуючы позірк групы людзей. Не звяртайцеся ўвесь час да аднаго і таго ж. Кожны павінен быць перакананы, што Вы звяртаецеся асабіста да яго.
11. Прамова – гэта чаргаванне слоў і паўз. Паўза вылучае найбольш значныя словы і фармулёўкі.

12. Калі ў аўдыторыі пачаўся шум, не павышайце, а паніжайце голас або зрабіце паўзу і ўважліва паглядзіце на аўдыторыю.

13. Заклучэнне павінна быць энергічным і аптымістычным. Пакажыце ўздывам голасу і інтанацыяй, што вы казалі ўсё патрэбнае, і не забудзьце падзякаваць аўдыторыі за ўвагу.

14. Выхад прамоўцы з трыбуны не павінен нагадваць уцёкі.

Заданні

1. Падрыхтуйце публічнае выступленне паводле адной з прапанаваных тэм, выкарыстоўваючы наступныя прыёмы актывізацыі ўвагі слухачоў:

Уступ:

- зварот да аўдыторыі;
- вызначэнне мэтай і планаў выказвання;
- прыём суперажывання;
- зварот да нестандартнай сітуацыі.

Асноўная частка:

- спасылка на аўтарытэты або агульнавядомыя факты;
- выкарыстанне прыкладаў з уласнага вопыту.

Заклучэнне:

- падсумаванне прамовы;
- заклікі да непасрэдных дзеянняў;
- узаемадзеянне з аўдыторыяй.

Тэматыка:

1. Экалагічныя праблемы. Маніторынг.
2. Рацыянальнае выкарыстанне прыродных рэсурсаў і ахова біясферы.
3. Чалавек і асяроддзе. Уплыў навакольнага асяроддзя на работу органаў і сістэм чалавека.

4. Пранікненне радыенуклідаў у арганізм чалавека. Спосабы змяншэння паступлення радыенуклідаў у арганізм.

5. Міжнародныя праграмы па вывучэнні біясферы. Роля экалагічнай адукацыі і фарміраванне экалагічнага мыслення ў захаванні біяразнастайнасці.

6. Адмоўны ўплыў чалавека на біясферу.

7. Шляхі зніжэння знешняга і ўнутранага апраменьвання. Шляхі выяўлення радыенуклідаў з арганізма чалавека.

8. Павышэнне прадукцыйнасці прыродных і штучных экасістэм.

9. Хімічнае забруджванне асяроддзя.

10. Асноўныя напрамкі біятэхналогіі.

2. Прааналізуйце публічнае выступленне сваіх таварышаў па наступным плане:

1. Пачатак і завяршэнне выступлення былі ўдалымі?
2. Наколькі цікавымі былі прыклады?

3. Гучнасць і тэмп маўлення адэкватныя?
4. Прамоўца ўдачна выбраў стыль выступлення і адпаведныя моўныя сродкі?
5. Выне заўважылі парушэнняў лагічных і літаратурных норм падчас выступлення?
6. Аратар ўклаўся ў адведзены яму час?
7. Ён добра трымаўся перад аўдыторыяй?
8. Яго было цікава слухаць?
9. Выступленне вылучалася арыгінальнасцю? Калі так, то ў чым яна выяўлялася?

3. Запішыце наступныя выказванні па-беларуску.

1. Умение спорить трудно представить без способности освобождаться от власти эмоциональных помех, при которых стремление отстаивать свою правоту, искать истину или переубеждать партнера замещается темпераментными восклицаниями, желанием уязвить противника (К. Павлова).

2. В спорах нет не высших, не низших, ни званий, ни имен: важна одна лишь истина, перед которой равны все (Р. Роллан).

3. Без горячих споров, желания понять друг друга, без стремления не только навязать свою позицию, но и принять чужой, раздражающий тебя взгляд, мы не в состоянии проникать вглубь вопроса, разбирать его всесторонне, быстро и логично (С. Долецкий).

Маўленчы этыкет і культура зносін

Маўленчы этыкет – сістэма ўстойлівых формул зносін, якія прыняты ў грамадстве і выкарыстоўваюцца ў тыповых камунікатыўных сітуацыях знаёмства, звяроту, прывітання, развітання, пры выражэнні падзякі, пажадання, прабачэння, просьбы, запрашэння, парады і г. д.

Маўленчы этыкет – з’ява ўніверсальная, аднак у той жа час кожны народ склаў сваю, адмысловую сістэму правілаў маўленчых паводзін.

У залежнасці ад часу сутак беларусы ўжываюць наступныя прывітанні і развітання: *Дзень добры! Добры вечар! Дабранач! Прывітанне! Вітаю Вас! Як жывяце? Як маецеся? Як Ваша здароўе? Як сябе адчуваеце?*

Просьбы: *Калі ласка! Зрабіце ласку! Будзьце ласкавы!*

Словы падзякі: *Дзякую вам! Вельмі (Шчыра) удзячны вам!*

Запрашэнні: *Сардэчна запрашаем! Калі ласка (заходзьце, сядайце, частуйцеся)! Дазвольце вас запрасіць на свята! Не забывайце нас! Не забывайцеся на нас! Наведвайце нас часцей! Наведвайцеся часцей!*

Пажадання: *Заставайцеся здаровы! Будзьце (Бывайце здаровы)! Добрага вам здароўя! Усяго добрага (найлепшага)! Шчасліва! Шчаслівай дарогі! Ідзіце здаровы! Да скорай (хуткай) сустрэчы! Да спаткання! Да пабачэння! Шчасліва вярнуцца! Хлеб-соль! Смачна есці! Смачна снедаць (вячэраць)! Памагай Бог! Спору ў працы! Скорай папраўкі! Скарэй папраўляцца! На здароўе! Вялікі расці!*

Прабачэнні: *Даруйце (прабачце, выбачайце), калі ласка! Не крыўдуйце! Няма за што! Прабачце, калі што не так!*

Віншаванні складаюцца з некалькіх абавязковых частак: прывітальная формула, віншавальная і пажадальная часткі, подпіс. Віншавальная частка, як правіла, утрымлівае тры кампаненты: адрасант – адрасат – нагода (матэў віншавання). Кожны з кампанентаў мадэлі можа прапускацца ў канкрэтнай сітуацыі маўленчых зносін: *Вінішую Вас (цябе) з Новым годам! (са святам (і), з блізкімі святамі); Вінішую Вас (цябе)! Вінішую са святам! Мае віншаванні! Дасылаю (шлю) Вам свае шчырыя віншаванні з нагоды прыемных і чаканых свят! Са святам Вас (цябе)! Са святам!*

Найбольш прадуктыўныя ў сучаснай маўленчай практыцы наступныя пажадальныя формулы: *Найлепшыя святочныя пажаданні! Самыя лепшыя пажаданні здароўя, настрою, плёну! Шчаслівага свята! Вясёлых, здаровых і шчаслівых свят і ўсяго новага года!*

Заданні

1. Складзіце міні-слоўнік беларускага моўнага этыкету. Адлюструйце ў ім наступныя формулы: вітанні, звязаныя з пазначэннем часу сутак; вітанні з пажаданнем здароўя; вітанні да таго, хто прыехаў; вітанні да таго, каго даўно не бачылі; працоўныя вітанні; вітанні, адрасаваныя людзям у час ежы; вітанні на свята; знаёмства, прадстаўленне; афіцыйныя і сяброўскія запрашэнні: вусныя (па тэлефоне), пісьмовыя; просьба (загад або пажаданне, афіцыйная, сяброўская, да незнаёмых і інш.); формы згоды і адмовы; парады, прапановы; прабачэнне; камплімент, ухваленне; пажаданне, віншаванне; удзячнасць.

2. Перакладзіце тэкст на беларускую мову, вызначце яго асноўную думку. Выпішыце ключавыя словы, якія адлюстроўваюць тэму тэксту. Як вы разумееце выраз *вучыцца інтэлігентнаму маўленню*?

Наш язык – это важнейшая часть нашего общего поведения в жизни. И по тому, как человек говорит, мы сразу и легко можем судить о том, с кем имеем дело: мы можем определить степень интеллигентности человека, степень его психологической уравновешенности...

Учиться хорошей, спокойной, интеллигентной речи надо долго и внимательно – прислушиваясь, запоминая, замечая и изучая. Но хоть и трудно – это надо, надо. Наша речь – важнейшая часть не только нашего поведения, но и нашей личности, нашей души, ума (Д. Лихачев).

3. Зрабіце камплімент у адной з наступных сітуацый зносін. Пахваліце: 1) выгляд суразмоўцы; 2) густ суразмоўцы ў адзенні; 3) аданіце чалавечыя якасці суразмоўцы (тактоўнасць, спагадлівасць і інш.).

Арфаграфічныя нормы рэгулююць правілы аднастайнай перадачы вуснай мовы на пісьме. Правілы арфаграфіі ўключаюць правапіс галосных; мяккага знака і апострафа; абрэвіятур; некаторых марфем; вялікай літары; правапіс слоў разам, асобна, праз злучок; правілы пераносу.

УВАГА!

Змены ў новай рэдакцыі “Правіл беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”:

1. Пашыраецца прынцып перадачы акання ў словах іншамоўнага паходжання. Прапануецца, напрыклад, пісаць *адажыя, трыя, сальфеджыя* (замест *адажыю, трыю, сальфеджыю*).

2. У словах іншамоўнага паходжання канцавыя элементы *-эр, -эль* у адпаведнасці з прынцыпам акання прапанавана перадаваць як *-ар, -аль: прынтар, камп'ютар, пэйджэр* (замест *прынтэр, камп'ютэр, пэйджэр*).

3. Паводле агульнага правіла перадачы на пісьме якання ў першым пераданачыскным складзе, прапанавана пісаць словы *дзявяты, дзясяты, сямнаццаць, васьмнаццаць* (замест *дзевяты, дзесяты, семнаццаць, восемнаццаць*).

4. У адпаведнасці з сучаснай моўнай практыкай, уносяцца змены ў напісанне складанаскарочаных слоў. Прапануецца пісаць *прафкам, гаркам, абкам, селькар, газпрам* і г. д. (замест *прафком, гарком, абком, селькор, Газпром*).

5. Уніфікуецца напісанне прыметнікаў на *-ск(і)*, утвораных ад уласных назваў. Прапануецца пісаць *любанскі (Любань), астраханскі (Астрахань), алечаньчунскі (Чань-Чунь), цяньшанскі (Цянь-Шань)*, бо ўтвораны ад запазычаных геаграфічных назваў.

6. Пашыраецца напісанне “*ў*” (у нескладовага) у словах іншамоўнага паходжання: *пішацца для ўніверсітэта, пасля ўнікальнай аперацыі* і г. д. (замест *для ўніверсітэта, пасля ўнікальнай аперацыі*).

7. Спрошчаны правілы пераносу слоў: *ра-скрыць, або рас-крыць, або раск-рыць; бя-скрыўдна, або бяск-рыўдна, або бяск-рыўдна*.

8. У адпаведнасці з сучаснымі рэаліямі, упарадкавана напісанне вялікай і малой літары ў назвах органаў улады, арганізацый, прадпрыемстваў, устаноў, а таксама ў назвах асоб па пасадах, званнях, тытулах і г. д. (напрыклад, *Савет Міністраў Рэспублікі Беларусь, Канстытуцыйны Суд Рэспублікі Беларусь, Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь, Прэм’ер-міністр Рэспублікі Беларусь, Мітрапаліт Мінскі і Слуцкі, Патрыяршы Экзарх усяе Беларусі* і г. д., але *Палата прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь*).

9. Уведзены новы параграф “Вялікая і малая літары ў назвах асоб, звязаных з рэлігіямі, назвах міфалагічных і казачных герояў”. З вялікай літары пішуцца асабовыя назвы вышэйшых божастваў (бостваў) у рэлігійных культах, а таксама ўсе словы ў спалучэннях, якія змяшчаюць гэтыя назвы: *Бог, Яхве, Усявышні, Уладыка Нябесны, Святая Тройца...*

10. У пачатку і сярэдзіне слоў гукавое спалучэнне [й] + галосны перадаецца ётаванымі галоснымі, як і ў словах уласнабеларускіх: *Ёфе, Ёжэф, Нью-Ёрк*.

11. Са зводу правіл выключены раздзелы Галосныя ў некаторых ненаціскных канчатках назоўнікаў, Галосныя ў некаторых канчатках прыметнікаў і займеннікаў, Галосныя ў некаторых канчатках лічэбнікаў, Галосныя ў ненаціскных асабовых канчатках дзеясловаў. Палажэнні гэтых раздзелаў датычацца не правапісу, а словазмянення.

12. Уведзены новы раздзел Правапіс некаторых марфем, у якім у сістэмным выглядзе сабраны звесткі пра правапіс прыставак і суфіксаў. У Правілах 1959 г. гэтыя звесткі змяшчаліся ў параграфрах аб правапісе часцін мовы і былі раскінуты па ўсім зводзе правіл.

13. Рэгламентавана ўжыванне суфіксаў *-ава-* (*-ява-*) і *-ірава-* (*-ырава-*). Напрыклад, *ліквідаваць*, а не *ліквідзіраваць*, *акліматызаваць*, а не *аклімацізіраваць*, але *камандзіраваць*, а не *камандаваць*, *будзіраваць*, а не *будаваць* і г. д.

ТЭКСТЫ ДЛЯ КАНТРОЛЬНАГА (ЗАЛІКОВАГА) ПЕРАКЛАДУ З РУСКАЙ МОВЫ НА БЕЛАРУСКУЮ ПА ЎСІХ СПЕЦЫЯЛЬНАСЦЯХ

ЧТО ТАКОЕ РАДИАЦИЯ?

Радиация – это излучение и перенос энергии в пространстве. Радиация существовала на Земле задолго до зарождения на ней жизни и присутствовала в космосе до возникновения самой планеты. Различные виды излучения окружают нас повсюду. Они поступают из космического пространства и рождаются на Земле. К ним относятся видимый свет, ультрафиолетовое, радиоволновое, инфракрасное, рентгеновское, радиоактивное и другие виды излучения.

Радиоактивное излучение – один из видов радиации. Радиоактивность является результатом неустойчивости атомного ядра. Большинство атомов в окружающей нас природе стабильно и практически не подвергается ядерным превращениям. Нестабильные, самопроизвольно распадающиеся атомы называют радионуклидами. Стремясь перейти в более устойчивое (стабильное) состояние, они испускают радиоактивное излучение. Энергия этого излучения столь значительна, что его прохождение через материальную среду сопровождается образованием ионов. Поэтому подобные излучения называют ионизирующими. В отличие от них, прохождение неионизирующего излучения через материальную среду не сопровождается образованием ионов.

Излучения радионуклидов, попадающих в организм с пищей, водой или воздухом, могут ионизировать клетки живого организма и повреждать его ткани и органы.

Все источники радиоактивного излучения делятся на естественные (природные) и искусственные (техногенные) (Практическое пособие по радиационной защите населения, проживающего на территориях с долговременным радиоактивным загрязнением / А. С. Судас [и др.]; под общ. ред. А. С. Судаса // Минск, 2006; С. 13).

ЕСТЕСТВЕННЫЕ ИСТОЧНИКИ ИОНИЗИРУЮЩЕГО ИЗЛУЧЕНИЯ

На Земле существует множество видов естественной радиации. К ним относятся инфракрасное (тепловое), ультрафиолетовое и видимое излучение Солнца, космическое излучение, поступающее из далекого космического пространства, излучение радионуклидов, входящих в состав минералов земной коры. Все перечисленные источники создают естественное фоновое излучение.

Основной источник земного излучения – это естественные радионуклиды. Они присутствуют на Земле с момента ее образования (около 4,5 млрд лет назад). С этого времени большая часть радионуклидов распалась, сохранились уран-238, уран-235, торий-232, продукты их распада, калий-40, рубидий-87 и другие радионуклиды, период полураспада которых превышает сто миллионов лет.

Калий-40 вносит существенный вклад в облучение человека. Природный калий содержит 0,01 % радиоактивного изотопа. В Беларуси в (0–20)-сантиметровом слое почвы содержание калия достигает 40 кБк/м².

Максимальный вклад в радиационную дозу, получаемую человеком от естественных источников ионизирующего излучения, вносит радиоактивный газ радон, который является промежуточным продуктом распада природных урана и тория. Основная часть радоновой дозы обусловлена вдыханием этого газа. Через микротрещины в стенах и фундаменте зданий радон поступает из почвы во внутренние помещения, и, в зависимости от почвообразующей породы, его концентрации в воздухе варьируются в широких пределах. Проникновение радона из почвы в здания является одним из основных источников облучения человека внутри помещений. Другим, менее значимым, но довольно ощутимым источником облучения человека является радон, содержащийся в природном горючем газе и природных водах (Практическое пособие по радиационной защите населения, проживающего на территориях с долговременным радиоактивным загрязнением / А. С. Судас [и др.]; под общ. ред. А. С. Судаса // Пинск, 2006; С. 15).

ИСКУССТВЕННЫЕ ИСТОЧНИКИ ИОНИЗИРУЮЩЕГО ИЗЛУЧЕНИЯ

В результате человеческой деятельности возможно изменение естественного радиационного фона. Серьезные изменения произошли в XX веке и были вызваны значительным увеличением производства тепловой энергии и использованием в качестве топлива угля. Уголь содержит естественные радиоактивные элементы. Когда он сгорает, одна часть этих элементов поступает в окружающую среду в виде газовых продуктов, другая остается в золе и шлаке.

Установлено, что за последние 80 лет, в результате работы тепловых и электрических станций, концентрация радия в поверхностном слое увеличилась в 50 раз.

Широкомасштабное загрязнение природной среды произошло также от искусственных радионуклидов, образовавшихся при испытаниях ядерного оружия. Как следствие, радиационный фон возрос повсеместно, даже в Антарктиде.

Первоначально ядерная промышленность была связана только с производством ядерного оружия. Позднее появились атомные электростанции. В настоящее время в мире действует более 400 атомных электростанций (АЭС). С появлением атомной промышленности возникла дополнительная опасность загрязнения природной среды как радиоактивными отходами, так и в результате аварии ядерных реакторов.

Существуют и постоянно появляются новые, созданные человеком источники радиации. Развитие медицины привело к созданию различных методов терапии и диагностики, использующих источники радиоактивного излучения: диатермии, лучевой терапии, изотопных и других методов (Практическое пособие по радиационной защите населения, проживающего на территориях с долговременным радиоактивным загрязнением / А. С. Судас [и др.]; под общ. ред. А. С. Судаса // Пинск, 2006; С. 16).

ЧЕМ КАЖДЫЙ ИЗ НАС МОЖЕТ ПОМОЧЬ ПРИРОДЕ:

1. РАЗДЕЛЯЙТЕ ОТХОДЫ!

Ежегодно в Беларуси образуется более 3 млн т коммунальных отходов. Получается, каждый из нас оставляет после себя примерно 300 кг мусора. Не менее 40 % твердых коммунальных отходов – ценное вторичное сырье, но пока его извлекается и перерабатывается лишь около 15 %. Во многих населенных пунктах уже появились контейнеры для раздельного сбора отходов. Учитесь грамотно обращаться с мусором.

В контейнер общего назначения **МОЖНО** выбрасывать все не подлежащие переработке отходы, в том числе:

- упаковку тетрапак от соков и молочных продуктов;
- подгузники и другие предметы личной гигиены;
- мелкие бытовые приборы;
- пищевые отходы;
- прочий бытовой мусор (журнал «Родная природа»; 2010; № 3; С. 11).

2. ХРУПКИЙ МУСОР

В контейнер для стекла **МОЖНО** бросать стеклянные банки и бутылки. **НЕЛЬЗЯ** бросать: керамику, хрусталь, оконное и мебельное стекло, зеркала, термостойкое и жаропрочное стекло, лампочки.

Не стоит забывать, что в природной среде стекло не разлагается до 2 млн лет! Стеклобой высокого качества идет на переплавку, после чего из него заново можно получить банки, бутылки. Вторичное сырье низкого качества после измельчения используется в качестве наполнителя для строительных материалов и краски. Выгоднее собирать и использовать бэушную стеклотару, чем изготавливать новую.

Известно, что на изготовление 1 т бутылок расходуется около 1,2 т природного сырья: 590 кг кварцевого песка, 172 кг известняка, 186 кг соды и 72 кг полевого шпата. При постоянном производстве новых бутылок выбросы парниковых газов и различных загрязняющих веществ будут примерно соотносимы с количеством выбросов 20 тыс. автомобилей. Энергии, сохраненной при переработке одной стеклянной бутылки, достаточно, чтобы телевизор работал 1,5 ч, а энергии, сохраненной при переработке 60 тыс. т стекла, хватит для запуска космического корабля. Очистка одной бутылки до состояния, отвечающего всем санитарным нормам, требует в 10 раз меньше энергии, чем производство новой.

Человечество хищнически истребляет растительность планеты – вырубаются тропические леса, осушены и осушаются болотные массивы, происходит интенсивная рубка лесов в умеренной зоне на всех континентах планеты.

Под влиянием хозяйственной деятельности человека сокращаются биологическое разнообразие и возможности устойчивого использования природных биологических ресурсов во всех частях Земного шара. Поэтому все неравнодушные к глобальным экологическим проблемам люди стали искать пути спа-

сения природных экосистем. В июне 1992 года в Рио-де-Жанейро руководители более чем 100 стран подписали Конвенцию о биологическом разнообразии.

Учеными Беларуси разработана Национальная программа по сохранению и устойчивому использованию биологического разнообразия Республики Беларусь. В Национальной Академии наук Беларуси работает специализированный Институт экспериментальной ботаники имени В. Ф. Купревича. Ученые исследуют растительный покров Беларуси, предлагают способы его рационального использования, охраны и восстановления, оценивают “здоровье” растений и их сообществ. Институт проводит большие работы по картированию растительного покрова республики – ее лесных и болотных фитоценозов. Во многих уголках республики по рекомендациям ученых института созданы заповедники, заказники, охраняемые территории, на которых запрещена или ограничена хозяйственная деятельность с целью сохранения растительного покрова и животного мира (часопіс “Родная природа”, 2010; № 3; С. 13).

3. ВСЕМ МИРОМ

Ежегодно 22 сентября проводится международная акция “День без автомобиля”. В этот день всем автомобилистам предлагается не просто задуматься над проблемой загрязнения воздуха в городах, но и лично поучаствовать в ее решении. Сделать это совсем легко: стоит всего на день пересесть на общественный или дружественный природе транспорт, например, велосипед. Кстати, в Беларуси в некоторых городах в этот день разрешен бесплатный проезд в городском транспорте общего пользования.

16 сентября во всем мире отмечают Международный день охраны озонового слоя, который был провозглашен Генеральной Ассамблеей ООН в 1994 году в день подписания Монреальского протокола об озоноразрушающих веществах (1987). Впервые на уменьшение озона в атмосфере ученые обратили внимание во второй половине прошлого века. Так называемые озоновые дыры вызвали беспокойство, поскольку озоновый слой защищает планету от ультрафиолетового излучения, которое в большом количестве является губительным для всего живого (часопіс “Родная природа”; 2011; № 5; С. 21).

4. “АРОМАТНЫЙ” ДОМ

Как ни парадоксально, но освежители воздухавносят свой вклад в его загрязнение. Они могут действовать по-разному: впитывать запах, нейтрализовать химическим путем, уничтожать, “завуалировать” синтетическими ароматами. Чтобы воздух в вашем доме был здоровым, запомните несколько правил:

- чаще проветривайте и делайте уборку;
- выбирайте природные ароматизаторы: сухие травы, живые цветы, натуральные эфирные масла;
- для уничтожения запахов пользуйтесь бабушкиными рецептами, например, поставьте стаканчик с содой в места скопления неприятных запахов;
- старайтесь реже использовать свечи, благовония и аэрозоли, особенно в маленьких, плохо проветриваемых помещениях (часопіс “Родная природа”; 2011; № 5; С. 22).

5. “ЗЕЛЕНОЕ” ДВИЖЕНИЕ

Каждый автомобилист, соблюдая несложные правила, может снизить вредные выбросы своего автомобиля:

1. При возможности выбирайте наиболее экологичное топливо, например, с приставкой “био”.

2. Всегда планируйте маршрут: выбирайте более короткие пути и наименее загруженные дороги.

3. Разгоняйтесь постепенно, без сильных рывков. По возможности двигайтесь с постоянной скоростью. Тормозите плавно. Не играйте “в догонялки” на дороге.

4. Выключайте двигатель при остановках и пробках.

5. Не перегружайте машину багажом – это увеличивает расход топлива. По этой же причине не включайте кондиционер без надобности, следите за техническим состоянием автомобиля.

6. На небольшие расстояния не берите машину, ходите пешком, катайтесь на велосипеде.

7. Пользуйтесь периодически общественным транспортом – это более экологично (часопис “Родная природа”, 2009; № 7; С. 5).

БЕЛОВЕЖСКИЕ КВАРТАЛЫ

Так уж сложилось, что легендарная Беловежская пуца, включенная в список Всемирного наследия ЮНЕСКО, у многих ассоциируется исключительно с Брестской областью. Тем не менее значительная часть национального парка (около 70 тыс. га из 160) приходится на территорию Свислочского района Гродненской области.

Этот уникальный массив реликтового леса называют научной лабораторией неспроста, он привлекает внимание ученых всего мира. По количеству видов растений и животных пуца не имеет себе равных в Европе. Здесь произрастают величественные 250-летние ели и 300-летние сосны высотой более 40 метров. Радуют глаз могучие дубы, более тысячи из которых имеют возраст от 300 до 700 лет. Есть и 450-летние ясени.

Всего же в пуце отмечено 25 видов деревьев, 58 видов кустарников, 260 видов мхов, 290 видов лишайников, 570 видов грибов, 61 вид растений внесен в Красную книгу РБ.

Фауна Беловежской пуцы насчитывает более 10 тысяч видов различных групп животных. Среди них – 27 видов рыб, 11 видов земноводных, 7 видов пресмыкающихся, 8,5 тысяч видов насекомых. Здесь обитает 59 видов млекопитающих, включая 12 краснокнижников. Безусловно, видное место в этом ряду занимает беловежский зубр, ставший символом национального парка.

Очень разнообразен пернатый мир пуцы – из 255 видов отмеченных в ней 64 вида находятся под охраной национальной Красной книги.

Кроме того, на территории Свислочского района находится часть болота Дикое – одного из крупнейших в мире низинных болот, сохранившихся почти в первозданном состоянии. Его площадь составляет 21,7 тысячи гектаров, а возраст – около 6 тысяч лет!

С каждым годом растет и число приезжающих в пуцу туристов. Разнообразные экскурсионные маршруты позволяют познакомиться не только с природными достопримечательностями, но и с историко-культурными. К примеру, на севере нацпарка, в Свислочском лесничестве, находится усадьба графа Тышкевича.

В этом году впервые в Свислочи прошел областной экологический фестиваль “Гамоняць пушчы Беларусі”, который станет традиционным и будет проводиться раз в три года. Его организаторами выступили Гродненский областной комитет природных ресурсов и охраны окружающей среды, Свислочский райисполком, управление культуры Гродненского облисполкома и Гродненское государственное производственное лесохозяйственное объединение. Впервые на Свислочине при поддержке Гродненского областного комитета природных ресурсов и охраны окружающей среды, райисполкома и других заинтересованных структур прошла также региональная научно-практическая конференция “Роль Беловежской пушчы в сохранении биологического разнообразия” (часопіс “Родная прырода”; 2009; № 5; С. 13).

С “АВГУСТЕЙШЕЙ” РОДОСЛОВНОЙ

Уникальные лесные массивы смело “переступают” не только внутриреспубликанские административные границы, но и границы межгосударственные. Беловежская пуца, поделенная между Беларусью и Польшей, далеко не единственный пример. Еще один крупнейший в Европе лесной массив – Августовская пуца – находится на территории трех государств – Польши, Литвы и Беларусы.

В Беларусы расположено около 10 процентов Августовской пушчы – 33 тыс. га. Но даже на такой небольшой территории отмечено около 800 видов растений – практически столько же, сколько в Беловежской пушчы или в Березинском биосферном заповеднике. Здесь обнаружено 23 растительных сообщества, охраняемые в Европе, причем многие виды в Беларусы найдены только на этой территории. Более того, в Августовской пушчы сосредоточены все типы сосновых и березовых лесов, болот и лугов нашей страны.

Значение этого единого природного комплекса для Прибалтийского региона и Европы в целом трудно переоценить. Это ключевая территория в европейских экологических коридорах. Примечательно, что северо-западный участок польской части Августовской пушчы входит в состав Вигерского национального парка, с юга к ней вплотную примыкает Бебжанский национальный парк.

На белорусской части Августовской пушчы создан республиканский ландшафтный заказник “Гродненская пуца”. Здесь можно увидеть дубы, грабы, липы, возраст которых превышает 300 лет. В заказнике расположены озера, низовья малых лесных рек, множество родников, низинных пойманных болот.

Через пуцу проходит Августовский канал – уникальное гидротехническое сооружение XIX века, в окрестностях которого сохранились уникальные памятники истории и архитектуры. Так что эта территория, являясь

природоохранной, имеет все предпосылки для развития экологического туризма (часопіс “Родная природа”; 2008; № 2; С. 23).

ПРИРОДООХРАННЫЕ ЗАБОТЫ

В регионе проводится большая работа по очищению лесов от радионуклидов, мы тесно сотрудничаем с Институтом леса. Ученые, впервые в практике мирового лесоводства, разработали систему методов и приемов регулирования поступления вредных веществ в древесные растения. Это поможет реабилитировать загрязненные радионуклидами лесные экосистемы. Применение разработок на практике позволяет вовлечь в эксплуатацию свыше 3 миллионов кубических метров теряющей технические качества древесины спелых и преуспевающих насаждений с высокой интенсивностью поступления радионуклидов, в том числе с плотностью загрязнения свыше 15 Ки/км². Разработка защищена семью патентами РБ и РФ, одним Евразийским патентом. Система методов внедрена во всех загрязненных радионуклидами областях, в том числе Гомельской, на площади свыше 450 га (газета “Звезда”; 2011; № 3; С. 4).

ВОЗДУХ СТАЛ ЧИЩЕ

За первое полугодие объем выбросов загрязняющих веществ от стационарных источников, по сравнению с соответствующим периодом прошлого года, снизился в среднем на 3 процента. Во-первых, уменьшились тепловые нагрузки предприятий теплоэнергетики. Во-вторых, стабилизировать ситуацию помогли и некоторые практические меры. На предприятиях области внедряются прогрессивные методы очистки отходящих газов, а источники выбросов оснащаются эффективным газоочистным оборудованием. За первое полугодие введено в эксплуатацию 10 пылегазоулавливающих установок при плановом задании на год 15, столько же было реконструировано. Ведется работа и по оснащению источников выбросов загрязняющих веществ приборами непрерывного мониторинга (часопіс “Родная природа”; 2011; № 5; С. 17).

А ОТХОДЫ – НА ПЕРЕРАБОТКУ

Общий уровень использования отходов в Беларуси, без учета крупнотоннажных, составляет в среднем 65 %. Причем основная часть (до 60 %) приходится на отходы производства. По подсчетам экологов, за последние три года уровень их использования возрос на 20 %.

Как рассказали в Министерстве природных ресурсов и охраны окружающей среды, в народном хозяйстве широко применяются золошлакованные отходы при производстве строительных материалов, искусственных пористых наполнителей, облицовочной плитки, теплоизоляции, а также материалов для дорожного строительства, изготовлении керамических и стеклокерамических строительных материалов. Значительно увеличились объемы использования отходов гальванических производств. Например, в 2007 году на базе ОАО “Петриковский керамзитовый завод” было использовано более 5500 т желе-

зокальциевого шлама (3 класс опасности) Белорусского металлургического завода, в результате чего получено более 20 000 м³ модифицированного керамзита. Такие отходы производства, как отходы пластмасс, бумаги и картона, резинотехнических изделий используются на 100 %.

Кстати, новым Законом Республики Беларусь **“Об обращении с отходами”** введено требование о запрещении захоронения вторичных материальных ресурсов. Экологи считают, что необходимо приложить максимум усилий на выполнение этого требования. Кроме того, они озабочены сложившейся ситуацией по извлечению вторичных материальных ресурсов из состава коммунальных отходов. По морфологическому признаку в них входят: бумага и картон (28 %), пищевые отходы (27 %), стекло (4,5 %), металл (7 %), текстиль (7 %), кость (1 %), резина (1 %), полимерные материалы (10 %). Однако исследования были проведены более 20 лет назад и в настоящее время требуют уточнения. Из 1,5 млн т образующихся коммунальных отходов ежегодно возможно вовлечь в хозяйственный оборот около 100 тыс. т лома металлов, 150 тыс. т полимеров, 130 тыс. т стеклобоя, 120 тыс. т макулатуры, 80–100 тыс. т текстиля. Однако состав коммунальных отходов с течением времени изменяется. За последние годы, например, значительно возросло содержание отходов пластмасс, стекла, резины, отработанных элементов электропитания. Правда, промышленные мощности, позволяющие использовать практически все традиционные виды вторичного сырья и в полном объеме, за исключением некоторых видов пластмасс, в республике имеются. Это – бумажные фабрики, предприятия нетканых, кровельных материалов, стекольные заводы и заводы керамических стройматериалов, металлургические предприятия. Вместе с тем, среднегодовой объем собираемого вторичного сырья от населения составляет 124 тыс. т или 3,8 % от общего объема образования коммунальных отходов. Объем собранного вторичного сырья из состава коммунальных отходов организациями ЖКХ составляет 26,7 тыс. т, или 0,7 % от объема образования.

Организация работ по извлечению вторичных материальных ресурсов из состава коммунальных отходов – задача местных исполнительных и распорядительных органов, организаций, обслуживающих жилые дома, владельцев объектов захоронения отходов и каждого гражданина страны (газета “Звезда”; 2011; № 8; С. 5–6).

КАРОТКІ РУСКА-БЕЛАРУСКІ ТЭРМІНАЛАГІЧНЫ СЛЮЎНІК

Абсорбция – абсорбцыя
Абулия – абулія
Авитаминоз – авітаміноз
Агробиоценоз – аграбіяцэноз
Адаптация – адаптацыя
Акклиматизация – акліматызацыя
Аллерген – алерген
Алкалоиды – алкалоіды
Аминокислоты – амінакіслоты
Анабиоз – анабіёз
Анемия – анэмія
Антибиоз – антыбіёз
Антибиотики – антыбіётыкі
Антигены – антыгены
Антитела – антыцелы
Антропогенные факторы – антрапагенныя фактары
Антропонозы – антрапанозы
Апоплексия – апаплексія
Апоптоз – апаптоз
Аритмия – арытмія
Артериосклероз – артэрыясклероз
Асептика – асэптыка
Атавизм – атавізм
Ацетилен – ацэтылен
Бактерии – бактэрыі
Бактериофаг – бактэрыяфаг
Бактериоциды – бактэрыяцыды
Безопасность – бяспека
Белки – бялкі
Биогеоценология – біягеацэналогія
Биологические ритмы – біялагічныя рытмы
Биологическое загрязнение – біялагічнае забруджванне
Биомасса – біямаса
Биополимеры – біяпалімеры
Биопсия – біяпсія
Биосинтез – біясінтэз

Биосфера – біясфера
Биотехнология – біятэхналогія
Биотоп – біятоп
Биохимия – біяхімія
Биоценоз – біяцэноз
Болезнь – хвароба
Брожение – браджэнне
Вакуоль – вакуоля
Вакуум – вакуум
Вакцина – вакцына
Вероятность – імавернасць, верагоднасць
Вес – вага
Ветровая эрозия почвы – ветравая эрозія глебы
Вещество – рэчыва
Взаимодействие – узаемадзеянне
Видообразование – відаўтварэнне
Вирулентность – вірулентнасць
Витамин – вітамін
Водоросли – багавінне
Влага – вільгаць
Водоохранная зона – водаахоўная зона
Воздух – паветра
Воспаление – запаленне
Восстановление – аднаўленне
Всасывание – усмоктванне
Гемоглобин – гемаглабін
Генетика – генетыка
Геном – геном
Генотип – генатып
Герантология – геранталогія
Гигиена – гігіена
Гипертония – гіпэртанія
Гипертрофия – гіпэртафія
Гиперчувствительность – гіпэрадчувальнасць
Гипоксия – гіпаксія

Гликолиз – гліколіз
 Гомеостаз – гамаеастаз
 Гомозиготы – гомазіготы
 Гормон – гармон
 Государственные природные за-
 поведники – дзяржаўныя
 прыродныя запаведнікі
 Дезинсекция – дэзінсекцыя
 Демография – дэмаграфія
 Денатурация – дэнатурацыя
 Дератизация – дэратызацыя
 Деструкция – дэструкцыя
 Диагностика – дыягностыка
 Дивергенция – дывергенцыя
 Диссимиляция – дысіміляцыя
 Диссоциация – дысацыяцыя
 Дифференцировка –
 дыферэнцыраванне
 Диффузия – дыфузія
 Достаточный – дастатковы
 Дрожжи – дрожджы
 Единица – адзінка
 Емкость – ёмістасць
 Железа – залоза
 Желудок – страўнік
 Жгутик – жгуцік
 Жидкость – вадкасць
 Жилкование – жылкаванне
 Жир – тлушч
 Заболеваемость – захворванне
 Зависимый – залежны
 Загрязнение окружающей среды –
 забруджванненавокальнага
 асяроддзя
 Затылок – патыліца
 Защита – абарона, ахова,
 засцярога
 Землетрясение – землятрэс
 Зигота – зігота
 Злокачественная опухоль –
 злаякасная пухліна
 Зоофаги – заафагі
 Зрелый – спелы

Излучение – выпраменьванне
 Изотопы – ізатопы
 Иммунизировать – імунізаваць
 Иммунопрофилактика –
 імунапрафілактыка
 Имунитет – імунітэт
 Ингибитор – інгібітар
 Индикаторы – індыкатары
 Инкубационный период –
 інкубацыйны перыяд
 Интоксикация – інтаксікацыя
 Инфекционные заболевания –
 інфекцыйныя захворванні
 Инъекция – ін’екцыя
 Ионизация – іанізацыя
 Ионосфера – іанасфера
 Ископаемое – выкапень
 Искусственный – штучны
 Испарение – выпарэнне
 Использовать – выкарыстаць
 Исследование – даследаванне
 Источник – крыніца
 Йод – ёд
 Канцерогенные вещества –
 канцэрагенныя рэчывы
 Кардиология – кардыялогія
 Катион – катыён
 Качество – якасць
 Клеточное дыхание – клеткавае
 дыханне
 Когерентность – кагерэнтнасць
 Коклюш – хохлік
 Колебания – ваганні, хістанні
 Количество – колькасць
 Комплементарность – кам-
 пліментарнасць
 Компьютерная томография –
 камп’ютарная тамаграфія
 Конденсатор – кандэнсатар
 Корневище – карэнішча
 Коррозия – карозія
 Коронарное кровообращение –
 каранарны кровазварот

Костный мозг – касцявы мозг
Красная книга – Чырвоная кніга
Кристаллизация – крышталізацыя
Кроваток – крывацёк
Кровообращение – кровазварот
Кровь – кроў
Ксерофиты – ксерафіты
Коэффициент – каэфіцыент
Лейкоциты – лейкоцыты
Лепесток – пялёстак
Летальность – смяротнасць
Лимфатический узел – лімфатычны вузел
Липиды – ліпіды
Луковица – цыбуліна
Луч – прамень
Лучевая болезнь – прамянёвая хвароба
Макрофаг – макрафаг
Масштаб – маштаб
Междоузлие – міжвузелле
Метаболизм – метабалізм
Микоплазмоз – мікаплазмоз
Микроорганизмы – мікраарганізмы
Микроэлементы – мікраэлементы
Мировой океан – Сусветны акіян
Модификация – мадыфікацыя
Молекула – малекула
Мониторинг экологический – маніторынг экалагічны
Моносахариды – монацукрыды
Мощность – магутнасць
Мульчирование – мульчыраванне
Наблюдение – назіранне
Надежность – надзейнасць
Надпочечники – наднырачнікі
Накопление – назапашванне
Наличие – наяўнасць
Направление – накірунак, напрамак
Напряжение – напружанне
Наружный – знешні

Наследственность – спадчыннасць
Насыщение – насычэнне
Нейромедиатор – нейрамедыатар
Необходимый – неабходны
Непрерывный – бесперапынны
Нервная система – нервовая сістэма
Нефтепродукты – нафтапрадукты
Ноосфера – наасфера
Нуклеиновая кислота – нуклеінавая кіслата
Обезвреживание отходов – абясшкоджванне адходаў
Оборудование – абсталяванне
Общий – агульны
Объединение – аб’яднанне
Ограничить – абмежаваць
Ожог – апёк
Озоновый слой – азоны слой, пласт
Оксигемометрия – аксігемаметрыя
Опасность – небяспека
Оплодотворение – апладненне
Опорно-двигательная система – апорна-рухальная сістэма
Определенный – пэўны
Оптимизация – аптымізацыя
Опухоль – пухліна
Опыление – апыленне
Организм – арганізм
Осадки – ападкаі
Освещение – асвятленне
Освещённость – асветленасць
Основной – асноўны
Остеопороз – астэапароз
Осуществить – ажыццявіць
Отверстие – адтуліна
Отображение – адлюстраванне
Отравляющее вещество – атрутнае рэчыва
Охрана – ахова
Пазушные почки – пазушныя пупышкі

Парниковый эффект – парніковы ефект
Первичная профилактика – першасная прафілактыка
Перекрестное опыление – перакрыжаванае апыленне
Пестициды – пестыцыды
Питание – харчаванне
Питательный – пажыўны
Плотность – шчыльнасць
Поверхность – паверхня
Повреждение – пашкоджанне
Поглощение – паглыннанне
Подвижный – рухомы
Полезные ископаемые – карысныя выкапні
Полезный – карысны
Поликонденсация – полікандэнсацыя
Полимер – полімер
Поляризация – палярызацыя
Популяция – папуляцыя
Поступательное движение – паступальны рух
Почва – глеба
Почки – ныркі
Предельно допустимая концентрация – гранічна дапушчальная канцэнтрацыя
Прививка – прышчэпка
Природопользование – прыродакарыстанне
Прозрачность – празрыстасць
Производительность – прадукцыйнасць
Производство – вытворчасць
Промышленность – прамысловасць
Пространство – прастора
Прочность – трываласць
Равенство – роўнасць
Радиационная гигиена – радыяцыйная гігіена

Радиоактивный распад – радыёактыўны распад
Радиобиология – радыёбіялогія
Радиоизотоп – радыёізатоп
Радионуклиды – радыёнукліды
Размножение – размнажэнне
Распределение – размеркаванне
Растение – расліна
Растительность – расліннасць
Расщепление – расчэпленне
Результат – вынік
Рентгеновское излучение – рэнтгенаўскае выпраменьванне
Свертывание – згортванне
Секрция – сакрэцыя
Симбиоз – симбіёз
Скрещивание – скрыжаванне
Сложение – складанне
Смертность населения – смяротнасць насельніцтва
Собственный – уласны
Соединение – злучэнне
Соотношение – суадносіны
Соцветие – суквецце
Сочетание – спалучэнне
Среда – асяроддзе
Средства – сродкі
Созологическая экология – сазалагічная экалогія
Стебель – сцябло
Строение – будова
Сырьё – сыравіна
Теплоёмкость – цеплаёміскасць
Теплообмен – цеплаабмен
Теплопродукция – цеплапрадукцыя
Ткань – тканка
Тождество – тоеснасць
Токсины – таксіны
Трансплантология – транспланталогія
Убыток – страта
Углеводы – вугляроды

Угроза – пагроза
Удобрение – угнаенне
Уксус – воцат
Ультрафиолетовое излучение –
ультрафілетавае выпраменьванне
Упорядоченность –
упарадкаванасць
Ускорение – паскарэнне
Условие – умова
Устойчивость – устойлівасць
Фагоцитоз – фагацытоз
Фенотип – фенатып
Физиологические растворы –
фізіялагічныя растворы
Физиология – фізіялогія
Фосфолипиды – фасфаліпіды
Фотосинтез – фатасінтэз
Хаотичность – хаатычнасць
Хионофиты – хіянафіты
Хлопок – бавоўна
Хлорофилл – хларафіл
Хранилище отходов – сховішча
адходаў
Хрусталик – крышталік
Цветковые – кветкавыя
Целлюлоза – цэлюлоза
Цитология – цыталогія
Частица – часцінка

Частный – прыватны
Челюсть – сківіца
Череп – чэрап
Чесотка – каротка
Численность – колькасць
Чрезвычайное происшествие –
надзвычайны выпадак
Шелковица – шаўкоўніца
Шероховатость – шурпатасць
Шиповник – шыпшына
Щавелевая кислота – шчаўевая
кіслата
Щитовидная железа – шчытапа-
добная залоза
Экологическая безопасность –
экалагічная бяспека
Экология – экалогія
Экосистема – экасістэма
Эластичность – эластычнасць
Електроемкость – элект-
траёмістасць
Эмбрион – эмбрыён
Эпидемия – эпідэмія
Эритроциты – эрытрацыты

СПІСАК ЛІТАРАТУРЫ

1. Сучасная беларуская мова / Л. М. Грыгор'ева [і інш.]. – Мінск: Выш. школа, 2007.
2. Сучасная беларуская мова. Уводзіны. Фанетыка. Фаналогія. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексіка. Лексікалогія. Фразеалогія. Фразеаграфія / Я. М. Камароўскі [і інш.]. – 2-е выд. – Мінск, 1995.
3. Сямешка, Л. І. Курс беларускай мовы / Л. І. Сямешка, І. Р. Шкраба, З. І. Бадзевіч. – Мінск, 1996.
4. Бурак, Л. І. Пунктуацыя беларускай мовы / Л. І. Бурак. – 3-е выд. – Мінск, 1982.
5. Гамеза, Л. М. Комплексны лексічны слоўнік беларускай мовы (сінонімы, антонімы, амонімы, паронімы) / Л. М. Гамеза. – Мінск: ТетраСистемс, 2008.
6. Камароўскі, Я. М. Сучасная беларуская мова. Фанетыка і фаналогія. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія / Я. М. Камароўскі, Л. І. Сямешка. – Мінск, 1985.
7. Куліковіч, У. І. Беларуская мова і яе ўласцівасці / У. І. Куліковіч. – Мінск: Беларус. асац. “Конкурс”, 2008.
8. Куліковіч, У. І. Беларуская мова: Фанетыка. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Фразеалогія. Культура мовы: Урокі падрыхтоўкі да алімпіяды / У. І. Куліковіч. – Мінск: Беларус. асац. “Конкурс”, 2009.
9. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / АН Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск, 1994.
10. Міхневіч, А. Я. Слоўка за слоўкам: алф. давед. па культуры беларускай мовы для ўсіх / А. Я. Міхневіч, Л. П. Кунцэвіч, Ю. В. Назаранка. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2006.
11. Мурына, Л. А. Лінгвакультуралагічны падыход пры навучанні мовам у школе / Л. А. Мурына, Г. М. Валочка // Беларус. мова і літ. – 2006. – № 11.
12. Сучасная беларуская літаратурная мова: практычныя заняткі. – 3-е. выд. – Мінск, 1995.
13. Сучасная беларуская літаратурная мова. Лексікалогія. Фанетыка. Арфаграфія. – 3-е выд. – Мінск, 1993. – 206 с.
14. Яленскі, М. Г. Методыка выкладання беларускай мовы. Сучасная лінгвадыдактыка / М. Г. Яленскі. – Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2005.
15. Янкоўскі, Ф. М. Беларуская фразеалогія / Ф. М. Янкоўскі. – Мінск, 1981. – 78 с.

Вучэбнае выданне

**Красоціна Тамара Іванаўна
Іванец Крысціна Уладзіміраўна**

**БЕЛАРУСКАЯ МОВА.
ПРАФЕСІЙНАЯ ЛЕКСІКА**

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНЫ ДАПАМОЖНІК

У аўтарскай рэдакцыі
Карэктары *І. В. Тургель, С. М. Курбыка*
Камп'ютарная вёрстка *І. В. Тургель*

Падпісана ў друк 04.03.2013. Фармат 60×90 ¹/₁₆.
Папера афсетная. Гарнітура Times. Рызаграфія.
Ум. др. л. 5,5. Уч.-выд. л. 4,78.
Тыраж 99 экз. Заказ № 224.

Выдавецтва і паліграфічнае выкананне
установа адукацыі «Міжнародны дзяржаўны
экалагічны ўніверсітэт імя А.Д.Сахарова»

ЛП № 02330/993 ад 31.08.2011 г.
Рэспубліка Беларусь, 220070, г. Мінск, вул. Даўгабродская, 23

E-mail: info@iseu.by
<http://www.iseu.by>